

kritika

KRITIKA — dvomjesečni časopis za kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja. Izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2. Redakcijski savjet: Kritička sekcija DKH. Urednici: Dalibor Cvitan, Branimir Donat, Vlatko Pavletić, Danilo Pejović i Petar Selem. Glavni i odgovorni urednik: Vlatko Pavletić. Tajnik uredništva: Branimir Donat. Rukopise i stranke urednici primaju u prostorijama tajništva Društva književnika Hrvatske, Zagreb, Trg Republike 7, I kat, svaki dan od 12—14 sati. Narudžbe i pretplate uplaćuju se kod izdavača, Nakladnog zavoda Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2; žiro račun broj 301-1-7097.

KAZALO

Štamparija »OGNJEN PRICA« — Zagreb, Savska 31

kritika

Broj 8 **rujan listopad** **1969**

TEMA 8. BROJA

DOMOVINA I KULTURA

(PROTIV PRESEZANJA ZA TUĐOM BAŠTINOM)

Pišu:

Vlado Gotovac

Ivan Bošković

Danilo M. Radojević

Vojislav Nikčević

Dubravko Jelčić

Za jačanje jedinstva naših naroda bitno je da imamo u svemu čiste račune, da o svim problemima, pa i najtežima, zaista otvoreno govorimo, da ih smjelo i sporazumno rješavamo, a ne da jedan drugome pravimo koncesije, pa da poslije šapćemo o tim stvarima. O tome se šaptati ne smije. O svim problemima mora se govoriti otvoreno.

(TITO)

AUTSAJDERSKI FRAGMENTI

Svitak treći

Vlado Gotovac

1. Drugi okviri naslova

Jedna iluzija je srušena, ma koliko bile još uvijek privlačne njene ruševine, ma koliko srdaca njima pripadalo: iluzija o društvenoj moći umjetnički lijepoga. I oni što su se prepustili njenim opustjelim zamkovima, dok govore o umjetnosti, izlažu je kao vrijednost stajališta, kao vrijednost zamisli svijeta. A ljepota se spominje kao ruho: puno znakova koji svoj smisao dobivaju od svijeta u sebi.

To pokazuje koliko smo zaokupljeni održavanjem jedne zamisli čovjeka, zamisli tako ugrožene, da je ostala sama; napustila ju je cijela šarena pratnja, nekada toliko blještava i uznosita, slavne svjetlosti puna.

Sada i nebo opet izgleda strože: ni misao na njegov osvetnički sumpor nije danas samo luda tjeskoba! Zvijezde se spominju s božanskim atributima, ili atributima čuvara Logosa: upravo je u »Vjesniku u srijedu« (12. ožujka 1969. godine) Leonov opominjao na njih (čineći čast mojim opomenama!). Manje smo se promijenili nego to mislimo! a razliku možemo nadoknaditi samo strogošću, koja se može pozvati jedino na *Staru knjigu:* na svezane najudaljenije krajeve.

I dok u stvarnoj beznačajnosti za događaje pjesnici traže bar snagu zvona na uzbunu, ili u omami starih prizora ulaze među sjene uzalud blještavog dvorca svojih duša, pitanje dostojanstva, pitanje časti uspinje se k mjestu na kome se donosi odluka: gdje se sve podređuje njemu, njegovoj mogućnosti. Jer konačno je za sva naša djela ostala samo jedna mjera: sačuvati čistoću ljudskog postojanja. Drugi ciljevi, toliko djelatni, postoje jedino u organiziranju: ljude ne povezuje u tamu pali usud, nego programi unificiraju sudbine. Izvan konstruktivizma planova moguća je tek ludost! A čovjek je potpun samo u nizu, kao vodič njegove energije, već usmjerene, već definirane, energije koja nije puki prohtjev: za nju je prerađena, pretopljena cijela prošlost; *veličina struji kanalima banalnosti, svima pripada ne tražeći od njih ništa.* Svi su uposleni na istom radu za koji je svaki ostatak samo bolesni dio prošlosti.

Među umjetnicima je svakim danom sve više prebijenih pasa: šplitterskih pelivana, ili strogih nesretnika, koji ostaju isključeni i kad primaju odlikovanja. Njihova se veličina pretvara — u najboljem slučaju! — u ceremoniju, u jednu od ceremonija.

Umjetnički lijepo ugroženo je odgovornošću, jer ona je zaokupljena održavanjem cilja. A *homo ludens,* odbijajući odgovornost, ostaje tek konzervativni lakrdijaš. Razdvojena je dužnost od ljepote, i to zovemo krizom umjetnosti; pored ostaloga!

Moja generacija nije povukla sve zaključke iz te situacije: ona još uvijek s bolom održava ravnotežu nad njenom pukotinom, okupljena oko umjerenog tradicionalizma, s tihim eksplozijama na rubovima. Birajući između ljepote svog rada i časti njegovih obaveza, često smo u obliku skrivali svoje stajalište, svoj odgovor: ljepota je ipak samo glumila lice! Naše odbijanje naloga s modelom nije značilo napuštanje odnosa s društvom: mi smo sa strašću počeli ispitivati njegove programe i vizije, a ne samo njihove izglede na uspjeh; što je zazorna novost, uvijek stišavana.

Umjetnički lijepo danas je potrebno prije svega onima koji nastoje izbjeći programirane dužnosti; i ne mogu pokazati svoju odgovornost prema bitnim pitanjima. U njemu oni s tradicionalnim načinom čuvaju mogućnost da se to učini; čuvajući sjene već odbjeglih likova, već iščezlih prostora; kao osmijeh Alisine mačke.

Još uvijek se dileme epohe prikazuju kao neposredne moralne dileme pojedinaca, i tako izigravaju. Jednom se tvrdi da je u pitanju generaliziranje privatnog slučaja; drugi put — da slučaj jest posljedica cjeline, ali za nju nije reprezentativan, ni u kom pogledu je ne dovodi u pitanje. Umjetnost prikriva njihov opasni povratak na svoje mjesto: gdje ta pitanja malo tko želi vidjeti; osobito ne gola, što znači apstraktna.

Autsajderi su žrtve osobnih moralnih dilema, sa svim njihovim posljedicama: prije svega površnim odnosom prema epohalnim razlozima svog slučaja — jer odviše vjeruju u tradicionalni ideal slobode. Oni ga, često, strasno održavaju, zajedno s njegovim vrijednostima, i s njim se štite. I to je onaj azilni ton njihovih djela, koji zavarava: nekada ne samo njih same... kao uspavanka što se oglašava na slučajni dodir začaranog mjesta... Ali san nije ni tvrd, ni dug; ne okrepljuje ta iluzija! Čuvali su je kao okvir svoje slobode, dok je nemoć smjenjivala sve učinke ljepote. — *Autsajderi su sva nježnost jednog doba moći. U njihovim djelima ono izvodi posljednje pokrete svog djetinjstva. Oni to vide i to je njihova tuga.*

Onda, kad iščezne oblak na koji smo naslanjali glavu, sva dubina obzora opet se ukaže sa svojom dramatičnom nedokučivošću, jednako bez odmora mislima, snu i očima, ostavljena nama s ironijom: da je gledamo i tako stvarno odsutni govorimo slaboumne priče onima koji uređuju svijet. Praktično, to je uzaludna točnost našeg rada; glas srca koji se ni časa ne rastaje od cijelog svog porijekla, nalazeći u njemu trajne činjenice što odmjeravaju svako DA i svako NE, dok se odlučujemo. Ah, naivnosti, čistoće i bolnog ludovanja, s tolikim malim, žilavim računima, također! sve prolazi historijom autsajdera uz snažnu pratnju velikih briga, što istodobno sačinjavaju krajnje točke njihovih zamisli i nesporazuma s njima.

Oni s vjerom u umjetnički lijepo i oni s vjerom u moralistički opresivno — *nitko ne gubi stvarnost, ali ostajući s njom ne ostaje s istim!* I kad bi me pitali kako bi trebalo pisati cijelu tu historiju, ja bih jednako insistirao na naivnom i dubokom, na poduzetnom i malodušnom, na aktivnom i rezigniranom: na svim momentima jednog premetanja na različite načine, da bi se nakon beskrajnih nepravda i razočaranja neprestano obnavljalo pouzdanje; koje se održavalo uvijek samom čašću svakog pojedinca, kao jedinom perspektivom: čak i uz očajavanje pred prognozama, pred nagovještajima. — Autsajderi zato *izgledaju tako kao da im ništa drugo ne preostaje,* dok oni, stvarno, *djeluju ma što im pre-*

ostajalo! Ne mahnite! nego s dubokom nadom da će iza brda i dolina (devet!) njihov poljubac, jednog dana, otvoriti oči pravednoj radosti. *Oni, dakle, rade s bajkom, a ne s jamstvima!*

Taj obzor priče — da li transcendentalan?! — objašnjava djelo autsajdera, kad zakažu svi drugi razlozi. Ali zbog toga se ne smiju okrenuti leđa svakodnevnim događajima: književna historija (ovdje, a druga na drugom mjestu!) mora proći tom stazom, makar i sa svojim konvencijama. Ona će naći, idući tako, premnoge pothvate u kojima su pomagali napredovanje svih prava i svih mogućnosti što čovjeku pružaju priliku za istinu: otvoreni prostor slobode. Danas se može točno pokazati koliko je tema, zbog kojih su oni dospjeli u svoj položaj, postalo dio opće prakse ne pružajući njima nikakvu zadovoljštinu, oduzimajući im i unutarnju radost nad tim činjenicama: jer za njih proces i dalje traje!

Ne, autsajderi se još ne mogu radovati! pred prizorima koji su za njih tako stari i već tako malo znače. Oni se mogu odmarati samo ako su iscrpeni; a njihov posao tada čeka! Ponavljanje njihovih stajališta ostaje za njih samo ponavljanje: što oni ne preziru, nego znaju koliko znači — i zato ne zastaju kao da je cilj postignut.

Moralna su iskušenja autsajderima pružala priliku za svakodnevno dostojanstvo, ali su im ostavljala malo mjesta za epohalne šanse, koje su uistinu postojale. Na glavnom putu njihova se građa koristi kao anonimni napredak, već usmjeren generalnim programima: ono zbog čega su trpjeli postaje dio stvarnosti — opet bez njih!

2. Objašnjenje naše naivnosti

Sve što sam poduzimao izvan privatnog počinjalo je pitanjem: kakvo značenje to može imati za druge? Nastojao sam svladati zavodljivi azil osobe, njegovu slobodnu daljinu, odsutnost koja se nada dok gubi, dok napušta ono što je okružuje: odbijanje odgovornosti koje u zamjenu nudi djela svoje imaginacije; i ne napuštajući vječnost, također! Jer može nastati vrijednost bezbrižna prema svakodnevnom, okrenuta najsporijem u našem svijetu; ili onome što nam se čini nepomičnim: s čim se vrijeme, kažu, pobjeđuje; s čim lako prelazimo buku i nered stoljeća. Ali, gdje je strast zbog koje svakodnevno trpimo, gdje tragedija, gdje tjeskoba što mi ostajemo izvan toga?! *Jer, u stvarnoj veličini uvijek krvare ili se raduju obični dani.* Hladno je tamo gdje pojedinac stoji sam pred beskrajem: on može postati svetac, ali nam nikada neće pružiti mogućnost života! Vječnost dostaje za nihilizam i pobožnost, a djela samo s njom nastala nemilosrdna su i nemaju domovine.

I znao sam veoma rano da nam preostaje samo jedan *kao da:* rad s odgovornošću koja nema nikakvog udjela u događajima; *da možemo dotjerati jedino do vlastitog stradanja u njeno ime.* Djelatni život za autsajdera znači prihvaćanje naivnosti u sadašnjosti! s njenim neuspjesima, koji izgledaju tako beznadni, tako uzaludni. Ali nasuprot besmislu, nasuprot očaju, nasuprot odustajanju od svega doba, postoji samo ta utopija: odgovornost koja u nesrećama održava budne snove kao obzor čovjekove gordosti.

Drugi izvor naivnosti je u opsjednutosti slobodom: uvjerenje da ona ne može biti izigrana u stvaranju, da je ono neprestano unapređuje; i da je to njegov neminovni rezultat — sve dok se pokorava svom *unutarnjem glasu:* samoj mogućnosti svog postojanja. A politika drži da je upravo u njoj smisao te unutrašnjosti, i tako postupa! Njeni imperativi nameću se kao imperativi slobode. Istina, svi pristaju na umjetnost, na njenu autonomiju; ona čak može imati i privilegij slobode, ako ga ne želi proširiti na sve! A odgovornost je upravo u tome, da se djeluje za sve. Autsajderi se koriste tom situacijom da bi pokazali njenu neodrživost — i zato moraju biti autsajderi! Sa slobodom oni također mogu dotjerati jedino do osobnog stradanja.

I napokon svakodnevni sadržaji svega toga; sa sukobima u kojima se prava briga lako gubi u prigodnom bijesu, a niže strasti u mitskim krabuljama izazivaju tjeskobne situacije, opasne i besmislene. Ali naša naivnost nije lakovjernost! Ona pripada onoj dubini koja je otvorivši oči postavila mjeru u svijet. Ma koliko umorna, ma koliko ruševna i ruševinama zatrpana, još uvijek nas ona održava s dubokom nostalgijom: onom istom koja se danas širi svim srcima u pobuni protiv svijeta koji nas je sveo na produkte našeg rada, i tu nas drži: prividno mijenjajući prokletstvo u radosni blagoslov! — Aktivizam koji zastupam treba se shvatiti u tom obzoru: kao otpor padanju u apokaliptički voluntarizam strojnog svijeta! kao otpor *padanju u tamu optimizma bez sadašnjosti,* optimizma koji sve može žrtvovati, da bi sam postojao. To nije militantno opremanje nadom sadašnjih promašaja, ili terora budućnosti; nikakav humanizam kao ispravak jedne prakse s istim zamislima: to je otpor raspadanju zvijezda u nama! — Onda: iskušavanje disciplinom. *Jedan je od najvećih poroka ovog doba: stavljanje discipline iznad osobne odgovornosti.* Stvarno, radi se o idejama koje čovjeka lišavaju njegove ličnosti. One u njemu traže samo građu za svoje programe, i on se na njih poziva i na dnu beščašća: sve za njega postoji jedino po njima. A autsajder je sebi nezaboravan i u času žrtvovanja. Njegova je sudbina uvijek njegovo pitanje! On je ne može zamijeniti disciplinom, niti u disciplini naći izgovor kad sebe izda. Za njega je najveći ideal onaj koji omogućuje, koji zahtijeva, koji nalaže potpunu osobu u svakom trenutku! Autsajder pozna samo jednu disciplinu: gordost osobne odgovornosti u svemu i do kraja. On je čovjek bez zaleđa — ako to nije vječnost, ako to nisu njeni zvjezdani znaci. Ali on nije patetični junak, isturena prsa i sjaj razjarenog oka što ludo prkosi, ne! U pitanju je tek jednostavno prihvaćanje onoga što nam ostavljaju bespomoćnost i gordost zajedno: naš slučaj i kad ga zbog svih proživljavamo! Zato i jest svakodnevnost neprestano tu; jedino tu uvijek pod prismotrom zvijezda! — što nije kontemplacija, tiha meditacija, nego objeručke prihvaćeno djelovanje. A prate ga gorčina i rizik: jer to je opasno dug put — put koji do pravih strepnja ne zaobilazi ni jedan dan! I uzaludna je unutarnja jasnoća na njemu: ne pruža nam ni mir. Nasuprot anonimnoj bujici bez veličine mi na njemu moramo neprestano obnavljati ono značenje ljudskog prostora u kojem svi i stalno donose odluke, u kojem je pokorno i vjerničko ponavljanje pad u bezlično beščašće. — Autsajder je onaj tko zna da sve što prepušta poslušnosti zajednice oduzima svijetu za koji se bori, u koji vjeruje. On zato ne može živjeti samo od izbora među svakodnevnim i njegovom efikasnošću: za njega su sve stvari *stvari neba i zemlje!* gdje se uzbudljiva prisutnost i djelovanje sa svima istodobno pretvara u transcendiranje, ali ne kao napuštanje, ne kao smirivanje, ne kao stišavanje, nego kao uvođenje u onaj nemir koji traži odluku o čovjekovu svijetu. Autsajder ne zaboravlja da je nebo nad njim, ma u kom se kutku zemlje nalazio! ma koliko malo mogućnosti života oko sebe imao: *ta biografija iz malog prostora ostaje planetarna i u svom siromaštvu, i u svojoj bespomoćnosti bez odricanja.* Njegova je situacija opasna prije svega zato, što ga upravo

u presudnom zemlja ne iskušava! Pojedinosti dana sve odmjeravaju, potpuno ravnodušne prema dalekom porijeklu osnovnih pouka i njihovih razloga. On svojim slučajem pokazuje koliko je opustošen svijet, da bi iz dana u dan bio prepušten volji, njenom optimizmu, njenoj sili i njezinim ciljevima.

3. Obrana vrta i duge

Postojanje i smisao domovina spada, naravno, i u historiju nesreća: kao razlog, kao porijeklo tolikih katastrofa, na primjer. Ali, s njima je nastalo i šarenilo zemlje, šarenilo svijeta, i s njima se održava.

Skloniji sam metaforama nego definicijama. kad o tome govorim, što ne znači da se prepuštam samovoljnosti: *jer svaka domovina dolazi sa svih strana, porijeklo joj je podjednako zemaljsko i nebesko, i u srcu svakog od nas.* S metaforom pustoš njenih ruševina i ono što još ne postoji u njoj imaju svoj živi zrak, odakle ga udišemo! U definiciji to je prostor pun granica, pun podjela, i smrti. — Ono što je stoljećima činila potrebnim, historija onda stoljećima razara. Ali ta promjena nije tek rađanje, život i umiranje: ona je isto tako preobražaj. — Stvarnost domovinā ostaje uvijek u izgradnji, u kojoj dovršeno i nedovršeno mogu imati isti smisao: gdje odustati može značiti dovršiti. Ona je među uzbudljivim činjenicama svijeta, koje se svojom prisutnošću ne odaju do kraja: samo metaforom se može to obuhvatiti, kao spoznaja i kao neizvjesnost, koja se podjednako prostire po cijelom vremenu. Metafora je ovdje dublja obaveza i dublja zbilja, djelovanje koje svjesno prima skrivene prostore, oblikujući svoje snove zbog njih: možda njihov izlazak u stvarnost, možda tek iluziju prije opomena stvarnosti, ma kakve one bile.

Uostalom, ne radi se o tome da nabrojimo, da prebrojimo činjenice. One nas okružuju kao značenje i prostor duha. Unutar svijeta sve ima svoje razloge — smještene u njegovu besmislu, u njegovoj slučajnosti za nas.

A domovina ne smanjuje svijet: ona je historijom prikupljen način odnosa prema njemu, i udjela u njegovoj sudbini. Čovjek je može zbiljski naći jedino na povratku s njegovih krajeva, kao što nalazi i sebe: sve duhovno jest dedukcija! *Zato je domovina samo toliko vrijedna koliko je svijetu potrebna.* O tome se može govoriti kao o pitanju dûge: *Nikada nisam mogao shvatiti one, koji misle da bi ona morala biti jednobojna*! Jednoliki svijet znači homogenu prazninu! Samo postojanje domovinā može održati ljepotu svijeta — *kad odanost njegovoj sudbini šarenilo pretvori u harmoniju.*

To je otvoreni pluralizam. Ja ga zastupam sa strašću, sa zanosom, posred mnogih dokaza. U njemu se uvijek može postupati u skladu sa svojim otkrićima. — Jao domovini koja ne može prihvatiti one koji su joj došli! Odbaci li njih, odbaci li one koji su je u rasporedu svijeta pronašli kao obavezu svoje odgovornosti prema njemu, ona je izgubila svoje središte i njegove mjere, ona je u vlasti volje koja je razlaže. *Domovina postaje fantomska kad izgubi svoj udio u svijetu, napor da mu odgovori.*

Otkriti domovinu ne znači isto u svakom trenutku historije. Ali, time ne krunim relativizam! — On je tako bijedna pozicija, da ništa ne može suprotstaviti smrti! — Uvijek je odlučan obzor svijeta, ono što nam on stavlja u zadatak: a domovina je obilježena u našim odgovorima.

Tako je Hrvatska za mene danas prije svega moja odgovornost prema svijetu: što ona omogućuje i nalaže! Ali, to se u njoj pronalazi pod bezbrojnim zamkama, koje nisu tek privid, nego drama njenih gubitaka, njenih nesreća, njene sramote, njenih obmana: *zamke njene historije u kojoj je strašno i dugo plaćano biserno središte.* U našoj svakodnevnosti ono se jedva javljalo, kao vidik za romantike, za sanjare... — u prljavoj, ludoj, bijesnoj, bezglavoj, smiješnoj, groteskno, tragičnoj, kretenskoj i kakvoj sve ne svakodnevnosti! Ovi pridjevi za njenu historiju, koji obilježavaju golemu građu, prije upućuju na očaj nego na brigu za svijet. Ali, ostaje pitanje o središtu: gdje je ta cijela radionica okupila sve što je moglo, mijenjajući se posred katastrofa i obamrlosti, trajati kao jedinstvo njenog vremena. Druge mjere pogađaju drugo! To znači da ono biserno nije ni oproštaj, ni alibi: nastajući, ono je djelovalo odvažno u svojoj ograničenosti, u nerazmjeru svog trajanja i svoje moći; dakle najčešće kao budna tlapnja.

U središtu je zastala dedukcija domovine neprestano uzdrmavana poplavama navođenim k njoj našom zemljopisnom sudbinom: orkani, ili mulj dalekih orkana...!

Domovina je i ono što su male brige historije poput školjke ostvarile! održavane vjerom i nadom. Tu se okuplja bar ono što okupljaju otisci prstiju.

*

U svakodnevnom domovina uvijek susreće vampirsko kometanje: kao državu, kao politiku, kao bijednu, trivijalnu indukciju, s njenom jednoznačnošću *historijskog interesa.* Tako sam i ja, zaljubljen u zemaljski vrt, u njegovu dûgu, proglašavan nacionalistom! Ideja u kojoj je Hrvatska postala odgovornost prema svijetu i udio u njegovoj sudbini ne može se svesti na radikalniju parodiju! ne može se pretvoriti u bjedniju glupost!

Također: ako domovina kao briga za svijet djeluje nestvarno, ona je postala njegov mrtvi rukavac. I što je više zastalo u njemu, on je opasniji: kao baruština puna bolesti, i svjetlosti truleži.

Ja, naravno, odbijam smrtonosno razumijevanje svega, tu strašnu bolest što svojim sjajem pustoši naše doba, gore od svakog nihilizma. Ali to ne znači da ne tražim objašnjenja, nego da me upravo ona vode onoj individuaciji koja svojom samoćom pripada ovom svijetu, koja ga sačinjava u njegovoj beskonačnoj raznolikosti. I domovina tako postaje opiranje istoj smrti. Umjesto izjednačavanja vidim preobrazbe, koje samo metafora obuhvaća u njihovu ritmu, ispunjena njihovim trajnim središtem.

*

U našoj fantomskoj svakodnevnosti pitanja o domovini pojavio se i slučaj Srba u Hrvatskoj. Pronađen na historijskom bazaru geografske sudbine i predstavljen kao delikatan rezultat pravde, on je, stvarno, još jedna njena parodija: *preko nje se Srbima u Hrvatskoj oduzima domovina*! Stotine godina njihova života, njihove sudbine, želi se prikazati kao gostovanje! Cijela njihova prošlost u prošlosti Hrvatske pretvara se u privremenu, u improviziranu epizodu izvan domovine.

Ali, napokon, ma što poduzeli živi, djela mrtvih ostaju u svom prostoru, u sudbini kojoj pripadaju. Iz dubine stoljeća ona otkrivaju

fantomsku prirodu današnjeg pitanja. Hrvatska je njihova domovina, i ona bi bila strašna svima da to nije!

Osvajačka politika uvijek nastoji oduzeti domovinu. Jer tako pokoreni, izgubivši svoje razloge, prihvaćaju njene. Širi se tjeskoba privremenosti u drevnim domovima, grobovi izgledaju nestvarno, djela se pretvaraju u slučajeve pojedinaca: stoljeća postaju promašeno putovanje, putovanje na kojem ništa nije učinjeno, osim zabluda. Ta otrovna politička anabaza po Hrvatskoj služi se vjerom, svodeći je na osporavanje i života i smrti: na bijesni besmisao. I to je konačni rezultat mnogih političkih pothvata, njihovo značenje stalno skrivano u interesima historije. I uvijek je razlaganje Hrvatske u njima bilo istodobno i napad na svaku opravdanu zamisao jugoslavenstva.

Danas čak stvarno delikatna osjetljivost može zavesti pred nesrećama, pred katastrofama koje su tako bile pokrenute: zagovor prava na domovinu može izgledati kao njegovo osporavanje! Dogodilo se to Šegedinu; i njegov život, i desetak njegovih knjiga sada bespomoćno osporavaju krivo značenje jednog trenutka više nego nespretno izražene uzbuđenosti. Napadnut je za nacionalizam. A treba mu se predbaciti strah, tjeskoba pred fantomskim tradicijama. On brani slobodu oduzimanja domovine, jer se boji, jer se užasava pred mogućnošću da je čuva kao obmanu i produžuje kao nasilje. On bježi pred očajem! — Ne, to nije nacionalizam! to je ljubav napaćena zabludama, razočaranjima, iskupljenjem. Ljubav s pogreškama svih ljubavi: da mogu nanijeti bol onome kome su upućene!

Trivijalna rješenja s političkim žetonom u nas vrlo često predusreću i moralno onemogućuju prave rasprave. Ne iscrpljuje se značenje jednog mišljenja samo u njegovim krivim zaključcima. Ono se pokazuje i u pitanjima koja postavlja, u razlozima koje iznosi, u ciljevima kojima teži. I ne može ga se svesti na jedan jedini trenutak: cijela njegova historija tek sadrži sav njegov opseg i smisao. — Moje neslaganje sa Šegedinom ne odnosi se na princip: *da se domovina nikome ne može nametnuti i nikome oduzeti.* Ono počinje s njegovom provedbom, kad Šegedin govori o našoj dužnosti da omogućimo i štitimo izuzimanje iz Hrvatske onoga što se ne može izuzeti: sudbina koje joj zauvijek pripadaju.

Ja znam da postoje oni koji se izuzimaju: politički i vjerski gosti, sa svojim historijskim otrovom. Oni odbijaju Hrvatsku kao domovinu, odbijaju svaku brigu za nju i njenu sudbinu. Oni se opiru jeziku koji je već stoljećima jezik njihovih otaca, kulturi koja je već stoljećima kultura njihovih otaca, osporavajući tako smisao i vrijednost onoga što su oni učinili, šireći umjesto toga prazninu i nudeći bezumlje. Ali, ni oni, ni nitko drugi, ne može to proširiti na one, koji su u Hrvatskoj našli svoju domovinu, koji su je tako stvarali. Oni, koji sada žele biti gosti u vlastitom domu, uz vatre pradjedovskih ognjišta, pustoše samo vlastito srce, dok njihovi mrtvi ostaju u sudbini koju su živjeli, u kojoj su radili, ma kako ona bila gorka ponekada: njih Hrvatska u sebi nosi i prosljeđuje u budućnost, zajedno sa svima koji su je u svom trudu podizali i održavali.

A već tradicionalno pozivanje na vjere nije pozivanje na njihovo značenje unutar Hrvatske, nego izvan nje. Jer one stoljećima u njoj ne pokazuju nikakve znakove gosta ni u jednoj sferi života. Pozivati se na njih kao na osnovu izuzimanja danas je suprotno i njihovu smislu i njihovom značenju. Taj kompletni i mračni falsifikat spada u uobičajene reakcionarne pothvate na našem prostoru.

Značenje vjere za kulturu i za domovinu kao pitanje prelazi u svakom pogledu naš unutarnji slučaj: i prije suvremene transmigracije vjerskog; osim ateizma, naravno! Ono može biti samo lukavo podmetnuto provincijalnosti kao njen neposredni sadržaj, i pretvoriti se u ludovanje njene politike. Ali, sve što je smiješno u načelu, nije bezopasno u svakodnevnom! Mi smo o tome dobili brutalne pouke u bijesu nacionalista.

*

Posveta, kao zaključak:

U mom privatnom krugu, među mojim znancima i mojim prijateljima, svakodnevno nalazim dokaze s kojima bih se mogao zbog same današnjice suprotstaviti i pozivima na izuzimanje u ime neke druge prošlosti! Njima i posvećujem sve što u ovim redovima pomaže da naša Hrvatska bude dostojna jedinog stvarnog razloga svog postojanja: čuvanja gordog bogatstva čovjekovog svijeta, onoga koje je već izdržalo kušnje vremena i uvijek im se ponovno izlaže, i onoga koje im se u naše doba pridružuje na istom putu, kao njena sudbina. Čuvarima duge! Čuvarima vrtova! Onima koji u svom srcu snivaju, i rade ono što snivaju, da bi svijet sa svakog mjesta pružao drugi vidik, i uvijek čovjekov! Odanima avanturi što je jedan drugom pripremamo svojim postojanjem! A među njima mom prijatelju Čedi Prici.

4. A propos nacionalizma

Ljubav prema svom narodu pretvorena u strast bez veličine i dostojanstva — to je nacionalizam. U njegovom nedostatku mjere i granica porijeklo je mnogih nesreća. Ali, on se ne može, on se ne smije objašnjavati samo kao patologija ljubavi, kao patologija nacionalnog osjećanja. Posebno ne onda kada se poziva na razloge, kad iznosi dokaze. I oni mogu biti privid iste bolesti, naravno. Samo, to se u svakom slučaju mora utvrditi. S jasnim znanjem da ovdje mogu nastupiti i reakcionarstvo i primitivne utopije i bezumne tlapnje i mitologije i osvajačke harange i preosjetljivo srce i ljubav koja je postala niska u stradanju (što se ne mora dogoditi svakoj ljubavi!). S jasnim znanjem da su sva objašnjenja potrebna i da nas istina ne vodi sentimentalnosti i popustljivosti u njima.

Postoji i preosjetljivost prema nacionalnim osjećajima, čak netrpeljivost, čak neprijateljstvo. I to može biti patologija, i ona može imati svoje privide. Samo, to se u svakom slučaju mora utvrditi. S jasnim znanjem da ovdje mogu nastupiti i dogmatski internacionalisti i hegemonisti i totalitarni integralisti i velikodržavni šovinisti i naivni utopisti i oni što vole samo čovječanstvo (s teškoćama u ljubavi prema bližnjima!) i univerzalisti — svi ravnodušni prema šarenilu zemlje, bezbrižni prema opasnostima jednoličnosti, zadovoljni zastupnici jednog jedinog izgleda svijeta. Uvjereni u kraj nacija, oni se ne mogu ganuti redoslijedom njihova iščezavanja — neki čak i kad sadrži brutalne likvidacije. Zato se suprotstavljaju samo onoj međunacionalnoj neravnopravnosti, koja se osniva na potvrđivanju nacija: briga za neravnopravnost na putu iščezavanja za njih je malograđanska, konzervativna recidiva ili naprosto reakcionarstvo. S jasnim znanjem da se tim stajalištima često ucjenjuje u ime budućnosti, u ime napretka; ili naivnim iluzijama unutar prihvaćene utopije, u ime kojih se lako optužuje svaka

stvarnost, ili proglašava beznačajnom: *I dogmatizam naivnih sadrži sve opasnosti dogmatizma!*

Socijalističko stajalište pretpostavlja tradicionalno i načelno negativan stav prema postojanju nacija: kao klasnih tvorevina. Među zakonima koje podrazumijeva i njihovo je iščezavanje. Ali, ma kako se odnosili prema tim perspektivama, one su danas suspendirane, njihovi procesi odgođeni. Sadržaj nacionalnog pokazao se daleko masivnijim, mnogo dubljim i obuhvatnijim, znatno važnijim nego se pretpostavljalo u njegovim negativnim određenjima.

Ako pod revizionizmom podrazumijevamo gubljenje ili opadanje revolucionarnosti, njenu obamrlost, onda i ignoriranje nacionalnog u naše doba predstavlja revizionizam: jer osigurava nasilnu jednoličnost falsificirane homogenosti, koju nameće moć, a ne istina. — Odnos prošlosti i revolucije nije samo negativan. To je proces u kojem je i prošlost i budućnost stavljena na kušnju: udio avanture neminovan je u svijetu *odbjeglih bogova,* pustolovine u kojoj se ne radi o skoku zatvorenih očiju, ali se neočekivano pretpostavlja, ali se o novom misli i kao o ponoru. Paradoksalno je da se osporava pravo na nesigurnost u mišljenju o svijetu, ali se istodobno svim sredstvima održava i povećava nesigurnost našeg biološkog opstanka! Dogmatici mogu lako zamisliti da svijet bude likvidiran, ali nikako ne mogu zamisliti da nisu u pravu! Slavnu izjavu t o g o r e p o s t v a r n o s t oni uzimaju doslovno, kao osnovu nasilja, kao izjednačavanje svoje sudbine sa sudbinom svijeta.

Internacionalizam kao smicalica spada u suvremenu, svjetsku, državno-političku praksu. On budućnosti namjenjuje jedan jedini izvor i jednu jedinu mogućnost, izjednačujući sve perspektive svijeta sa sudbinom i perspektivama jedne zemlje. *Samo postojanje nacionalnog može pružiti razloge za opiranje toj sumornoj jednoličnosti moći koja reducira, koja siromaši čovjekov svijet,* svodeći historiju na pripremu svog mesijanizma, svojih »svetih i nepovredivih granica«. *Tradicije nacija danas pomažu slobodu!* već zato što pružaju mogućnost različitih odgovora na pitanja čovjekove sudbine. A ta uloga — već na djelu — smanjuje i šanse diktatura unutar nacija: otkrivajući njihovu bijedu pred odgovornošću za svijet. — I narodnooslobodilački ratovi predstavljaju poseban slučaj te iste uloge.

Ali na svijet se najčešće ne misli u našim unutrašnjim međunacionalnim pitanjima. Ili je njegova prisutnost svedena na izgovor: na primjer, kao pritisak za stišavanje. To znači da se cijelo pitanje održava u tradicionalnoj provincijalnosti, reducira isključivo na naš posebni slučaj, na natezanje — beskonačno, jer je lišeno realnog historijskog sadržaja, njegova značenja i njegovih mjerila. Ako se vreća ne krpa svilom, kako kaže Goethe, onda smo još uvijek osuđeni na strašan gubitak energije i na sudbinu zlobne periferije. — Svaki se od nas može izuzeti, ali time gubi jedinu stvarnost koja mu pripada: *spasiti se možemo samo sa svojim narodom! I slavni bjegunci ostaju zauvijek svjedoci one nesreće koju su htjeli izbjeći!*

Osobina je svih dogmatika da izjednačuju sve svoje protivnike, da ne razlikuju pogreške: *jer njima se uvijek žuri prema likvidiranju!* Svaki izbor među onima koji drugačije misle smatraju kolebanjem, liberalističkim konformizmom, kapitulacijom (na kraju). I u tome se ispoljava surova plitkost njihovih mjerila i njihovih ciljeva. Oni zato svagdje i neprestano nalaze neprijatelje, na sve strane vide opasnosti: Opsjednuti su ostacima prošlosti i njihovim rovarenjem, reakcionarstvom ili šizmom. Taj jednostavni i jasni način trivijalnog mišljenja

može se prakticirati samo s nasiljem, koje mu osigurava efikasnost. Bez njega je on naprosto groteskan. Ali s njim se pretvara u tragediju revolucija, u tragediju cijelih naroda, u njihovo ponižavanje; dotjeran do sustava vladanja on postaje prisutnost Satane u historiji, jer »Satana — to je onaj koji ponižava«.

Kocka je bačena za prevrat 1948. godine, u Jugoslaviji. To je poslije Listopada najznačajniji revolucionarni događaj. S njim počinje unutarnja historija demaskiranja dogmatskog terorizma, koji se predstavlja kao socijalizam. Još smo daleko od realiziranja svih šansa tog pothvata, ali on je danas svjetski proces — već i na površini; ili samo u dubini. Pokrenuvši ga, mi nismo učinili sve što smo mogli. Opreznost, koju su prilike nametale, nije suzbijala samo radikalizam, nego — pod utjecajem konzervativaca — i umjerenije pothvate. *Opće, načelno značenje sukoba, njegov prevratni smisao sveden je na neslaganje: umjesto svjetsko-historijske uloge, s njenim rizikom, naši su dogmatici htjeli sačuvati poziciju neograničene vlasti sigurnih i poslušnih epigona.* Oni su istodobno biti spremni na izdaju nacionalnih tradicija i na izdaju Revolucije: zadovoljni vlašću na periferiji njene obamrlosti i obamrlosti svog naroda.

Ono što se u nepotpunim interpretacijama i ocjenama sukoba u prvo vrijeme moglo objašnjavati prethodnom historijom, — prije svega nekritičkim odnosom prema Sovjetskom Savezu: odnosom mistificiranim preko Staljina, odnosom u kojem postoje samo vjernička poslušnost ili šizma (koja se prosljeđuje u izdaju, u antikomunizam) — kao današnje stajalište može biti jedino namjerno odbijanje značenja i uloge spora: njegovih već realiziranih posljedica i njegovih perspektiva. Ako su okolnosti, ako je »lukavstvo uma« u prvim danima i Partiji skrivalo stvarni domašaj bačene kocke, oni koji danas osporavaju njeno načelno značenje, značenje novoga, programatski nastoje onemogućiti njegovo ostvarivanje. Kao i svi konzervativci, oni operiraju strašilima: za novo i nepoznato uvijek tvrde da je već zaposjednuto svim vrstama neprijatelja i njihovih pothvata. Te dogmatske fantazmagorije ponavljaju se još i danas! *Oni su uvijek okretali leđa slavi novoga,* ma što ono značilo za historiju, — jer novo ne dolazi bez iskušenja, bez nesigurnosti! — *da bi zadržali privilegije staroga!*

Upravo zbog uloge nacionalnog u suvremenoj historiji mora se pažljivo razlikovati nacionalizam od poštovanja nacije, od nastojanja da se okupe, očuvaju i razviju oni njeni sadržaji, koji sudjeluju u sudbini svijeta i njenim perspektivama. To je težak zadatak, ali nije gordijski čvor, i ne može se rasplesti mačem! Oni koji to pokušavaju samo prikrivaju svoj negativni odnos prema cijelom pitanju; ili ga potcjenjuju. Aleksandrova gesta privlači jednostavnošću, energičnošću i efikasnošću i one, koji mu ni u čemu nisu slični.

Djelovati s mjerilima svijeta ne znači domovinu pretvarati u beznačajno! Oni koji tako postupaju prepoznaju se po ironiji: za njih su sva naša nacionalna pitanja jednostavno smiješna pred svjetskim zbivanjima; beznačajna u svojoj principijelnoj provincijalnosti, u svojoj beskonačnoj udaljenosti od stvarnih, presudnih čovjekovih pitanja. Mi igramo komediju, dok oni prebivaju u sudbonosnom: već samo time što se nama smiju! Ali, jedino njima blješti prazna čistoća tog stajališta! Njihova zadovoljstva ne ometaju rad drugih, dok njihov pustoše, sve više ga udaljujući od aktualiteta historije. To, naravno, ne znači da svako međunacionalno natezanje moramo ozbiljno shvatiti: jer tko se ne zna smijati budalaštini ma gdje se pojavi, i sâm je od nje obolio.

Ali: *Čovjek se ne smije samo zato da pokaže svoju nadmoć, nego i da je izbori za druge!*

U ocjenjivanju nacionalnih pitanja najčešće se griješi iz zabrinutosti: to su pogreške onih koji ne osporavaju značenje pitanja, nego njihovu prisutnost; koji uvijek nastoje oboriti opravdanost sporova, dokazujući ili da su bezrazložno pokrenuti, ili krivo ocijenjeni, ili posljedica raznih recidiva: malograđanskih, klasnih, konzervativnih, reakcionarnih; što ponekada pretpostavlja i falsificiranje stvarnosti i krivotvorenje stajališta onih koji su raspravu pokrenuli. Odbijajući njene razloge, odbijaju se i njeni rezultati; i neminovno se dolazi do situacije krava u mraku, do pravde u kojoj su svi krivi; pravde koja nije slučajna, nego, najčešće, samo način na koji se nastoji suspendirati raspravljanje.

Opasnost izjednačavanja nije samo u nepravdi prema pojedincima, u stradanju koje im donosi. S njim neminovno opada sloboda, reduciraju se perspektive i širi mitologija prošlosti. Pozivati na obzirne sudove i delikatna mjerila ne znači, dakle, slabiti snagu živog historijskog smjera, već u nju uvesti sve energije, koje se bave njenim pitanjima: i one koje sa svojim zabludama iz njega ne istupaju! *Jer i s pogreškama se mogu pomagati putovi do budućnosti!*

Istina nije privilegija ni jednog položaja, ona ne prati, kao automatska posljedica, nikakvu moć. Zbog toga što se nečije pogreške, ili laži, ne mogu javno oboriti, ili kazniti, one ne postaju istina! *Strah neće pretvoriti pakao u raj! sve dok postoje oni koji su spremni na smrt zbog te razlike.* Svedeno na moju situaciju, to znači da nikada — bez obzira na posljedice! — neću prihvatiti one sudove, u kojima se umjesto dokaza koristi privilegija da se bez njih donose. *Jer, ako ništa više ne možemo učiniti, uvijek nam ostaje mogućnost časnog traga, časne lubanje.*

Osnovno je pitanje na čemu neko stajalište, neko mišljenje insistira: na istini ili na odnosu z a i l i p r o t i v. Onaj tko se brine za istinu prijatelj je svima, kojima je do nje stalo, ma što oni mislili, ma u što vjerovali. Onaj tko se brine oko odnosa z a i l i p r o t i v sve mjeri tom podjelom, sve njoj podređuje. Umjesto sumnja, tjeskobe, neizvjesnosti na putovima prema istini, u njega vlada sigurnost neminovno trivijalna i dogmatična. Naravno, to nije drijemež iz kojeg je Kant budio: to je tvrdi, netolerantni i nepopustljivi nedostatak svakog sna; *duhovno prazna budnost besciljnog pragmatizma.*

Podsjećanje na principijelne okvire teme treba zaštititi pravi smisao onoga što se ovdje govori: od onih pothvata u kojima se to načelno samovoljno insinuira, da bi se obrukala pojedina, konkretna mjesta, bez njegove pratnje. Ali, ova opreznost ne može ništa protiv drskog ignoriranja! *Nitko se ne može zaštititi pred onima, koji misle samo zato da bi vladali:* u njihovim podjelama postoje jedino one granice, koje oni podižu.

Ne, ne radi se o tome da se spriječi obrana ili napad; ne zastupa se načelna pomirljivost, ono slabašno: svatko ima svoju istinu. Jer u samom središtu te dobrodušnosti krije se razbojnička spilja iz koje je u historiji čak i Satana izlazio! Ali da svi ne posjeduju istinu — to se mora dokazati! I to nije stvar propovijedi! ili galame! ili dekreta! I ne predstavlja uvijek isti, uvijek jednak napor.

A delikatnost nije svagda znak krhke osjetljivosti, nego čak muževnosti koja ima snage i vremena da svaku stvar raspravi na pravi način: jer ona nije blaga već točna! Postoji također i ona sjetna žestina, žestina sa sviješću da sve što poduzima ostaje samo događaj s riječima... — i zato je sjetna; i gleda sebe s tužnim osmijehom i s ironijom u njegovim uglovima. Pribrati se bez obzira na druge, sa svojim rješenjem spokojno prihvatiti tišinu njegove subjektivnosti, govoriti, napokon, jedino zato da to saopćiš, ili da bi ostavio primjer ne brinući se za njegovu sudbinu — to također nije izdaja vlastitog dostojanstva, ali je prepuštanje svijeta onome, što nas je reduciralo: zbog čega naše dostojanstvo ostaje tako bespomoćno.

Autsajderi su otklonjeni izazivači nemira: njihova situacija pokazuje kako napuštanje dogmatizma prati nastojanje da se održi nadzor nad svim njegovim posljedicama; da se nastoji spriječiti svaka sumnja u smisao, u ispravnost, u točnost djelovanja politike; i u napredovanje čovjeka u procesima koje ona pokreće: održati predstava o njenom isključivom pravu na donošenje društvenih i državnih odluka, ili na kritiku tih odluka; o historijski provjerenoj opravdanosti njenih principijelnih i operativnih rješenja. *Na putu od dogmatizma do slobode odvija se velik manevar, s disciplinom kao osnovnim regulativom.* Autsajderi su oni koji u njemu, u tom manevru, vide izbjegavanje stvarnih posljedica historijske situacije, otpor njenom realiziranju — čak i od onih koji su je u početku pripremali!

Naše je stoljeće doba velikog polaganja računa o nacijama, velikog polaganja računa nacija samim sebi i drugim nacijama. Onaj tko se u tom trenutku služi ucjenama kao regulatorom ne razumije ništa! I najveći uspjesi njegovih postupaka mogu biti samo privremeni i — na kraju — upravo zato završiti katastrofalno.

A među takve ucjene spada i likvidatorsko okrivljavanje za nacionalizam, za šovinizam, onih koji se brinu za vlastiti narod, za njegovu sudbinu: Izjednačuju se slučajevi subjektivne patologije, slučajevi reakcionarnih, recidivnih ideologija sa slučajevima odgovornosti, sa slučajevima dužnosti!

Jer ako je briga za vlastiti narod, za njegovu sudbinu, nacionalizam — onda ja jesam nacionalist! I smatram da je to jedino historijski opravdano stajalište danas — i kad se ne zastupa pluralizam: i do slobode u univerzalizmu put sada vodi samo preko slobode koju osiguravaju slobodni narodi! kako naše doba na sve strane pokazuje.

Ne smijemo se izgubiti u sitničavoj obzirnosti, ali ni poravnati sve u izmaglici nestvarnih veličina! *Sumnjam u ciljeve na kojima se ne mora odmah raditi!* Jer samo radeći možemo ih predati drugima! kao vrijednost koja obvezuje. *Ma što nam u daljini sjalo, o tome mora ovisiti već ovaj dan!* ali tako da ga ne napuštamo!

A dogmatici lako napuštaju stvarnost. I još lakše u njoj obavljaju izbor za svoje ciljeve. Oni svoje svjetske račune mogu svoditi i bez svijeta! dakle i nacionalne bez nacija.

Takvo ignoriranje stvarnosti, na primjer, pokazuje doktor Miloš Žanko u svojim intervencijama u pitanja međunacionalnih odnosa. Njegov izbor opasnih pojava obuhvatio je u Hrvatskoj čak i slučaj Vice Vukova, slučaj s priglupom brukom, ali u njegovu izboru nema pitanja ekonomske emigracije, investicione politike, banaka, deviznog režima, sudbine reforme, Viktora Novaka, Miroslava Pantića. I njegova metoda kampanja i njegov način mišljenja upravo paradigmatički predstavljaju tradicionalnu varijantu jugoslavenstva, koje se nikada ne bavi uzrocima i razlozima pojava koje napada, nego ih nastoji administrativno-politički likvidirati. Za njega ne može postojati situacija jugoslavenstva koje bi se opravdano kritiziralo sa stajališta interesa nekog od naših naroda: *već je i nominalno jugoslavenstvo važnije od njih! Ni hegemo-*

nizam s jugoslavenskom naljepnicom nije za doktora Miloša Žanka toliko opasan, koliko je opasan otpor koji mu se pruža u ime nacionalnih interesa. Tako on upravo uzroke pojava međunacionalnih pitanja stavlja pod svoju zaštitu! kako je to učinjeno, na primjer, i u šestojanuarskoj diktaturi. Oduzevši tim pothvatom unaprijed svaku mogućnost opravdanog otpora bilo kakvom jugoslavenstvu i njegovoj provedbi, on — također po istoj tradiciji — šovinizam i nacionalizam traži i nalazi isključivo u Hrvatskoj.

Doktor Miloš Žanko čak i u detaljima ponavlja praksu svojih preteča iz ropotarnice: postaje posebno osjetljiv pred izbore!

Jedinu novost za jugoslavenstvo koje doktor Miloš Žanko zastupa predstavlja njegovo groteskno citiranje Krleže u napadu na »Hrvatski književni list«: groteskno zato što je samo nešto ranije upravo tog Krležu napadao za nacionalizam; groteskno zbog silnog nerazmjera teme i autoriteta kojim se služi; groteskno zbog načina kako se tim autoritetom služi; i novo zato što su svi jugokrati iz ropotarnice dobro i točno znali, da se na Krležu ne mogu pozivati — svi osim doktora Miloša Žanka. Jer Krleža nikada nije napadao nacionalizam zato što je bio renegat, ili zato što je bio ravnodušan prema sudbini svoga naroda, nego zato što je svom svojom strašću nastojao da se ta sudbina promijeni: njegova žestina uvijek je bila ispunjena snom o prestanku nesreća, o prestanku poniženja u njoj! On se i nadao, on je i očajavao u toj istoj strasti. Krleža, dalje, nikada nije vjerovao ni u kakve naljepnice, on je uvijek ispitivao što se pod njima uistinu nalazi: i upravo zato je mnoge tako radikalno skidao, otkrivajući opsjene, laži, prevare. Groteskno je postupati obratno — kao doktor Miloš Žanko, vjerovati u suprotno — kao doktor Miloš Žanko, i pozivati se na Krležu — kao doktor Miloš Žanko. Njegove su preteče s naljepnicama ipak bile delikatnije na istom poslu.

Oh: ja nikako ne mislim da doktor Miloš Žanko, *ponašajući se kao šef alarmnog uređaja za mitomansko jugoslavenstvo* — govoreći službenim jezikom: rovari protiv socijalizma za račun velikosrpske buržoazije, ili nekih drugih reakcionarnih snaga u zemlji ili izvan nje. *On tako djeluje iz dubokog osobnog uvjerenja!* I sigurno se iskreno brine za Jugoslaviju. Ali je u svojoj brizi previše toga izgubio: njegova je gorljivost uništila materiju; asketska gorljivost, puna odricanja od vlastitog naroda! — Ne! ne sumnjam u doktora Miloša Žanka, nego se ne slažem s onim i onakvim jugoslavenstvom kakvo on zastupa, i s načinom kako ga zastupa. Slijepac nije kriv što ne vidi, ali iz toga ne proizlazi zaključak da dobro slika! Tako i doktor Miloš Žanko: nije kriv što je izgubio uvid u bitne probleme svoga naroda, ali iz toga nikako ne slijedi da su njegova mišljenja za taj narod korisna! Jer postoji i zao duh dobrih namjera; postoji onaj put što vodi u pakao, sav njima popločan!

Svaka ozbiljna zamisao traži odricanja: ali ne kao siromašenje već kao bogaćenje duše. Predanost je sabiranje svih sposobnosti, izvlačenje maksimalnih energija iz cijele osobe, njihovo upošljavanje, a ne njihovo svođenje na jedan jedini moment. To nije redukcija osobe na suhu ustrajnost, na steriliziranu jednoličnost bez sumnja — kao u doktora Miloša Žanka. *Strogost koju ništa iznutra ne muti predstavlja i rađa bolest:* prvo kao samoljubivu askezu, onda kao netrpeljivost u kojoj je ona sama sebi jedini čisti uzor, i na kraju uzor koji želi vladati. Tako se, uistinu, shematizira i ispražnjava svijet, što je uvijek prisutno u djelovanju dogmatika; i doktora Miloša Žanka. *Do njega ne može*

doprijeti ni jedna njegova pogreška, ni njene posljedice: i on zato lako optužuje! i lako sudi!

Svaka pogreška u socijalizmu, protiv socijalizma, nije posljedica neprijateljskog, reakcionarnog, antisocijalističkog programa. Tu jednostavnu činjenicu političari među sobom na široko podrazumijevaju, i zadržavaju kao internu privilegiju. Slučaj doktora Miloša Žanka pokazuje, na primjer, koliko popusta ona donosi, prije svega svakom jugoslavenstvu: sve do opasnih razmjera! Opasnih zato što doktor Miloš Žanko, prihvaćajući kao napredno svako jugoslavenstvo i odbacujući kao reakcionarnu svaku brigu za nacionalne interese, nosi, zastupa i širi sa svojim osobnim, konzervativnim i nehistorijskim stajalištem i ona već obrukana, provincijska, mitomanska i dogmatska (i uopće vampirska) stajališta o jugoslavenstvu; cijelu sablasnu ropotarnicu s njenim sadržajem i njenim značenjem. — U drugim prilikama podrazumijeva se drugo: već neslaganje s nekim akcijama politike označava se kao neprijateljstvo, svodi se na jednu od antisocijalističkih orijentacija. Ono što se ocijeni kao pogreška istodobno je i osuđeno kao reakcionarstvo. To izjednačavanje dovodi do jadnih, apsurdnih i tragičnih situacija: iz društvenog života jednako se isključuju zbiljski reakcionari i uvjereni ljevičari; javno izrečene pogrešne osude ne ispravljaju se javno i tako ostaju u društvenoj biografiji napadnutih, sa svojim traumama; jedan nesporazum postaje koban za društveni položaj cijelog jednog djela, cijelog jednog života nekad i dugi niz godina, bez obzira na njihovu stvarnu vrijednost, na njihovo stvarno značenje i stvarno djelovanje. To su oni postupci političara, koji izazivaju i održavaju krizu u odnosima između njih i intelektualaca; krizu već tradicionalnu, s autsajderstvom dovedenu do radikalnih konsekvencija.

Jedino s općom delikatnošću, koja se zasniva na razumijevanju historijskog trenutka, njegovog smjera i njegovog podrijetla, možemo uistinu osigurati punu odgovornost i punu slobodu djelovanja i ocjenjivanja; ako nam je doista stalo da naši programi budu sabiralište najboljih snaga i najefikasnijih postupaka. To pretpostavlja ukidanje privilegija i ukidanje izjednačavanja: neprestani napor da svaki pothvat dobije svoje stvarno značenje i u skladu s tim svoje stvarno mjesto u sudbini društva. Onda se uzroci, razlozi i posljedice pojedinih djela ili situacija neće naprosto svoditi na jedan jedini trenutak, koji je politika odabrala i ocijenila. — Za našu temu to znači shvatiti, da ne postoji samo jedno jugoslavenstvo; da nacionalni interesi nemaju samo jedan smisao — izolaciju; da kritika s nacionalnih pozicija i u ime nacionalnih programa nije *a priori* razbijačka ni za uže ni za šire zajednice, da ona može biti — posebno danas — stvarni moment njihovog konstituiranja bez tradicionalnih ili novih obmana. Dalje: da pogrešan zaključak ne oduzima značenje i opravdanost uzroka i razloga od kojih je pošao, da likvidiranje pogrešnog mišljenja ne znači i likvidiranje dokaza kojima se ono služilo. Napokon, da je uvijek u pitanju cijela povijest i da svaki njen dio može biti objašnjen jedino cjelinom.

Ne izvršava se vizionarsko iz prošlosti samo preko novog nego i preko starog; ozbiljenje svake misli prati iznenađenje, jer ona sadrži i neizvjesnost. Tako je naše doba zatečeno nacionalnim.

5. Dalje: o naciji i o Reformi

Ja sam protiv konsolidacije! Narod zamišljan samo u pokretu. Permanentnom! A država ga uvjerava da je nesretan ako ne uživa plodove

svojih ciljeva, zavodeći ga tako u život od prošlosti, u život od zasluga, gdje se prepušta državi — i što ja zovem konsolidacijom.

Uspješan otpor konformizmu, kako se banalno zove obamrlost, moguć je samo u neprekidnoj akciji. Nema drugih lijekova, nema druge pedagogije! Pitanje sudbine nije stvar psihologije, ni stvar sociologije: to je pitanje duha djelovanja! ja volim slike: i vidim mahovinu na narodu koji je završio posao! On je pun zasluga, pun odlikovanja, pun malograđana i njihovog sitnog rogoborenja. Svi razmišljaju o nagradama zato što su nešto poduzeli: sređeni, žele naplatiti svoju prošlost i obavljanje dužnosti.

Pozivajući Hrvatsku prema svijetu mislim na neprestani pokret. Oko nas su braća. Ali mi ništa ne možemo za njih učiniti, ako su nam oni dovoljan i jedini cilj! uopće ništa ne možemo učiniti, ako sami nismo nešto postali! A ono što ćemo u svakom času biti mora ostati samo sredstvo: Hrvatska nije na međunacionalnom natjecanju, nego na radu za sudbinu svijeta; ili ćemo još jednom ostati smiješni, kao toliko puta. Jedina plodonosna konfrontacija počinje u unutrašnjosti, i zato je unutrašnjost presudna. *Samo se iznutra sanja!*

Nasuprot mnogim izjavama, mi smo zaista zadovoljni. Toliko, na primjer, da neke hrabre i odane, ali priproste ljude guramo, da zbog svojih zasluga u prošlosti postanu teret sadašnjosti, čak razlog nesreća koje sramote! Mi još želimo promjene, ali takve u kojima će se sačuvati značenje i važenje postignutog: s apoteozama! — Svako zadovoljstvo ne mora biti gonič i uživaoci ga ne moraju napustiti. *Ali, tko više nije na putu ne može o njemu odlučivati!*

Mnogi naši neuspjesi jesu posljedica obmana, koje su okružile svetinje; one veličanstvene, epske svetinje! svetinje koje su nastale samo zato što smo svi bili u pokretu, što smo iskušavali sudbinu i vršili dužnost. Sada tabui i žetoni često određuju akciju. I rasprave su bez rezultata, sve dok se uživa prošlost! Zato, također, uspijeva energija drskog šićara, a ne sistemi!

I u međunacionalnim natezanjima — dakle ne u pitanjima! — pobjeđuje se tradicijom, jer se radi o stvarima konsolidacije. A briga za nove programe, za nove ideje i zamisli postaje samo suvišan alibi za stvarne gubitke; kao u slučaju Reforme, na primjer: oni koji je nose i razrađuju stalno plaćaju račune suprotne prakse.

Reforma je historijska šansa, ali samo kao akcija masa! Ona mora obnoviti njihova epska gibanja, zakone njihove pravednosti! Jer narod ne može živjeti od zasluga iz prošlosti. To je privilegija malograđana, birokrata i dogmatika: njegovih vječnih parazita. On je ili u pokretu ili u obamrlosti postaje poslušan prema onima koji podižu historiju.

A historija se podiže jedino djelovanjem koje nju cijelu okuplja u razlozima jednog pokreta; okuplja kao sudbinu jednog naroda, ma kako on bio malen: odvažnost da se prihvati svijet može donijeti propast, ali nikada prljavo iščezavanje s konzervama u travi uz njegove putove!

Hrvatska još nije određena. I ne može se odrediti u natezanju! Još nisu ostvarene pretpostavke za njenu stvarnu ulogu u krugu naše zajednice: unutrašnjost koja sanja i doživljava konfrontacije, da bi nosila historiju. A njena je prošlost tako potrebna pokretu cijele naše zemlje, njenim masama dok uzimaju pravac. I zato je ona mora sabrati, da bi sebe ispunila, a ne da bi od nje živjela: mora imati unutrašnjost za braću i za svijet! Ono što bi se uobičajeno moglo nazvati nadom, ne

gubeći misao o besmislu svijeta, jest obnovljeni ispit sudbine: početak onih, koji znaju za tolike neuspjehe!

Evropa je danas starica koja se sjeća svega što je na zemlji učinjeno: sve kulture prebire s razumijevanjem, kao i svoju prošlost; s razumijevanjem koje navješćuje smrt. Iz vjekova prema njoj, tako već umornoj, sa svih strana mijenjaju se djela kultura postajući sve više čista, sve više sama: u tim metamorfozama ona napuštaju svoj životni prostor, pomažući našu sjajnu nemoć i kraj. To je ono što nas mora zanimati, ako naše postojanje treba dobiti smisao i oko nas i dalje, među svima koji nisu izgubili razloge za pokret: *uvjereni da nisu nesretni oni koji nikada ne postižu cilj sanjajući i djelujući.*

Zahtjev za izlaskom iz naše provincijalnosti, za nošenjem historije, pretpostavlja radikalnu kritiku naše prošlosti. A to prije svega znači kritiku nacionalne decentriranosti — ili nedostatka unutrašnjosti! — i likvidiranje vjere kao mjerila nacionalne pripadnosti. Jer ta dva motiva neprestano izazivaju euforične situacije, koje iscrpljuju svojim beskonačnim besmislom; oni su osnovni prostor historijskih sabotaža, u njima stižu svi danajski darovi Hrvatskoj: i njena neurastenija u zapećku. Tako počinje plodonosna kritika onih relacija, koje nas odvajaju od presudnih poziva svijeta, zadržavajući sve napore u oblasti natezanja. Jer onaj tko odgovara svijetu dobiva od njega svoju snagu, svoju samosvijest i svoje dostojanstvo; i oslobađa se zbrke periferije. — Jedino tako Hrvatska neće biti provincijalna gluma na evropskom bazaru historijskih razloga.

*

Sabotiranje Reforme nije samo apostaza, nego i širenje konformizma ortodoksije; konsolidacije bez programa; čuvanje reda i poretka: *Zaključeno društvo!* — Pozivi na *čvrstu ruku* također spadaju u historiju marksizma. Ali, to nije nikakav razlog da im se gleda kroz prste: *Svaka mržnja prema slobodi jest reakcionarstvo!* Strah pred njenim inicijativama, pred njenom dinamičnom otvorenošću, uvijek je ispunjavao dogmatike i apologete. A jedino ona može osigurati mir koji tražimo: mogućnost da se djeluje u skladu sa svojom unutrašnjošću, a ne samo s disciplinom. Upozoravanje na anarhiju, ili na klasne recidive — kad je u pitanju Reforma — drski je manevar socijalizma kultova. I pojam formalne slobode spada sve češće u taktike izigravanja svake slobode za račun totalitarne discipline.

Napuštanje politike lako se pretvara u izdaju naroda. Ali ta opasnost ne smije nas uvući u sve što je politika. Pravi odgovor nije ni u kakvom srednjem putu, ili umjerenosti: on je određen odnosom između politike i područja naše duboke strasti. Ako se Reforma svede na stvar kancelarija, onda može biti samo zbir zakonski osiguranih mjera, koje se lako formaliziraju, koje stvarno ne obvezuju, o kojima svatko može dobro govoriti i suprotno raditi. *Jer u kancelarijama nikada nisu vladale one strasti bez kojih se ništa veliko nije učinilo,* kako kaže Hegel.

Reforma mora vratiti u društveno djelovanje već gotovo izgubljeni udio snova. Isticanjem potrebe za snivačima ne zastupaju se iluzije, ne prizivaju se fantazmi, ne preporučuje nestvarno. Radi se o vizionarskom: o ljudima koji sa svakim postignutim ciljem osjećaju usamljenost među zadovoljnima, koji u svakom uspjehu vide samo fragment jednog tijeka za njih uvijek jednako nedoglednog, jednako neizvjesnog. A vizionari ne mogu ništa poduzeti bez puka: kancelarije su njihov vječni nepri-

jatelj! i oni koji su dužnost pretvorili u zaslugu, sveli je na plodove koji se uživaju!

U Termopilama se obavljala dužnost, jer se branio jedan svijet, a ne pojedini ciljevi! A obrana zasluga nikada nije postala legenda! Samo opći ideali pokreću događaje, koji će je podići: jer nema općih zasluga!

Reforma ne može nikoga čuvati u ime prošlosti. Ona mora obnoviti značenje dužnosti, ako želi postati epopeja u miru. Povjerenje u mijenjanje zadovoljnih spada u momente konsolidacije u njoj, momente koji je stalno suzbijaju svojim obmanama. Ali, moramo se čuvati i asketizma kao mjerila vizionarskog: one militantnosti što sve poravnava! Jer Reforma nije obrat koji treba smanjiti udio raznolikosti i radosti u našem životu, nego im pružiti stvarni prostor. Postoje i vizionari discipline, oni koji socijalizam zamišljaju tako urednim, tako sistematiziranim, da nitko više nema unutrašnjosti. *To je svijet u kojem je sloboda postala suvišna, jer je on postao čista vanjskost. Kad su svi sve, onda nitko nije ništa!*

Uloga nacionalnog pitanja u Reformi nije, dakle, samo posljedica naše situacije i njenih potreba. Ona zato mora pružiti načelno rješenje: kao odnos prema sadržaju internacionalizma, univerzalizma, pluralizma. Jer Reforma je jedan od radikalnih ispita slobode u socijalizmu: slobode da se raspolaže programima i njihovim rezultatima, slobode u izboru odgovora na pitanja svijeta postavljena socijalizmu. Mi ne iskušavamo samo svoje mogućnosti, i u tome je naša šansa jednaka onoj iz 1948, ali ne po spektakularnosti, nego po značenju. Samokritika, na primjer, nije više pitanje discipline, nego pitanje dinamike društva: od metode kontrole poslušnosti ona postaje metoda djelovanja.

Sve što je specifično naše u pitanjima koja želimo riješiti ne smije se potisnuti, da nas ne bi svladale fatalne iluzije, koje se uvijek podižu oko sudbonosnih pothvata: *Mi ne možemo mijenjati svijet napuštajući vlastitu stvarnost!* A stvarnost nacionalnog stalno se oglašava među mjerilima akcije, na sve strane. I Reforma ne može biti provedena njegovom suspenzijom: u nacionalnim interesima ona nalazi neke od svojih regulativa — i kad, u perspektivi, pretpostavlja njihovo iščezavanje.

Reforma mora biti radikalna i delikatna — jer svaki radikalizam ne isključuje delikatnost. To je zahtjev slobode, njene raznolikosti, koju u sebi nosi, koju čovjekovo dostojanstvo pretpostavlja. I zato se moramo čuvati onih asketa, koji se odriču u ime moći, a ne u ime slobode: onih koji uzor zamišljaju samo kao vlast! Oholi u svom suhom svijetu oni lako donose odluke: to je ona etika za koju Camus s pravom kaže da se pretvara u zločin. Napokon: velika čistoća je veoma često opsjednuta sporednim, jer nema snage da djeluje u bitnom; ona je fanatična, nemilosrdna, ali kukavička. — Delikatnost ovdje znači i neprestanu brigu za stvarna mjerila: gdje svaki sud podrazumijeva odgovornost, pred kojom nitko ne smije biti izuzet. Jer onaj tko ne može dokazati istinu o sebi lišen je prava na svoj autentični lik, što je jedno od najstrašnijih poniženja čovjeka!

Sa slobodom koju Reforma treba osigurati postavlja se na novi način i pitanje prava i obaveza onih koji vrše vlast. Smjenjivanje je već tradicionalna kazna za loše vladanje. Ali to često znači samo gubljenje jednog položaja i dobivanje drugog. Čak i pojam propalog političara ne podrazumijeva nikakvo stradanje: oni su griješeći osigurali velike mirovine! Zato se i događa da s vlašću raste pravo na pogreške, što neminovno dovodi do toga, da i efikasna kritika postaje isključivo

privilegij vlasti: njena samokritika, tek prizor za javnost. Javno mnijenje svodi se tada na puko brbljanje gledališta, manje ili više slobodno, ali uvijek nemoćno. A kad slobodu govora zamijeni sloboda brbljanja, nastupa trenutak u kojem vlast počinje prezirati javnost: ignorirati njeno mišljenje i njeno postojanje. Konačan oblik tom razvoju dao je, na primjer, Staljin: u čistkama definitivno nestaje svaki udio javnosti u sudbini vlasti, dakle u vlastitoj sudbini.

Odgovornost nije odnos unutar vlasti, nego njen odnos prema društvu, prema njegovoj javnosti. Reforma treba osigurati efikasnost javnog mnijenja, njeno zakonodavstvo treba odrediti ne samo prava i dužnosti vlasti, nego i kazne za njihovo prestupanje. Jer vlast mora biti čast odgovornosti, a ne prilika za udobnu sadašnjost i bezbrižnu budućnost — kad govorimo o revolucionarima. I ne može se ostati samo na kažnjavanju ideoloških grešaka: svi prijestupi prema društvu moraju biti kažnjivi; na primjer upropaštavanje ekonomije, školstva, kulture, saobraćaja, i tako dalje — bilo kojeg područja društvenog života. Društvo se mora braniti i od onih koji mu nanose štetu premda ideološki ne griješe! Neznanje je opasno i s ideološkom ispravnošću!

*

Na kraju: ako Reforma nije stvarno revolucionaran čin, ako je ona samo pokušaj rješavanja nekih teškoća, onda se ovaj tekst ne odnosi na nju, nego na moje vlastite pretpostavke.

6. Djela strasti

Nad svakom glupošću se, na žalost, ne može samo privatno odmahnuti rukom, ili slegnuti ramenima. Naivno je ignorirati opasnosti, koje glupost ponekad krije: jer ona može biti naprosto smiješna, ali može biti i silno moćna, brutalna, čak užasna u svojim djelima; kao vječna pratnja i pokretač svih ponižavanja na zemlji.

Provincijalnost ne mijenja njen karakter: glupost ne trpi zbog toga što je u zabačenim predjelima. Njihova bijeda — duhovna — olakšava njeno djelovanje. Jer alternative su tu, često vrlo krhke, povučene u sebe, nekad i preplašene: glupost se predstavlja kao zdrav razum običnog čovjeka i preko toga dobiva njegovu demokratsku zaštitu i podršku.

Glupost je također drsko i mnogo upotrebljavano sredstvo lukavih demagoga: ona ih predstavlja kao dobroćudne narodne ljude. I to nije samo gluma s političkih pozornica! U svakoj oblasti života ona podiže svoje zastore. S grimasom nevinosti glupost izaziva zlo, širi ga i s njim vlada.

Jedna od takvih pozornica u nas je slučaj — jer već se tako može nazvati! — »dubrovačkih« (i »dalmatinskih«)* pisaca. A jedan od njenih najnovijih glumaca jest profesor Filološkog fakulteta u Beogradu Miroslav Pantić: on igra ulogu znanstvenog radnika.

Potkraj prosinca 1967. godine vodila se u dnevniku »Borba« polemika pod općim naslovom »Poslije pola stoljeća«. Još jednom — tko zna po koji put i ne posljednji, dakako! — raspravljalo se o tome kojoj

* Razloge za stavljanje izričaja *dubrovački i dalmatinski* pisci u navodnike dovoljno argumentirano objašnjava Ivan Bošković, pitajući se: postoji li »dubrovačka« književnost» (Op. ur.).

književnosti pripadaju »dubrovački« (i »dalmatinski«) pisci. Sve je opet bilo na okupu, oko djela Pavla Popovića »Pregled srpske književnosti«; svi običaji, cijela tradicija stajališta prema kojem ti pisci pripadaju srpskoj književnosti: šovinizam i renegatstvo izigravali su znanost i osjećajnost. I protivnici su se također opet ponašali po starom običaju, opet prema tradiciji: govorili su o zabludi!

U toj polemici javio se i profesor Miroslav Pantić (Vidi: »Borba«, 27. 12. 1967). I odmah se do kraja predstavio: pokazavši svoj program, svoje ciljeve i svoju privatnu osobu. On zastupa ista stajališta koja zastupaju i njegovi učitelji; on se — također poput njih! — u historiji književnosti ponaša kao da je ona *san ljetne noći* u kojem je sve moguće — magija bez duha i bez fantazije! Pitanje Dubrovnika (i Dalmacije) za njih je začarana tema, prepuštena njihovim strastima, njihovom uzajamnom poštovanju i divljenju: u kojem se s komičnom ozbiljnošću formulirane beznačajnosti drže značajnim i znanstvenim stajalištima. Tako, na primjer, profesor Miroslav Pantić navodi kao važan dokaz vrijednosti Popovićeva »Pregleda« ovo mišljenje Petra Kolendića: »krasna knjiga i po obimu (!) i po savršenosti (!) izlaganja«; i dalje: »Zamamnim pričanjem opisuje on tu sve znatnije pojave u dubrovačkoj književnosti. Potpunim poznavanjem predmeta ističe nam iz prašnih knjiga i rukopisa sve one ljude koji su se, ma i dokolično, zanimali pisanjem, bilo prozom, bilo pjesmom.«

Samo se naivni mogu čuditi mjerilima i ocjenama kritike koja »visoko ističe« vrijednost jednog djela, premda je ono — po njenom vlastitom sudu! — bez opravdanih razloga »ispustilo« značajan dio svoje teme! Jer kad se upozna i to djelo i njegovi kritičari i profesor Miroslav Pantić, njihov učenik, onda se pokaže da nikome od njih i nije stalo do znanosti, — kao što nikada ni jednoj iredenti do nje nije stalo! — nego do Dubrovnika (i Dalmacije!) — »od dana Vuka Karadžića i Jovana Subotića«, pa do dana Jorja Tadića i profesora Miroslava Pantića, što znači do danas!

Cijelo jedno stoljeće svi oni znanošću nazivaju nastojanje da se megalomanskom geslu Vuku Karadžića »Srbi svi i svuda« — čak protiv njegove staračke volje — naknadno podigne osnova, izradi opravdanje; da se dokaže točnost te egzaltirane izjave. Nije skandalozno to da je samouki Karadžić svašta govorio u pomutnji svog zanosa i slave, nego je skandalozno to da ga oni ozbiljno u tome shvaćaju: fatalno upregnuti u posao koji je unaprijed osuđen na propast!

Pavlu Popoviću se s pravom može predbaciti da je u njega ta uzurpatorska strast ograničena. Jer jedino se tako može objasniti zašto je u svom »Pregledu« »ispustio književnost ostale Dalmacije«. Drugih razloga nema! Da je u pitanju znanost, da je u pitanju opravdano stajalište, s njim bi morao »ispustiti« i Dubrovnik.

Ali profesor Miroslav Pantić ništa ne »ispušta«! *Granice njegove strasti i njegovih razloga na granici su Karadžićeva gesla.* On zato ne može i ne pokušava shvatiti neko drugo stajalište i njegove dokaze: sve je već rečeno, ostaje samo provedba! I on se jedino time bavi: uz potrebne manevre, dakako.

Više od toga profesor Miroslav Pantić uopće i ne može učiniti: njegov tekst pokazuje potpunu insuficijentnost svog pisca u svakom drugom smjeru. Ne samo da su mu nepristupačni temelji književnosti kojom se bavi, temelji koji određuju njen smisao, njenu historiju i njen položaj u njoj — što bi moglo biti posljedica zaslijepljenosti; on je isto tako nesposoban i za najkonvencionalniju logičnu analizu — što se vidi

u njegovu pisanju o Kombolovoj »Povijesti hrvatske književnosti«; uz očigledno nepoznavanje nekih činjenica. Jer to se ne može objasniti njegovom strašću, ma koliko ona bila žestoka!

Osvrćući se na Kombolovo djelo, profesor Miroslav Pantić piše: »I da li je možda svakog traga šovinizma (a možda i još ponečega?) lišena »Povijest hrvatske književnosti« Mihovila Kombola, koja je izdana »korienskim pravopisom« u uvjetima Pavelićeve NDH i koja je u jednom skraćenom i ranije štampanom vidu za sve vrijeme te »države« bila *službeni* udžbenik propisan od strane ustaškog ministarstva prosvjete hrvatskim srednjoškolcima?«

Ova rečenica profesora Filološkog fakulteta u Beogradu Miroslava Pantića zanimljiva je jedino kao izraz njegove intelektualne etike. Ona nema nikakvo drugo značenje, što je veoma jednostavno dokazati: Miroslav Pantić kao profesor zna — jer to nije ni pitanje duha, ni pitanje fantazije! — koliko je rada potrebno da bi se napisala jedna povijest književnosti poput Kombolove. On je sigurno pročitao bar početak uvodne *Napomene* u djelo o kojem govori, *Napomene* koja je nastala u prosincu 1944. godine, gdje piše: »Ova je knjiga večim dielom bila gotova već prije nekoliko godina...« — što potvrđuje i postojanje ranije tiskanog, skraćenog izdanja, o kojem govori i profesor Miroslav Pantić. To znači da je knjiga »večim dielom« bila gotova najkasnije 1940. godine, jer se u nas ne kaže »već prije nekoliko godina«, kad su u pitanju dvije-tri godine. Dalje: to znači da je Kombol na svom djelu počeo raditi još nekoliko godina prije, i da je ono zamišljeno daljnjih nekoliko godina prije; što na kraju, znači da su sve njegove bitne osobine i temeljna stajališta određeni najmanje šest-sedam godina prije tiskanja, dakle oko 1938. godine! Iz prve rečenice te *Napomene* vidi se također da Kombol svoj plan nije mogao do kraja ispuniti: »...ali su ratna vremena znatno usporila njezino konačno dovršavanje, a gdjegdje i onemogućila zaokruživanje i produbljivanje pojedinih poglavlja do one mjere, do koje je to bilo na početku predviđeno«. Jedan bi profesor Filološkog fakulteta, i bez osobite suptilnosti, mogao analizom te rečenice doći do zaključka ne samo kad je knjiga nastala, nego i kakav je odnos njenog autora prema »državi« u kojoj je ona tiskana: on je spominje samo kao »ratna vremena«, i kao razlog što nije mogao do kraja ostvariti svoje zamisli.

Već sami tehnički podaci pokazuju da karakter Kombolove knjige ne ovisi o pravopisu kojim je tiskana, ni o »državi« u kojoj je tiskana. A profesor Miroslav Pantić osim tog pravopisa i te »države« ne navodi nikakav drugi dokaz za svoje upitno formulirane optužbe. On dakle insinuira! A to je za svakog čovjeka nedostojan posao; ne samo za jednog profesora Filološkog fakulteta!

Ali, ono što osporavaju tehnički podaci ne mora osporavati samo djelo. Kombolova je knjiga mogla biti profašistički, proustaški orijentirana i da je tiskana u staroj Jugoslaviji. — I ne bi bila jedina, naravno! — Profesor Miroslav Pantić ili se toga nije sjetio, ili u Kombolovu djelu nije takvih momenata našao. Ako se nije sjetio — to je intelektualno jadno; ako se sjetio — postupa intelektualno nepošteno: jer optužuje djelo za ono što u njemu ne postoji. Ili je on tako nizak da preko historijskog ambijenta želi ocrniti djelo — što je česta praksa denuncijanata.

Paradoksalnom ironijom sudbine, određene nedostatkom razumijevanja karaktera Kombolove knjige, profesor Miroslav Pantić u njoj nije vidio ono što nisu vidjele ni ustaše: da je njen duh, da su njena mjerila,

njene ocjene i njena stajališta apsolutno suprotna glupavoj velikohrvatskoj megalomaniji ustaških kretena! Ona je tiha subverzija protiv superlativa njihove primitivne mitologije.

Kombolova je opća orijentacija imanentno antifašistička: to znači da nije nastajala u borbi s fašizmom, — i Kombol nije bio junak, to je sigurno! — nego ga po sebi isključuje. On je liberal, u estetici blizak kročeanstvu, — koje je također bilo antifašističko! — veoma oštar u razlikovanju umjetničkog od ostalih momenata djela i strog u ocjenjivanju njihove vrijednosti. Svi ti momenti sadržani su i u njegovoj »Povijesti hrvatske književnosti« i — u odgovarajućoj mjeri — u drugim njegovim radovima.

Ali profesor Miroslav Pantić iz karaktera, iz orijentacije, iz duhovnog smisla i značenja djela nikada ne izvlači nikakve zaključke, ne nalazi u tome nikakva mjerila. I zato on može tako mirno i tako jadno optuživati Kombola; i zato ne može razumjeti da »dubrovački« (i »dalmatinski«) pisci pripadaju hrvatskoj književnosti. Jer činjenice koje su njemu pristupačne, koje on razumije, ili apsolutno ništa o tome ne govore, ili ga brukaju.

Tako, na primjer, podaci — čak i da nisu problematični! — o tome koliko je i kada Srba bilo u Dubrovniku, ne pružaju nikakve upute u karakter djela koja su tu nastala. Jer ništa u njima ne pokazuje vezu sa srpskom tradicijom, niti je ta veza kasnije uspostavljena — osim kao šovenska uzurpacija; u kojoj danas sudjeluje i profesor Miroslav Pantić. — *Pitanje uopće nije suptilno: već magistralni tokovi historije isključuju mogućnost da »dubrovački« (i »dalmatinski«) pisci pripadnu srpskoj književnosti.* To je postojanje Istoka i Zapada u nas. A uža historija svih uzajamnih veza duž Jadrana, njihov zajednički karakter, njihov zajednički duhovni smisao, jezična osnova i njihovo prostiranje upućuju na Hrvatsku i sačinjavaju je.

Jedan bi profesor morao znati *da je svejedno tko djela stvara: bitan je njihov karakter* i njihova vrijednost. Jer jedino se po tome određuje kojoj historiji pripadaju i kakvo mjesto u njoj zauzimaju. To znači da bi »dubrovački« (i »dalmatinski«) pisci po svojim djelima pripadali hrvatskoj književnosti i onda kad bi svi bili Srbi: prema duhovnim, prema kulturnohistorijskim, prema književnohistorijskim, prema jezičnim mjerilima. — I u suvremenoj književnosti odlučni su jedino ti kriterijumi; na primjer u slučaju Ive Andrića ili Vladana Desnice.

U arhivskom materijalu rijetko se nađu dokazi o duhu! On se nalazi samo u smislu, u značenju i u vrijednosti djela. I njegov jedini dokaz je njegova egzistencija. Oni koji je utvrđuju istodobno sudjeluju u njegovoj historiji: koja između ostaloga obuhvaća i književnost i mjerila u njoj. Ali, umjesto pitanja o tome što konstituira jednu književnost, i kao cjelinu i u pojedinim djelima, profesor Miroslav Pantić i njegovi učitelji imaju Konstantina Porfirogeneta i arhivski materijal o migraciji: jedan dokument historijski ograničeno vrijedan i kao informativna uputa u opću sliku, i ostale dokumente koji ne svjedoče ni o kakvim promjenama, koji ne sadrže nikakve podatke o preobrazbama, najmanje dramatičnim. I zato nam ni jedan od njih ne može pružiti nikakvu pomoć ni u analizi pojedinih djela, ni u analizi općih književnih prilika, koje su vladale u Dubrovniku i u cijeloj Dalmaciji.

Za profesora Miroslava Pantića i njegove istomišljenike u ocjenjivanju pripadnosti dubrovačkih (i dalmatinskih) pisaca važniji je Konstantin VII Porfirogenet iz X stoljeća od njihovih djela nastalih između XV i XVIII stoljeća! Samo duboko provincijalno mišljenje nalazi znanost u takvim sudovima; samo apsolutna intelektualna insuficijencija djeluje s takvim dokazima; samo primitivno šovenstvo izvlači iz njih zaključke kao što su njihovi. Onda je razumljivo da se i prema Kombolu postupa bez ikakvog dostojanstva; onda je to neminovno!

Ali profesor Miroslav Pantić zna biti i pažljiv — kad se radi o onima koji se s njim slažu. On polemičke odgovore J. Tadića, D. Vučenova i V. Gligorića naziva »duboko iskrenim a ponekad i upravo potresnim«. — Tužna uloga V. Gligorića u cijelom slučaju nije baš duboka, ali jest — možda? — potresna; ili bar neočekivana. A dugogodišnje groteskno-jednotonsko repetiranje uvijek istog J. Tadića može biti sve prije nego duboko i potresno: njegovo strasno opozivanje vlastitog porijekla izaziva jedino prezir; naravno, ne samo kao renegatstvo, nego i kao intelektualna bijeda.

Ni za djelo Pavla Popovića nije presudna godina tiskanja, kad se radi o »dubrovačkim« piscima: on je o njima znao sve što je i danas bitno za razumijevanje njihovih djela i njihove pripadnosti. Kolendić to znanje naziva čak »potpunim«! Zato mu kritičari s pravom predbacuju što je izostavio ostale »dalmatinske« pisce, jer je time cijelo pitanje njihovih uzajamnih veza i utjecaja radilo protiv njega. A kad se ne polazi od književnih razloga sve se može uzimati! I kritičari ne razumiju zašto P. Popović ne uzima sve, nego samo jedan dio! Jer oni misle isto, jer oni imaju iste razloge i iste ciljeve kao i on; ili kao profesor Miroslav Pantić sada! Postupak P. Popovića ostao je do danas zagonetan, kao što je njegovo stajalište i stajalište njegovih kritičara bez šovinizma jednako besmisleno. A za Miroslava Pantića, profesora Filološkog fakulteta u Beogradu, sve je to još uvijek »nauka«; čak sjedinjena s »potresnošću«!

Nedavno se pojavila knjiga »Pesništvo Renesanse i Baroka«, s podnaslovom »Dubrovnik, Dalmacija, Boka Kotorska« (izdavač: *Prosveta*, Beograd, 1969). Izbor je obavio Miroslav Pantić. Već naslov pokazuje da on u tom radu samo nastavlja svojim manevrom. I smatra ga tako razumljivim, tako prirodnim i opravdanim, da se nije potrudio napisati ni jedne jedine riječi o osnovama i razlozima knjige. Zato sam ih i potražio i našao u tekstu iz polemike: *jer sve je ponovljeno! Čak i mali grijesi koje denunciraju velike!* Na primjer: Marko Marulić je »iz znamenite i slavne kuće koja se slovenski prezivala još i Pecinić«. Ali, zašto »slovenski«? Zašto ne hrvatski, kad već on sâm za svoje stihove kaže da su hrvatski? (što i Miroslav Pantić citira?!). — Objašnjenje je u općim osnovama knjige. Iako sâm za svoje stihove kaže da su hrvatski, Marko Marulić ne spada u hrvatsku književnost: to ne dopuštaju »principi« Miroslava Pantića! Za njih bi priznanje da je Marulić hrvatski pisac moglo biti katastrofalno; preko duha i jezika ono bi se moralo proširiti i na ostale! (Što je već Zoranić znao!) Ili, dalje, slučaj Dinka Zlatarića. O njemu Miroslav Pantić piše: »Bio je bogat građanin iz znamenite kuće, koja je s ponosom isticala u svojim genealogijama da poreklo vuče iz Srbije.« Ali, zašto se oni u Dubrovniku ponose srpskim poreklom, kad Miroslav Pantić misli da je on srpski, ili bar isto tako srpski kao i hrvatski?? I zašto oni nisu »sloveni«? Ili to vrijedi samo kad su Hrvati u pitanju? — Opet je odgovor u principima knjige: njih srpstvo ne dovodi u pitanje, čak i kad otkriva njihovu komičnost! — Pa onda upravo skandalozni slučaj Marina Krističevića: on se, prema

Miroslavu Pantiću, »bavio... srpskohrvatskim stihovima«! I Savko Bovljević, također! — Ovdje se — ipak! — ne radi o principima Miroslava Pantića: ma koliko neodrživi i smiješni, oni ne zahtijevaju takve vratolomije!

U pisanju Miroslava Pantića postoji samo jedna granica: hrvatska književnost. Nju ništa ne smije preći! A svi drugi smjerovi otvoreni su i za najčudesniju, potpuno nekontroliranu upotrebu riječi, kao što je, na primjer »jugoslovenska renesansa«, u kojoj se piše srpskohrvatskim jezikom! To je već zbilja »kao san poremećenog uma«! Ne postoji jugoslavenska književnost, ali postoji »jugoslovenska renesansa« (i barok) u književnosti! I ne postoji jezik kojim bi se ta književnost mogla napisati, ali postoje njena djela! I pjesnik ne pripada književnosti naroda čijim jezikom po vlastitom tvrđenju piše, nego pripada književnosti koje nema! — A sve to zajedno — i još ono što sam izostavio iz dosade! — jednostavno znači *da je Miroslavu Pantiću i najveća glupost i najveća ludost bolje rješenje od prihvaćanja činjenice, da »dubrovački« i (»dalmatinski«) pisci pripadaju hrvatskoj književnosti: da su hrvatski pisci! On može sve prihvatiti, on može svašta reći, samo to ne! što očigledno nije pitanje nikakve znanosti, nego pitanje žestoke mržnje!* I zato se njegov rad može ozbiljno ispitivati samo kao opasna strast: likvidatorsko antihrvatstvo koje se održava i širi, s uvijek istim sadržajem i uvijek istim ciljem.

Dodatak: Glosa o Jorju Tadiću

Doba romantičnog jugoslavenstva nije se svodilo samo na opozivanje nacija: kao preživjelog materijala prethodne historije. Ideja pijemontizma u njemu postepeno je postala politički konkretnija i efikasnija. Preko nje srpstvo je dobivalo ulogu nosioca i izvršioca oslobođenja, što se pretvorilo u nacionalnu zaslugu. Naravno, sve njene prednosti nisu pružene srpskom narodu na uživanje: on se trebao samo ponositi! A plodove tako nastale slave dijelili su međusobno njegovi predstavnici! uz širenje mitomanije s geslom: Fiat Srbija — pereat Jugoslavija!

»Srbokatolicima« su se nazvali oni Hrvati, koji su odbacili svoju nacionalnu pripadnost, *ali slijedeći uvijek ono konkretno i efikasno u jugoslavenskoj ideji: dakle pijemontizam, a ne idealizam.* Zato njih nije zbunio ni uznemirio razvoj događaja u kojima je pijemontski princip razarao jugoslavenstvo: oni su se svrstali među one, koji su tu propast izazivali! I kad su se naši narodi uz dramatične i tragične potrese razočaranja počeli vraćati svaki sebi »srbokatolici« su postali renegati: s mrtvim dušama i poludjelim srcima; poludjelim zato što su sve više mrzili vlastitu domovinu, vlastito porijeklo; s mrtvim dušama zato što nikada nisu mogli razumjeti razloge duha.

Takvi i danas žive. Jorjo Tadić je jedan od njih. On još uvijek izgoni Hrvatsku iz Dubrovniku, da bi svoju izdaju pretvorio u znanošću opravdan povratak svom pravom narodu. Sav predan tom poslu, neprestano po arhivskim materijalima Dubrovnika traži dokaze. Jer njegovu strast ne mogu zadovoljiti duhovne vrijednosti koje su u tom gradu nastale: one njoj ne pružaju dokaze, nego je pretvaraju u skandaloznu bruku. Zato se Jorjo Tadić ne bavi analizom tih djela, ispitivanjem njihovog karaktera, njihovog kulturnog smisla i kruga kojem preko toga pripadaju. Upregnut u dugogodišnje šovinističke planove i ciljeve,

on zajedno s onima kojima služi, traži papiriće koji bi više rekli od stotina godina kulture u Dubrovniku. *Njemu je za određivanje nacionalnog karaktera tog grada važniji jedan trgovački račun od cijele njegove duhovne tradicije!* Kao i njegovi prethodnici, kao i njegovi suvremenici, kao i njegovi nasljednici, i on nikada nije bio sposoban napisati nekoliko suvislih redaka u kojima bi pružio jedan jedini duhovni dokaz za svoje stajalište; na primjer: komparativnim ispitivanjem srpske književnosti istog vremena; komparativnim ispitivanjem jezika te književnosti i »dubrovačkih« (i »dalmatinskih«) pisaca; komparativnim ispitivanjem općih kulturnih struktura i tokova; komparativnim ispitivanjem društvenih struktura; komparativnim ispitivanjem uloge u razvitku kasnijih književnih perioda; i tako dalje. Umjesto svega toga Jorjo Tadić bavi se opravdavanjem svog slučaja, što znači opravdavanjem svojih usluga šovinizmu; i pri tome neminovno potvrđuje surovu narodnu istinu: poturica gori od turčina!

Ali, njegov rad i rad njegovih istomišljenika nanosi zlo i srpskom i hrvatskom narodu. Oni im podmeću nestvarna pitanja na provokatorski način: tako da se izazovu konfrontacije, strasne i pune netrpeljivosti. Prosljeđujući s mračnom ustrajnošću u suvremeni život sve elemente jedne katastrofalno osramoćene prošlosti, oni pokušavaju održati kontinuitet upravo onih točaka napetosti, koje su tu katastrofu pripremale preko sukoba u staroj Jugoslaviji. Svoje najvažnije uspjehe oni su postigli kao sudionici u razaranju i brukanju jugoslavenske ideje — uz provincijalizaciju pristupa kulturi, uz upropaštavanje svih mjerila u ispitivanju njene historije i njenih vrijednosti, uz skandalozno srozavanje pojma znanosti i znanstvenog rada, uz primitivnu apologetsku politizaciju svih pitanja duha.

S njihovim ciljevima ništa se drugo nije ni moglo postići! I sve dok se oni održavaju, sve dok u javnosti djeluju, trajat će i obnavljati se i njihovi rezultati: kao stalne neuroze, nemiri, natezanja, provokacije, što sve zajedno ugrožava i suspendira konačno smirenje u istinskim mjerilima međusobnog poštovanja i zanimanja, uzajamne koristi i zajedničkog napredovanja srpske i hrvatske kulture, kao prvih i stalnih nosilaca sna o našoj zajednici, o njenoj snazi i veličini.

Renegatski rad Jorja Tadića — i svih njemu jednakih — zastupa suprotan smjer, ma koliko se oni kleli na časne motive i namjere: oni svojim šovinističkim strastima održavaju lažne uzbune, koje samo zato što su podmetnute nisu i bezopasne: historija je to već pokazala!

Ne postoji jedno jugoslavenstvo! A za ono koje zastupaju »srbokatolici« sigurno je da je reakcionarno: već po nesrećama koje je izazvalo. Suprotstaviti mu se — to je ljudska dužnost!

6. Dodatak o Reformi

Umjesto sukoba i obračuna među pristašama i saboterima Reforme širi se međusobno licemjerje. Čak ni principijelne razlike nisu više dovoljne za jasnu političku akciju! I to zato što se radi o grupi naših političkih i privrednih rukovodilaca, grupi koja ne želi Reformu, koja je izigrava. Oni održavaju raskorak između riječi i djela u svim novim političkim i društvenim programima.

Federacija se, na primjer, poziva na demokratske putove i metode u rješavanju sporova, ali još uvijek samo onda kad nju uhvate u nedemokratskom poslu! Ona želi biti arbitar koji je od arbitraže izuzet:

demokracija počinje ispod nje, kao prostor njenog suđenja i njenih odluka. I stalno sebe poistovjećuje s našim društvenim sustavom!

U integracijama se, još uvijek, najčešće ne rješavaju ekonomska nego politička pitanja. Ali taj idealizam nije bez ikakvih računa! Uvijek netko nešto treba podmiriti u ime jedne od dnevnih političkih krilatica.

Nemoć prema bankama. Nemoć prema deviznom režimu. Nemoć prema investicionoj politici. Nemoć prema politici oporezivanja. I usred te temeljne nemoći — reformira se školstvo! Tu se samoupravni račun tjera do takvih razmjera, da se uskoro uopće i neće moći ići u školu! To je potpuno nepotrebno brukanje Reforme! i upropaštavanje školstva!

I u industriji se samoupravlja, ali i u njoj bez novaca. Tako, da se mjesečni dohodak u poduzećima može dijeliti jedino uz kršenje zakonskih propisa!

Postoji upravo dramatična koncentracija kapitala u nekim bankama i poduzećima. Svi za nju znaju i znaju da je ona posljedica dvadesetogodišnjeg radikalnog centralizma. Ali ona se i dalje povećava preko nabijanja lihvarskih kamata i drugih uvjeta za davanje zajmova, preko takvih sudjelovanja u investicijama. Neka se javnosti kaže tko tako postupa i prema kome!

Mamutske investicije su takvih razmjera, da onemogućuju suvremenu privrednu dinamiku: zbog njih već podignuta industrija zastarijeva i ne može konkurirati na svjetskom tržištu. Oni koji i usprkos tome uspijevaju, ne mogu podijeliti mjesečne prihode radnicima! Za investicionu megalomaniju posljedice snose oni koji su protiv nje! Neka se objavi popis zahtjeva za investicijama: koliki su, tko ih postavlja i zašto!

Očigledno je da »sistemska rješenja« nisu ni magična formula, ni Aladinova svjetiljka: povjerenje u njih sve više se pretvara u samoobmanjivanje, u izbjegavanje sukoba oko pojedinih programa.

I tako dalje: sve do obustave rada!

Neounitarizam izigrava napredak slobode! Ona se povećava, ali ne i njena efikasnost. Javno mnijenje se suzbija perspektivama, općom svjetskom situacijom, opsežnim umanjivanjem spornih pitanja i njihovog značenja, svođenjem sukoba na *slučajeve*, koji nisu karakteristični za opće stanje. Političkim odlukama određuje se što je važno, a što nije, što je značajno, a što beznačajno — često bez obzira na stvarno stanje. To je voluntarizam, i on omogućuje djelovanje dogmatika i konzervativaca: jer ignoriranje stvarnosti jest njihova stalna šansa!

Kontrola izbornih kandidatura još uvijek nije prije svega kontrola zakonitosti: ona je direktivna, što najčešće znači zastupanje određenih osoba, preko čega im se pruža i održava naknada za zasluge.

Izjave o radničkoj klasi postaju sve patetičnije što se više od nje oduzima! Njen internacionalizam pretvara se u obranu neocentralističkih pothvata, dok su njene nacionalne tradicije osnova naše međunarodne politike i pluralističke pozicije Saveza komunista. Kako jugoslavenstvo kao superstruktura u tome nema odgovarajući sadržaj — zbog čega se stalno i pojavljuju hegemonističke tendencije! — mistificira se postojanje naše zajednice. To se pokazuje u zaštiti nacionalnih prava na jednoj strani, i u negativnom odnosu prema nacionalnim programima na drugoj strani. Tako neocentralisti pokušavaju izigrati imperative historijskog trenutka. Taj program se ostvaruje, na primjer, preko neprestanih napada na republički etatizam: decentralizacija bi trebala osigurati neposredni centralizam! Jer interesi malih, isključivo administrativnih zajednica, moraju imati općeg arbitra! posebno u društvu

planiranja. Zahtjevi jednog naroda i jedne općine različiti su po moći i različiti po sadržaju. Zato neocentralizam želi sve svesti na općine! Kao da nikada nismo čuli za devet denacionaliziranih banovina! kao da nismo osjetili njihove posljedice!

Kritika antireformske lukavosti mora biti otvorena, totalna i radikalna: *ne smiju se opraštati mali grijesi, jer oni su veoma često lukavstvo velikih grijeha!*

Mi smo otvoreno društvo. Naša sloboda dokazuje da socijalizam ne mora biti sustav poslušnosti siromašnih. Ali, ne radi se u Reformi samo o liberaliziranju: ona mora pružiti novu društvenu strukturu! Tome se opiru svi oni, koji znaju da to znači definitivno iščezavanje političkog voluntarizma: jer liberalizacija se jednim aktom može prekinuti i pretvoriti u svoju suprotnost — ako se očuva dosadašnja struktura. Dogmatici, konzervativci, neounitaristi i apologeti zato i prizivaju stalno duhove prošlosti: svoje i reakcionarne — da bi izazvali napetost.

Političari sebi i svima prigovaraju što se previše govori o neuspjesima, a premalo o uspjesima. To je sa stajališta propagande opravdan prigovor. I lako se može izmijeniti taj odnos. Ali: teško je promijeniti činjenicu da svi uzalud toliko govore o slabostima! Ja sam uvjeren da je ta bespomoćnost u nekim krugovima organizirana! Ona je sabotaža Reforme!

Danas su i dogmatici za galamu kritike: jer joj pruža dokaze da je potrebna čvrsta ruka! što bi značilo ne samo legalizaciju sabotaže i ukidanje slobode, nego pretvaranje tog pothvata u program našeg društva! To je zajednička želja svih konzervativaca! Ali iz te opasnosti nikako ne slijedi da kritika treba zašutjeti, nego da treba poraditi na tome da postane efikasna.

I oni koji u stvarnoj ravnopravnosti naših naroda i narodnosti vide samo suvišan problem, koji u svakom nacionalnom programu vide za društvo destruktivni nacionalizam, kojima je sve nacionalno samo nevažan ostatak prošlosti, ma kakve revolucionarne ideje imali u glavi stvarno pomažu dogmatike i konzervativce, stvarno pružaju šansu njihovim programima, njihovom terorističkom voluntarizmu.

Saboteri podmeću kriva pitanja društvu. Oni koriste kao svoje dokaze sve pogreške, koje izazivaju sporove: istodobno optužujući za njih Reformu i onemogućujući je da pruži svoja rješenja. A najveći krivac je uvijek sloboda! jer samo se u njoj može javno otkriti karakter njihovog rada i spriječiti njihovi planovi.

Reforma je šansa za cijelu zajednicu i za pojedinca; kao neprijatelj svih vrsta dogmatizma, konzervativizma, terorizma i hegemonizma. Oni koji nju sabotiraju od revolucionarnosti su sačuvali samo borbu za vlast, i to neprestanu i neograničenu vlast! Dok oni govore o planiranju, misle samo na svoju volju!

Grupa onih koji su protiv Reforme nije ni mala, ni nemoćna. Za javnost ona je skrivena u općem raskoraku između riječi i djela. Ta se skrivačica mora radikalno riješiti! I stari je, isprebijani Lukacs u jednom razgovoru o Reformi insistirao na tome da se stvarni preokreti ne interpretiraju kao »korigiranje razvoja«: *jer konformizam je uvijek prva koncesija konzervativcima!* Mi je činimo time što puštamo sabotere da se skrivaju! čak i iza našeg licemjerja!

POSTOJI LI »DUBROVAČKA« KNJIŽEVNOST?

Ivan Bošković

Prethodna napomena

U kolovozu godine 1966. u Starom Gradu na otoku Hvaru održan je Drugi »Dijalog«. Na tom Ljetnom skupu mladih sudjelovao sam s referatom *»Možemo li* d a n a s[1] *govoriti o 'dubrovačkoj' književnosti kao o posebnoj književnoj cjelini?«*. Iako je urednik Trećeg programa Radio-Beograda odbio da snima moj referat, jer je — kako reče — tema neinteresantna, kasnija je raspra, u kojoj smo s jedne strane sudjelovali Tomislav Ladan, Antun Šoljan i ja, te donekle Danijel Dragojević, a s druge prof. dr Vice Zaninović, Vjeran Zuppa i Jure Juras, pokazala, da je tema ne samo interesantna, nego i vrlo aktualna. U to sam se osobito mogao uvjeriti nakon emitiranja spomenutog referata na Trećem programu Radio-Zagreba u listopadu iste godine. Da je pak moja osjetljivost za to pitanje bila na mjestu i bojazan od posljedica opravdana, potvrdila je i polemika, što je pod nazivom *»Poslije pola stoljeća«* vođena u »Borbi« u prosincu godine 1967.

Na pisanje tog referata, kao i ove studije, nisu me potakla već dobro poznata nastojanja, da se književno stvaralaštvo starih Dubrovčana izdvoji iz općeg tijeka hrvatske književnosti i proglasi samostalnom književnom cjelinom, kako bi ga se kasnije lakše »prenijelo« u neku drugu književno-nacionalnu sferu, nego zabluda u koju upadaju pojedini povjesnici hrvatske književnosti, kad o tom stvaralaštvu govore kao o posebnoj književnosti. Nije mi, dakle, namjera da dokazujem hrvatstvo Dubrovnika, jer bi to bilo isto što i dokazivati, da je Marko Marulić svoju *»Juditu«* napisao u *»versih hrvacki«*, nego, naprotiv, na osnovi ne nekih novih, nego već dobro poznatih izvora i podataka želim upozoriti na neodrživost i besmislenost (a i štetnost) ne samo naziva, nego i pojma »dubrovačka književnost«, što predstavlja vrlo opasnu zabludu i zamku, daleko opasniju od spomenute tendencije. Jer kad se književni rad starih Dubrovčana proglašava »dubrovačkom« literaturom, onda se neprimjetno, ali sasvim sigurno cijepa j e d i n s t v o hrvatske književnosti i nasjeda pavlepopovićevskim i ostalim tendencijama.

[1] Naglasak u mom izlaganju bio je upravo na tomu da li d a n a s možemo govoriti o »dubrovačkoj književnosti«. Naime, ja dopuštam mogućnost, da su u prošlosti hrvatski književni povjesnici, kako je to u raspri primijetio sveuč. prof. dr Vice Zaninović (*»Tko je izvršio podjelu hrvatske književnosti? Nisu li to učinili hrvatski književni povjesnici?!«*), mogli našu staru književnost podijeliti (naravno pogrešno) na »dubrovačku«, »dalmatinsku«, »bosansku« i tako dalje, ali zar i d a n a s možemo ostati pri toj podjeli, kad nam je potpuno jasno, da se tu ne radi o nikakvim posebnim literaturama, nego o jednoj i jedinstvenoj hrvatskoj književnosti. Pače, danas se više i ne spominju ostale »književnosti«, nego samo »dubrovačka«. A zašto baš samo ona, to nam je, mislim, svima dobro poznato i jasno.

Do čega se dolazi, kad se neoprezno barata pojmom »dubrovačka književnost«, najbolje pokazuje *»Priručni leksikon«* (prvobitno *»Sveznadar«*), koji je u više navrata objavljen u Z a g r e b u[2]. Tamo ćemo pročitati, da su Marulić, Lucić, Hektorović, Zoranić i drugi h r v a t s k i, a Šiško Menčetić, Gjore i Marin Držić, Ivan Gundulić i ostali d u b r o v a č k i književnici.

Ta je zabluda bila očita i u polemici *»Poslije pola stoljeća«*, u kojoj se raspravljalo pripada li »dubrovačka književnost« hrvatskoj ili srpskoj literaturi. Ne sliči li to na borbu s vjetrenjačama! Jer, raspravljalo se zapravo ne samo o nepostojećem pitanju nacionalne pripadnosti književnog stvaralaštva starih Dubrovčana, nego i o nepostojećoj književnosti.

Da bi neka književnost bila samostalna, mora posjedovati ili svoj vlastiti jezik ili pripadati određenoj naciji (u najboljem ili najgorem slučaju nekom plemenu). Dubrovački jezik i dubrovačka nacija niti su postojali niti postoje. Pa kako onda možemo govoriti o »dubrovačkoj književnosti«?! Ostaje jedino da se zaključi, kako se književno stvaralaštvo starih Dubrovčana, samo zbog toga što je u Dubrovniku u određenom vremenskom razdoblju nastalo više književnih djela nego u drugim hrvatskim gradovima, može proglasiti samostalnom književnošću. Nije mi, međutim, poznato, da je igdje u svijetu primijenjeno takovo načelo, pa nije potrebno da ga primjenjujemo ni na staru hrvatsku književnost.

Uvod

Književni rad Dubrovčana već je davno definiran kao sastavni i nedjeljivi dio hrvatske književnosti. Ipak, mi se još uvijek, i to vrlo često, susrećemo s nazivom »dubrovačka književnost« (ili još gore: »dubrovačko-dalmatinska književnost«), koji tom dijelu hrvatske književnosti želi dati značaj samostalne, autohtone, separatističke i organske cjeline. Ispada nekako, kao da je to književno stvaralaštvo niknulo u sredini, koja je bila odvojena od svega, nastalo samo po sebi i živjelo samo za sebe. Da je to besmisleno, suvišno je i napominjati. Međutim, nisu tako daleki dani, kad smo o »dubrovačkoj književnosti« mogli pročitati i ovakve retke:

»Može se reći, da smo proučavajući dubrovačku književnost u istom položaju kao kad proučavamo antikne književnosti; no dok su grčka i rimska književnost predmet kritičkoga rada, koji traje već nekoliko vjekova, kritično proučavanje dubrovačke književnosti je razmjerno mlađega datuma.«[3]

Dakle, kako vidimo, književno je stvaralaštvo starih Dubrovčana izjednačeno ništa manje nego s tako velikim i samostalnim književnostima, kao što su grčka i rimska. U prošlom pak stoljeću pojam »dubrovačka književnost« bio je još groteskniji. Dok se danas pod tim nazivom razumijeva samo književni rad Dubrovčana, dotle Armin Pavić u svojoj povijesti hrvatske dramske književnosti, nazvanoj *»Historija dubrovačke drame«*, piše:

[2] *»Priručni leksikon«*, Znanje, Zagreb, 1959; *»Sveznadar«*, Seljačka sloga, Zagreb, 1953.

[3] Jean Dayre: *O dubrovačkoj književnosti* (predavanje održano na međunarodnom kongresu slavista u Varšavi g. 1934), Hrvatsko kolo, g. XVI, 1953, str. 80. Ili Jean Dayre: *Dubrovačke studije*, MH, Zagreb, 1938, str. 4.

»Ko je imao sreću, da hrvatskoj mladeži predaje historiju hrvatske književnosti, sigurno se je našao u ne maloj neprilici, kad mu je došao red, da govori o književnosti, koju od svršetka petnaestoga pak do početka devetnaestoga vieka nalazimo na otocih i u gradovih dalmatinskih, a po najviše u Dubrovniku, po kojem ju običajemo nazivati književnošću dubrovačkom.«[4]

I dalje:

»Početak dubrovačkoj hrvatskoj literaturi nalazimo u Spljetu; prvi književnici jesu Marko Marulić (1450—1524) i njegovi prijatelji: Papalić, Martinčić, Natalić, Božičević i Matulić, koji prema Maruliću stoje kao učenici prema učitelju.«[5]

Što je pod pojmom »dubrovačka književnost« shvaćao Armin Pavić, i više je nego jasno. Međutim, isto je tako jasno što nekima *danas* znači taj pojam. Jer, mi se danas ne susrećemo samo s *nazivom* »dubrovačka književnost«, nego se još sukobljujemo s ekstremnim eksponiranjem tog anahronizma, koji se očituje u izdavanju antologija[6] ili čak osnutka katedre za »dubrovačku književnost«. Ali, kad bismo nekoga zapitali, da nam objasni zašto književni rad Dubrovčana treba izdvajati u posebnu cjelinu, odvajati ga od općeg tijeka stare hrvatske književnosti? — jamačno nam ne bi mogao dati odgovor, koji bi bio osnovan na znanstvenoj opravdanosti tog izdvajanja. Dovoljno je upozoriti na nekoliko bitnih činjenica, kao što su povijesni položaj Dubrovnika tijekom stoljeća, osjećaj nacionalne i teritorijalne pripadnosti njegovih građana, jezik na kojem su Dubrovčani pisali svoja književna djela, elemente koji su djelovali na razvoj književnosti u starom Dubrovniku, veze dubrovačkih književnika s književnicima iz ostalih hrvatskih gradova i tako dalje, pa da odmah uvidimo besmislenost (ili zlonamjernost) tretiranja književnog rada starih Dubrovčana kao posebne književne cjeline. Ali, pođimo redom.[7]

Povijesni položaj Dubrovnika

Dubrovnik je tijekom stoljeća uživao status slobodne republike, odnosno prvobitno općine. Međutim, ta republika (općina) nije bila neovisna. Tijekom svoje tisućgodišnje povijesti dolazila je pod vrhovnu vlast sad ovog sad onog vladara. Najprije je to bizantski grad, pod čijim se vrhovništvom nalazi do godine 1205, osim kratkog prekida od 1183. do 1192, kad je pod Normanima. Od tada, to jest od 1205. pa do 1358. pod vrhovnom je vlašću Mletačke Republike. Godine 1358. zadarskim mirom Dubrovnik dolazi pod vrhovnu vlast hrvatsko-ugarskog kralja, pod čijim protektoratom ostaje do bitke na Mohačkom polju 1526. Nakon toga priznaje vrhovnu vlast turskog sultana i to sve do početka 19. stoljeća, odnosno do dolaska Francuza i pada Dubrovačke Republike.

Međutim, iako je mijenjao vrhovne gospodare, Dubrovnik je uvijek, ili na jedan ili na drugi način, bio vezan uz hrvatsku etničku,

[4] Armin Pavić: *Historija dubrovačke drame*, Zagreb, 1871, str. 1.
[5] Armin Pavić: n. dj., str. 5.
[6] Dragoljub Pavlović: *Dubrovačka poezija*, Beograd, 1950, II. izd. 1952; Dragoljub Pavlović: *Dubrovačke poeme*, Beograd, 1953; Dragoljub Pavlović: *Antologija dubrovačke lirike*, Beograd, 1960.
[7] U ovoj se studiji naravno ne iznose nikakvi novi podaci, nego se na temelju već dobro poznatih činjenica upozorava na besmislenost i neodrživost izdvajanja književnog rada Dubrovčana iz stare hrvatske književnosti, bez obzira s koje strane ta nastojanja dolazila i kakva im svrha bila.

nacionalnu ili državotvornu cjelinu. Tako je bilo u vrijeme hrvatskih narodnih vladara, tako je bilo tijekom kasnijih stoljeća, tako je i danas. Zar nam o tomu, između ostalog, ništa ne govori to, što je splitski nadbiskup sve do godine 1102. imao vlast nad dubrovačkom biskupijom? A splitski je nadbiskup, ne zaboravimo, bio hrvatski prvostolnik. Zar nam o tomu ništa ne svjedoče brojni ostaci starohrvatskog graditeljstva na dubrovačkom području: u Dubrovniku, Stonu, na Koločepu, Lopudu, Šipanu, Lokrumu i drugim mjestima? Ili činjenica, da je na temelju prava hrvatskih kraljeva narodne krvi Dubrovnik godine 1358. zadarskim mirom pripao hrvatsko-ugarskom kralju Ljudevitu kao sastavni dio kraljevine Dalmacije? Ne zaboravimo ni to, da je upravo Dubrovnik bio uputio dvije galije, da otoke Korčulu, Hvar i Brač, koji se bijahu odmetnuli od hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda, ponovno vrati pod njegovu vlast, izvršavajući na taj način obvezu iz Višehradskog ugovora s kraljem Ljudevitom, da će Dubrovnik, ukoliko bi se koji kraj Dalmacije odmetnuo od hrvatsko-ugarske krune, kralju priskočiti u pomoć u oružanoj borbi s jednom galijom.[8] Konačno, zar književno stvaralaštvo u Dubrovniku ne vuče svoj korijen iz hrvatske glagoljaške književnosti i zar na to stvaralaštvo nisu djelovali i svi oni elementi, koji su utjecali na razvoj hrvatske književnosti 15. i 16. stoljeća u ostalim našim gradovima?

Iako administrativno i politički ponekad otcijepljen od svoje matice, Dubrovnik je po svom nacionalnom biću i svojoj kulturi bio i ostao hrvatski grad, pa je stoga u 19. stoljeću i odigrao važnu ulogu u sudbonosnoj borbi za sjedinjenje naših pokrajina u jedinstvenu političko-teritorijalnu cjelinu, koju i danas nazivljemo njezinim pravim imenom — Hrvatska.

Nacionalno i teritorijalno pripadništvo Dubrovnika i Dubrovčana

Već je spomenuto, da je Dubrovnik godine 1358. zadarskim mirom pripao hrvatsko-ugarskom kralju Ljudevitu, koji je svoje pravo na posjedovanje tog grada zasnivao na dva razloga:

1. Dubrovnik je sastavni dio Dalmacije,[9] pa po načelu legitimiteta pripada njemu kao nasljedniku hrvatskih kraljeva.

2. Pobjedom nad Mlečanima pod njegovu vlast dolazi čitava Dalmacija u svom povijesnom opsegu, to znači i Dubrovnik.

Iz ugovora Dubrovčana s Ljudevitom iz iste godine vidi se, da oni priznaju te činjenice, da ničim ne opovrgavaju svoje pripadništvo kraljevini Dalmaciji kao sastavnom dijelu trojedinog hrvatskog kraljevstva i da prihvaćaju uvjete, koje im je kralj postavio, nastojeći pri tomu izvući za sebe što više privilegija.[10]

Dubrovnik i Dubrovčani tijekom stoljećâ više puta ističu svoje pripadništvo Dalmaciji. Tako godine 1382, kad Dubrovnik sa Zadrom nastoji oko sklapanja saveza primorskih gradova radi obrane od Mletaka,

[8] Vidi: Ante Belas: *Dubrovnik pod vrhovnom upravom i odbranom hrvatsko-dalmatinskoga bana od XIV—XVI v.*, Jadranski dnevnik, g. II, br. 300. (320?!), 24. prosinca 1935, str. 13—14; dr Josip Nagy; *Ugovor Dubrovnika s ugarskim kraljem Ljudevitom I. g. 1358*, Novo doba, g. XXI, br. 300, Božić 1938, str. 13.
[9] Ja se ograđujem od zloupotrebe imena Dalmacija; ovdje ga upotrebljavam i navodim samo kao povijesni pojam, koji pobliže i određenije označava jednu od hrvatskih pokrajina.
[10] Jedna od obveza Dubrovčana prema novom gospodaru bilo je i pjevanje pohvala (lauda) kralju u dubrovačkoj stolnoj crkvi. Interesantno je napomenuti, da su se te pohvale pjevale u dubrovačkoj stolnici sve do početka 19. stoljeća, iako je vlast tih kraljeva nad Dubrovnikom bila već odavno prestala.

dubrovačko Vijeće umoljenih u jednoj ispravi veli: *»mi svi gradovi Dalmacije«.*

Nudeći svoje usluge u eventualnoj borbi protiv protukralja Ladislava Napuljca, Dubrovčani godine 1409. izjavljuju kralju Sigismunda, da će biti sigurni ako se i *ostali Dalmatinci* i grad Senj pridruže njihovim galijama.

Dne 28. rujna 1445. dubrovačko Veliko vijeće odlučuje, da se i u Dubrovniku uvede štovanje sv. Jeronima kao zaštitnika Dalmacije.

Kad su carinske vlasti u Barceloni neko vrijeme dubrovačkim brodovima naplaćivale iste pristojbe, kao i talijanskim, a od čega su Dubrovčani bili oslobođeni godine 1445. odlukom aragonskog kralja Alfonsa Petog, dubrovački je Senat godine 1446. uputio žalbu Barceloni, u kojoj nalazimo i ove retke:

»... mislimo da je poznato, ne samo Vijeću grada Barcelone, nego i svim narodima cijeloga svijeta, da Dubrovčani nisu Talijani, niti da su podvrgnuti Italiji, nego da su pače, koliko po jeziku toliko po zemljopisnom položaju, Dalmatinci i podložnici pokrajini Dalmaciji.«

U uputama dubrovačke vlade svojim poslanicima, koji odlaze ili kraljevskom namjesniku u Ugarsku ili k papi, više se puta spominje, da je Dubrovnik grad Dalmacije.[11] Osobito su interesantne izjave iz upute dubrovačkom poslaniku od 14. travnja 1451, koji odlazi kraljevskom namjesniku, da se potuži na hercega Stjepana Vukčića Kosaču, koji ugrožava Dubrovnik. Tu čitamo:

»I Vaša Preuzvišenost zna dobro, da je u prošlosti kruna Ugarska imala svu Dalmaciju, a sada je ostao pod spomenutim kraljevstvom samo ovaj grad... Zbog toga moli vlada Dubrovnika, da se Vašoj Preuzvišenosti svidi naći načina, da spomenuti grad ne izgubite, kako ne bi ime kraljevstva Ugarske potpuno u Dalmaciji zamrlo.«

Dubrovački ljetopisac Nikola Ranjina iz 16. stoljeća i povjesnik Ludovik Tubero Crijević u svojim djelima također kažu za Dubrovnik, da je grad Dalmacije.[12]

Pjesnik Mavro Vetranović u svojoj pjesmi *»Trgovci Armeni i Indijani«* točno smješta Dubrovnik u donju, odnosnu južnu Dalmaciju:

Plemeniti Dubrovčani,
izdaleč smo prišli sada,
mi Arabi s Indijani,
do vašega slavna grada.

Ter ste kruna u kraj mora
od sve d o n j e D a l m a c i j e,
i k istoku do Kotora,
Arbanije i Grecije.

[11] U uputi dubrovačke vlade od 28. siječnja 1451. svom poslaniku, koji odlazi kraljevskom namjesniku u Ugarsku, a ima se potužiti na nasilje hercega Vukčića, nalaže se da reče kako je Dubrovnik *»jedini član kraljevstva u Dalmaciji kao brod bacan od sudbine usred morske pučine«.*

U uputi dubrovačkom poslaniku od 27. veljače 1451, koji odlazi k papi, kaže se da je Dubrovnik proširio svoj teritorij i da nema grada u Dalmaciji, koji bi imao tako prostrano područje.

[12] U svom ljetopisu Nikola Ranjina veli za Dubrovnik: *»Koji je grad među ostalima u Dalmaciji po mnoštvu vlastele, njihova sjaja i ugodnih bogatstava stekao bio velik glas.«*

U opisima hrvatskog i ugarskog kraljevstva Ludovik Tubero Crijević donosi i kratku povijest Dubrovnika, koji ubraja u Dalmaciju, a njemu je Dalmacija čitava Hrvatska od Drave do mora.

Isti Vetranović u jednoj svojoj pastirskoj igri veli za Dubrovčane:

Još neka da znate, po svijetu svak pravi
da ste s v e D a l m a t e natekli u slavi,
ne samo Dalmate, gospodo pridraga,
neg još s v e H r v a t e skupivši jednaga.

U predgovoru astronomskog djela *»Ragionamenti sopra le varietà dei flussi et riflussi del mare oceano ocindentale«* Dubrovčanina Nikole Sagroevića, što je tiskano u Mlecima godine 1574, piščev brat Ivan Sagroević, ispričavajući se čitaocima zbog autorovih jezičnih pogrešaka, piše:

»E se vi paresse cortesi Lettori, che non ci fosse l'intera politezza del parlar Thoscano, della qual non è però in tutto privo; ricordatevi prima, che l'Auttore e r a D a l m a t i n o, e poi ch'egli miro piu tosto a spiegar facilmente, che con elegantia, i suoi concetti.«

U svom *»Pavlimiru«* Junije Palmotić ovako određuje zemljopisni i povijesni položaj Dubrovnika u zanosnoj himni rodnom gradu:

Rasti, rasti, o slobodni
Dubrovniče, rasti veće;
rasti, nebu grade ugodni,
na velike česti i sreće.

Hvar, Šibenik, Zadar ravni,
Kotor, Trogier, Spljet hrabreni,
tvoj će vazda ures slavni
u velikoj držat cieni.

D a l m a t i n s k i e h svieh gradova
svietla kruna ti ćeš biti,
adrijanska sva voda ova
dvorit te će i častiti.

U 17. stoljeću sin pjesnika Ivana Gundulića nudeći se francuskom kralju veli da je spreman poći u svoju zemlju, to jest Dubrovnik, i ondje sakupiti regimentu od tri tisuće Hrvata i Albanaca (*»... d'aller lever en son pays, qui est Raguse, un regiment de trois milles Crauates et Albanois ...«*).

U 18. stoljeću proslavljeni Ruđer Bošković na D'Alambertovu primjedbu, da ga je napao talijanski učenjak, odgovara: *»Primijetit ćemo, da je Bošković u prvom redu Dalmatinac iz Dubrovnika, a ne Talijan!«*

Isti Ruđer Bošković u Beču u vrijeme sedmogodišnjeg austrijsko-pruskog rata pozdravlja hrvatske vojnike, radajući se njihovim pobjedame, nazivajući ih *»našim Hrvatima«* (*»Eviva Hadich e i nostri Croati!«*).

Početkom 19. stoljeća pohrvaćeni Francuz Marko Bruerović prekorit će u *»Satiri«* svoje dubrovačke sugrađane onim poznatim stihovima:

Ti, koji dni traješ i noći knjige promećuć,
pomnjivo tražeći slovinskog naroda slave,
bi l' uzrok men' po sreći dokazati znao,
s Pivnice jer svatko do glasovita Pregata
slavne bi se lako h r v a t s k e odreko starine?

podsjećajući Dubrovčane, da su dio slavne hrvatske povijesti.

I takvih bi se primjera moglo još nabrajati i nabrajati. Mi se, međutim, prisjetimo samo događaja iz 19. stoljeća, iz prve i druge faze hrvatskog narodnog preporoda, one »ilirske« i one druge, za južnohrvatske gradove daleko važnije, kad se vodila ogorčena borba za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a u kojoj su, zajedno s Bokeljima, prednjačili upravo Dubrovčani na čelu s Nikom Velikim Pucićem, Mihom Klaićem, Đurom Pulićem, Marinicom Đorđićem i Perom Čingrijom.

Zar nam sve to ne pobija onu famoznu laž, da Dubrovčani nisu Dalmatinci!? Naime, negiranje pripadnosti Dubrovčana dalmatinskom r e g i o n a l n o m području ima svrhu da im potpuno zaniječe i njihovu hrvatsku n a c i o n a l n o s t. Da je to tako, potvrđuje nam i esej Isidore Sekulić *»Prstenovi u stablu — tradicije«*, koji je, na žalost, objavljen na uvodnom mjestu revije »Dubrovnik«, posvećene stogodišnjici rođenja Ive Vojnovića. U tom se eseju između ostaloga kaže:

»...Dubrovnik je Dubrovnik. Ko bi se usudio reći da je to provincijski gradić u Hrvatskoj; ko bi rekao i da je to grad u Južnoj Dalmaciji. Dubrovnik je Dubrovnik. To nije ničiji i nikakav ogranak, to je stablo sa svojim prstenovima, sa svojim tradicijama, sa nekom ličnom emancipacijom, sa svojom dialektikom, sa svojim istoriskim materializmom vrlo raznih metoda sa kojima se mudro, vešto, otmeno otklanjaju crne nužde i smrt, i spasava sloboda. Pita me jedan još sasvim mlad Francuz iz njihove Rezistencije: 'Nismo čuli da je Dubrovnik, u partizanskim borbama, dao velikog heroja?' — 'Treba vam grob, treba vam herojsko groblje?' Da, i to spada u veliku tradiciju... Mi Srbi smo naročito osetljivi na toj tradiciji.«

Misao je potpuno jasna: Dubrovnik nije gradić u Hrvatskoj, nije ni grad u južnoj Dalmaciji, Dubrovnik je Dubrovnik, tobože ničije stablo, ničiji ogranak, ničiji privjesak, ali — on nije dao nekog heroja u partizanskim borbama, u njemu nema junačkog groba, a Srbi su posebno osjetljivi u tomu i ne mogu sebi oprostiti, što je ta njihova osjetljiva tradicija iznevjerena u tom *»njihovom«* gradu. Međutim, ostavimo te tlapnje i pogledajmo još, makar i letimično, što o nacionalnoj i teritorijalnoj pripadnosti Dubrovnika i Dubrovčana govore pripadnici drugih naroda ili naši sunarodnjaci.

Arapski putopisac Idris godine 1150. veli za Dubrovnik:

»Od Stagna do ragus, ili drugi kažu Ragusa, tridesetak milja. D a l m a t i n c i su, koji imaju lađe duge plovidbe, narod odlučan. T o j e z a d n j i g r a d H r v a t s k e.«

U povelji hrvatsko-ugarskog kralja Ljudevita od 27. svibnja 1358. čitamo:

»...poznato je cijelom svijetu, da je rečeni grad Dubrovnik u n a š o j k r a l j e v i n i D a l m a c i j i osnovan i utemeljen i zbog toga pripada našem kraljevskom pravu.«

Kao dalmatinski grad, Dubrovnik spominje još nekoliko hrvatsko-ugarskih kraljeva.[13]

Filip de Diversis, učitelj u dubrovačkoj gramatičkoj školi, inače po narodnosti Talijan, u svom govoru, održanom u dubrovačkoj stolnici

[13] Krunom dalmatinskih gradova nazvao je Dubrovnik kralj Sigismund godine 1403, a Ljudevit Posmrče u pismu Dubrovčanima od 26. srpnja 1454. nazivlje ga *»štitom našeg Kraljevstva Dalmacije«* i veli za nj, da je jedini on ostao vjeran kraljevskoj kruni od svih dalmatinskih gradova. Štitom granica Kraljevine Dalmacije Dubrovnik će nazvati i hrvatsko-ugarski kralj Matijaš Korvin 12. ožujka 1459.

pred knezom i vladom dubrovačkom 26. siječnja 1438, prigodom stupanja na hrvatsko-ugarski prijestol Alberta Habsburgovca, spominjući vjernost Dubrovčana hrvatsko-ugarskoj kruni, veli:

»Zbog toga običavaše pred svim narodima svijeta vrlo izvrsni car Žigmund govoriti: Svi Dalmatinci od nas odstupiše, a jedini Dubrovčani su s nama i čuvaju nepovrijeđenu vjernost.«

Isti de Diversis u svom poznatom opisu grada Dubrovnika, dovršenom godine 1440, posebno je poglavlje posvetio vjernosti Dubrovčana spomenutoj kruni. U poglavlju *»O pohvalnoj vjernosti Dubrovčana svetom Kraljevskom Veličanstvu Ugarske«* de Diversis kaže:

»...sad ću jednom riječju najveću hvalu obuhvatiti, jer je cjelokupna Dalmacija, lijepi ud Kraljevstva Ugarske, ili silom svladana ili također svojevoljno otpala od pokornosti prema kraljevstvu o s i m s a m o g g r a d a D u b r o v č a n a, koji se protiv svojih neprijatelja onoga kraljevstva moćno odrvao.«

I niz putopisaca 15. stoljeća u svojim opisima putovanja kroz južnu Hrvatsku vele za Dubrovnik, da je dalmatinski, odnosno hrvatski grad.[14] Posebno je interesantan putopis ruskog putopisca P. A. Tolstoja iz 17. stoljeća. U svom opisu putovanja kroz Italiju i južnu Hrvatsku, Tolstoj je dao vjerodostojni prikaz tih krajeva, ljudi, običaja. Dalmatinska naselja, po njegovim riječima, nastanjena su Dubrovčanima, pomorskim kapetanima, zvjezdoznancima, mornarima, koji govore slavenskim jezikom, a nazivaju se Hrvatima (*»...govorjat vse slavjanskim jazikom, a italijanskoj jazik vse znajut, i n a z i v a j u t s j a H e r v a t i, veru deržat rimskuju«*). Daljnji ga je put vodio kroz Boku Kotorsku *»mimo beregov, zaselennih Horvatami, do Perasti v albanskom knjaževstve«*.[15]

Zajedništvo Dubrovnika s ostalim hrvatskim gradovima na Jadranu ističu i naši sunarodnjaci. Tako Trogiranin Koriolan Cipico u svojoj pohvali Dubrovniku (15. stoljeće), veličajući grad, na više mjesta ističe to zajedništvo:

»Dubrovnik je grad Dalmacije... Grad je više od ostalih gradova Dalmacije javnim i privatnim zgradama veličajno sagrađen... Građani također trgujući u raznim zemljama nadmašuju imutkom ostale Dalmatince.«[16]

I mnogi naši pjesnici u svojim će stihovima isticati to zajedništvo, slaveći pri tomu Dubrovnik kao krunu naših gradova, kako to, između ostalih, naglašava i Korčulanin Ivan Vidali u svojoj poslanici Nikoli Nalješkoviću od 9. prosinca 1564:

svuda ga jes' puna slava, svud on slove,
h r v a t s k i h ter kruna gradov se svih zove...

[14] Tainteski biskup H. de Rochechouart u svom putopisu iz godine 1461. kaže za Dubrovnik: *»Dubrovnik jest metropola Dalmacije«*, što u ovom slučaju znači da je grad, koji ima nadbiskupa.

Njemački dominikanac Felix Faber u svom opisu putovanja u Svetu zemlju kaže za Dubrovnik, da je glavni grad Dalmacije.

Njemački putopisac Ivan grof Solms piše godine 1483. u svom djelu *»Beschreibung der Meerfahrt zum h. Grab«: »... bogati i moćni grad Dubrovnik leži u Slavoniji, jednoj pokrajini kraljevine Hrvatske, u kojem je gradu općina sama za sebe i sama vlada ...«*

I talijanski hodočasnik u Svetu zemlju kanonik Petar Casola, koji je, kao i prethodno spominjani putopisci, na svom odlasku u Palestinu godine 1494. prošao kroz južnu Hrvatsku, također kaže da je Dubrovnik grad Dalmacije.

[15] Vjekoslav Klaić: *Hrvati i Hrvatska*. Ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda. II. izdanje, MH, Zagreb, 1930, str. 51—52.

[16] Većina podataka u ovom poglavlju navedena je prema radu dra Vinka Foretića: *Godina 1358. u povijesti Dubrovnika*, Starine, knjiga 50, Zagreb, 1960, str. 251—278.

Iz iznesenog, a moglo bi se još navoditi i navoditi, nizati gotovo bezbroj primjera i podataka, jasno je, da su i stari Dubrovčani, i naši sunarodnjaci, i hrvatsko-ugarski kraljevi, i inozemni putopisci Dubrovnik smatrali i doživljavali kao sastavni dio južne Hrvatske, što je on uvijek i bio, pa da je svako izdvajanje iz te prirodne i povijesne cjeline i besmisleno i neodrživo.

Ali — vratimo se jeziku starih Dubrovčana, jer je, osim spomenutog zajedništva, vrlo važna činjenica, da su Dubrovčani svoja književna djela pisali na istom jeziku, na kojem i književnici ostalih hrvatskih primorskih gradova, što nam govori i o jezičnoj jedinstvenosti književnog stvaralaštva na području te naše pokrajine.

Jezik starih Dubrovčana

O jeziku starih Dubrovčana postoje dva mišljenja. Prvo tvrdi, da su stari Dubrovčani bili čakavci, koji su se kasnije, pod utjecajem hercegovačkog zaleđa, pretvorili u štokavce (ijekavce). U vezi s tim intesantna je kratka studija prof. M. Kušara »*Čakavske osobine u današñem dubrovačkom dijalektu*«,[17] objavljena još u prošlom stoljeću, u kojoj je pisac naveo niz čakavskih elemenata, sačuvanih u govoru tadašnjih Dubrovčana i seljaka dubrovačke okolice. Kušar je te osobine našao i u glasovima i oblicima, u sintaksi i rječniku, te u naglasku. Mnogi od primjera, navedenih u toj studiji, sačuvani su i u govoru današnjih Dubrovčana, kao na primjer:

glas *m* na kraju riječi i danas se pretvara u *n* (gledan, sedan, vidin, rukon itd.)

glas *lj* izgovara se kao *j* (jubav, boje)

starinski kratki genitiv množine imenica sačuvan je kod *pe(t)stotin, šestisuć*

mjesto *ovaj, taj, onaj* u Dubrovniku se govori *ovi, ti, oni,* a mjesto svršetka *oga, og, omu, om* imamo i danas *ega, emu: ovega, ovemu, temu*

mjesto *čiji* često se čuje *čigov*

kod infinitiva izostavlja se krajnje *i: nosit, gledat, poć, strić*

instrumental, i kad znači oruđe, ima uvijek uza se prijedlog *s:* rezat *s* nožem, putovat *s* brodom, gledat *s* očima

kod glagola nemamo konstrukciju sa *da,* pa se govori: *hoću rijet, čini me čekat* itd., mjesto hoću da rečem, čini me da čekam

još se i danas upotrebljavaju čakavske riječi: *daž(d), godište, greb, iskati, mûka, pečar, naresti, uzresti, skula, tovar, ura, privonjati* mjesto kiša, godina, grob, tražiti, brašno, pekar, narasti, škola, magarac, sat, primirisati

pokoji čakavski naglasak i danas se može čuti na dubrovačkim otocima i u Dubrovačkom Primorju, kao, na primjer, *vodê.*

Dakle, kako vidimo, podosta je tih osobina sačuvano i u govoru današnjih Dubrovčana, a susrećemo ih i u nekim službenim nazivima; i danas se poljana pred Kneževim dvorom zove *Prid* Dvorom, a u Konavlima imamo selo *Prid*vorje.

Međutim, drugo — suprotno mišljenje, koje je osobito zastupao Milan Rešetar, tvrdi, da dubrovački pisci nisu pisali na jeziku kojim su

[17] M. Kušar: *Čakavske osobine u današñem dubrovačkom dijalektu,* Program Dubrovačkoga Gimnasija za godinu 1888—89, str. 3—7.

govorili dubrovački građani (što novija otkrića pobijaju),[18] nego da je to bio »uvezeni« književni jezik iz drugih hrvatskih gradova. Rešetar je naime tvrdio, da pravi govor dubrovačkih građana moramo tražiti ne u pjesmama, jer su one, po njegovu mišljenju, pisane na umjetnom, književnom jeziku, nego u komedijama, misleći pri tom u prvom redu na komediografsko stvaralaštvo Marina Držića. Pošavši tim tragom, utvrdit ćemo postojanje čakavskih oblika, odnosno čakavske leksike baš u tom narodnom govoru. Kao primjer uzimam komediju »*Kate Kapuralica*« Vlaha Stullija, napisanu godine 1800, dakle u onom vremenu, kad je ijekavizacija dubrovačkog područja bila već završena. U tom djelu, koje je vjerna slika ne samo života nego i jezika dubrovačkog puka, i to upravo onog na dnu života, naći ćemo u toliko navrata slijedeće oblike, koji nipošto ne idu u prilog Rešetarovoj tvrdnji:

doli (dolje), *gori* (gore), *izidem, izideš, izit,* (iziđem, iziđeš, izić), *komišjuni, odizdo, oni* (onaj), *otiti, otit* (otići, otić), *ovdi* (ovdje), *ovi* (ovaj), *posiram, prid* (pred), *pridat* (predat), *pridomislit* (predomislit), *prihraniti* (prehraniti), *priko* (preko), *prikrstit, primučat, priporuči, priporučimo, privarili, privarit, sîdi* (siđi), *siđet* (sjedati), *slidim* (slijedim), *srio* (sreo), *uzidem* (uziđem), *uzidi* (uziđi), *uzit* (uzić).

Ali i u samog Držića, upravo u onoj skupini njegovih djela, u kojima je — prema Rešetaru — sačuvan najčišći narodni govor, tojest u građanskim komedijama, kao što su »*Skup*«, »*Dundo Maroje*« i »*Tripče de Utolče*«, te u didaskalijama, naići ćemo na čakavske oblike, odnosno leksiku. S tim u vezi značajan je dijalog između Dubrovčanina i Kotoranina u »*Tripčetu*«:

> Dubrovčanin: *Gdi 'e ovdi* crkva od svetoga Tripuna?
> Kotoranin: Ono onamo *gori,* što se jedva vidi.
> Dubrovčanin: *Da gdi* se lonci i pinjate čine.
>
> *(Tripče,* IV)

I jezične osobine Držićevih didaskalija također nešto govore o govoru starih Dubrovčana. Evo nekoliko primjera:

Ovdi se odkrije šena. Vlasi se *pripadu*... *Ovdi* Kupido *izide*... (»Venera i Adon«), *Ovdi* Stanca omrče... i *otidu tja*, ...i skoči za *njimi* (»Stanac«), *Ovdi* se Kupido na vlašku *priobrazi*... *Ovdi* se vila *prinemaga*... (»Tirena«), Svrha *tretjega* ata, Vile ga *hitaju* (»Grižula«), *Ovdi* sjede *začinat* i *začinje* turski (»Tripče«).

Ako Rešetarovu tvrdnju, da dubrovački pisci nisu pisali na jeziku, kojim su govorili dubrovački građani, prihvatimo kao povijesnu činjenicu, onda nam je on i nehotično napravio veliku uslugu. Jer ako Dubrovčani nisu govorili čakavski (ikavski), a dubrovački su pisci pisali na tom narječju, onda je to prvorazredno svjedočanstvo, da su stari dubrovački književnici samo taj jezik (narječje) smatrali svojim književnim. A da su oni taj »dalmatinski« jezik zaista smatrali svojim, potvrđuju nam i stihovi Mavre Vetranovića i Nikole Nalješkovića. Tako Mavro Vetranović u jednoj poslanici Petru Hektoroviću iz godine 1539. želi hvarskom pjesniku slavu »*po svietu daleče, a navlaš, kud*

[18] Između ostaloga vidi i predgovor dra Josipa Hamma »*Pjesnama ljuvenim*« Gjore Držića (Stari pisci hrvatski, knjiga 33, Zagreb, 1965). Budući da su ikavski oblici najviše zastupljeni u Gjorinim stihovima, a osobito u 62. pjesmi, jedinoj u »*kojoj se Držić nastojao povoditi za narodnom pjesmom*«, dr Hamm zaključuje, da je »*ikavizam bio mnogo bliže mirima Grada, nego što je to Rešetar mislio*«.

jezik h r v a t s k i *prohodi«*. Po Vetranovićevim riječima pak Hektorovićeve su pjesme *»vjekušte zrcalo jezika* n a š e g a*«*.

U Nalješkovićevoj poslanici Petru Hektoroviću od 10. svibnja 1540. na više mjesta čitamo:

ne samo jezik n a š *i š njime latinski*
izvrsno er ti znaš, nu oni još rimski...
za što si ti slava n a š e g a *jezika*
i u svemu čas prava i kruna i dika...
i u toj da t' viku nie bil' prilike
u n a š e m *jeziku ni će bit' do vika.*

A da je taj n a š jezik, što se spominje u dubrovačkim poslanicama, i na drugoj strani smatran n a š i m zajedničkim jezikom, potvrdit će Hvaranin Hanibal Lucić u svojoj *»Pohvali gradu Dubrovniku«*:

Dubrovniče, časti n a š e g a *jezika,*
ka cvateš i cvasti vazda ćeš do vika.

To će isto kazati jedan drugi Hvaranin, naime Marin Gazarović, koji svoju *»Ljubicu«* posvećuje *»Prisvitloj i privedroj gospodi vlastelom i vladavcem dubrovaškim, gospodinom i gospodarom mojim pridrazim«*. U posveti, datiranoj *»Iz Bnetak, na dan Mladoga lita 1623.«*, Gazarović piše:

»Budući, dakle, ja ovo malo voće od moje pameti složio i učinio u zemlji naravskoj, jazikom Dalmatinskim, meu našinci, pomislih i razmislih, sfitujući se s ljubavlju sarca moga, pod imenom čihovim će biti strašovito gledano i čuvano i uživano i poljubljeno... da komu ja mogu ovo moje skladan'je i ovi moj trud od voća ovoga u stražu bolje staviti, nego pod krilo vaše, moja dostojna gospodo, i šćežerom vikovitim plemenita, časti, kruno i diko j a z i k a n a š e g a*...«*

Potvrdu istoga naći ćemo i u Kavanjinovu *»Bogatstvu i uboštvu«*, kad za Ranjinu, Gundulića, Palmotića i druge dubrovačke književnike kaže:

Ki duhovne i pokorne
Nakon sebe ostaviše
Skladne piesni, neukovne,
U n a š j e z i k *ke složiše*
Vlast Osman, krsta Boga,
Mandu i sina razsapnoga.

Isti Kavanjin u spomenutom spjevu veli za Matiju Bobaljevića:

Bobalj Matij n a š k i *prenî*
Basilija sveto dilo...

Korčulanin Ivan Vidali ići će i dalje, pa će u svom odgovoru Nikoli Nalješkoviću taj n a š jezik, kojim su se služili i Dubrovčani i Splićani, Kotorani i Zadrani, Hvarani i Korčulani, izričito nazvati h r v a t s k i m jezikom:

Časti izbrana Niko i hvalo velika,
hrvatskoga diko i slavo jezika...

Isto će ponoviti godine 1597. i Dubrovčanin Dinko Zlatarić, kad će za svoje prijevode Sofokla i Tassa reći, da su *»iz veće tugieh iesika u* H a r v a c k i j *isloxene«*. U samoj pak posveti tih prijevoda hrvatskom

velikašu i kasnijem banu Jurju Zrinjskom, Zlatarić ovako objašnjava zašto je prevodio djela spomenutih pisaca:

»... i za obogatit također o v i n a š j e z i k *kojomgodi stvari ka je dostojna da se čti, prinesoh iz latinskoga pastijersku pripovijes Tassovu... Stavih se zatijem s jednakom požudom učinit* H r v a č k u *Grkinju Elektru Sofoklovu, nastojeći da se također u broju od* n a š e g a *skladanja bude čut štogodi davnje što ima u sebi od visoka i plemenita...«*

Svoj jezik nazivlje hrvatskim i dubrovački franjevac Bernardin Pavlović, koji godine 1747. izdaje dvije knjižice: *»Pripravljenje za dostojno reći svetu misu...* u h a r v a s k i *jezik pomnjivo i virno privedena«*; *»Pokripljenje umirućih...* u h a r v a s k i *jezik popravi i prištampa... za koris naroda* H a r v a t s k o g a*.«*

Ponekad se taj naš jezik spominje i kao dalmatinski; već smo vidjeli, da ga tako nazivlje dubrovački Senat u žalbi Vijeću Barcelone; tako ga imenuje i Marin Gazarović u spomenutoj i navedenoj posveti *»Ljubice«* (no Gazarović svoj jezik nazivlje i hrvatskim, kao, na primjer, u *»Prikazanju života i muke svetih Ciprijana i Justine«*, u kojem Justina *»sliša vangelje* h r v a s k i*«)*, a i Petar Hektorović upotrebljava taj naziv u svojoj oporuci:

»Alla qual ma. Julia lasso tutti miei libri ligati et disligati, cosi stampati come scritti a mano i n l i n g u a n o s t r a d a l m a t i n a*...«*

Tako će ga nazvati i Juraj Zrinjski u svojoj zahvali Dinku Zlatariću od 26. kolovoza 1602:

»Anno tertio proxime elapso libellum quendam D a l m a t i c a i d i o m a t e *conscriptum...«*

U djelima dubrovačkih književnika spominje se ponekad »ilirski« ili češće »slovinski« jezik. Što su oni razumijevali pod tim nazivima, objašnjava nam Dubrovčanin Joakim Stulli u svom rječniku *»Lexicon latino-italico-illyricum«*, objavljenom godine 1801. Tamo se naziv »ilirski« tumači ovako:

illyrice — slovinski, hrovatski, horvatski, harvatski

Nazivi ilirski i slovinski nisu samo u Dubrovniku bili istoznačice hrvatskog imena, nego i u ostalim našim krajevima, što nam potvrđuju i djela naših starih književnika, kao, na primjer, poznati *»Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga«* fra Filipa Grabovca.

Da se uz pitanje jezika često nadovezivao i nacionalni osjećaj i svijest zajedništva, opet nam potvrđuju stihovi naših starih pjesnika. Tako, na primjer, Nikola Nalješković u svojoj poslanici hvarskom pjesniku Hortensiju Brtučeviću piše:

Hortense pošteni, slavo s v i h *Hrvata,*
pravo ti zlameni ime trak od zlata;
mnogo je vrijemena budući čuo ja
glas tvoga imena, po svitu k i n a m *sja...*

U poslanici *»Guti gospodina Petra Hektorovića«* Nalješković slavi pjesnika, koji je *»kruna, čas i slava i dika po svitu od* s v i h n a s*...«*, pa stoga moli opaku bolest:

Molim te, togaj rad, nemoj,* s v i *Hrvati
da na te plaču sad, hotjej ga parjati.

Bez obzira na političko-teritorijalnu podijeljenost južne Hrvatske u prošlosti, književni jezik zajednički je svim našim starim književnicica od Kotora do Zadra. Usporedimo njihova djela i vidjet ćemo, da među njima gotovo i nema jezičnih razlika, bar ne znatnijih. A kao što je s rječnikom, tako je i s naglaskom, koji je također svima zajednički — staročakavski, bez obzira radi li se o Dubrovčanima ili Korčulanima, Splićanima ili Zadranima i tako dalje. Da su stari Dubrovčani tako naglašavali, ako ne prozu onda svakako pjesme, i više je nego sigurno. Kad se staročakavski naglasak ne bi primjenjivao i na pjesme dubrovačkih pjesnika, one bi izgubile svoj ritam, a samim tim i svoju ljepotu.[19]

Nazivan našim, dalmatinskim, ilirskim i slovinskim, jezik starih Dubrovčana bio je, dakle, onaj isti jezik, kojim su govorili i pisali i književnici iz ostalih naših gradova; bio je to svima njima zajednički h r v a t s k i književni jezik, kako ga izričito nazivlju dubrovački književnici. A budući da je jezik osnovni medij neke književnosti, i više je nego smiješno književni rad starih Dubrovčana promatrati izdvojeno iz njegove jezične matice i proglašavati nekom samostalnom »književnošću«.

Neke zajedničke osobine

Nije samo jezik spona, koja vezuje stare hrvatske književnike od Kotora do Zadra, Senja i dalje u jedinstvenu književnu cjelinu; zajednički su im i izvori i uzori, rodovi i oblici, metrika i versifikacija, teme i motivi, rječnik i naglasak, pa i neka druga obilježja. Svi oni crpu svoja nadahnuća iz naše crkvene književnosti i narodnog pjesništva, prihvaćajući univerzalističke tendencije humanizma u oživljavanju kulta staroklasične književnosti i latinskog jezika, prenoseći strujanje književnog stvaralaštva renesansne Italije na naše tlo.

Sofoklo, Ovidije, Horacije, Katul, Tasso, Bembo, Boccaccio, Ariosto, Marini, Molière i drugi bit će većini naših starih književnika uzor, čiji će se tragovi moći zamijetiti u njihovom stvaralaštvu, a mnogi od njih obogatit će našu kulturnu baštinu prijevodima djela upravo spomenutih pisaca; prevodit će ih jednako tako i Splićani i Dubrovčani i Hvarani i drugi.

U književnom stvaralaštvu Splićana i Dubrovčana, Zadrana i Hvarana i ostalih starih hrvatskih pisaca bit će zastupljena i lirika i epika, drama i proza. I u jednih i u drugih i u trećih naći ćemo i crkvena prikazanja i svjetovne drame, stihove pisane na talijanskim uzorima i pjesme nadahnute narodnim pjesništvom, prijateljske poslanice i renesansne komedije i tako dalje, i tako dalje. Glavnina pak tih djela bit će napisana, odnosno ispjevana u dvostruko rimovanom dvanaestercu, tom najtipičnijem, najkarakterističnijem i najrasprostranjenijem stihu stare hrvatske poezije, koji inače prvi put susrećemo u dubrovačkoj carinskoj knjizi iz 15. stoljeća. Uz dvanaesterac, kao zajednički stih starih hrvatskih književnika, javlja se i osmerac, koji će osobito biti zastupljen u crkvenim prikazanjima, dramama i epovima.

Ni u biranju tema i motiva naši se stari književnici mnogo ne razlikuju. Gotovo da svi od reda pišu o istim događajima i zbivanjima,

[19] O tomu opširnije vidi u studiji dra Bratoljuba Klaića o jeziku Hanibala Lucića i Petra Hektorovića u 7. knjizi knjižnice »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, Zagreb, 1968.

vodeći se pri tomu istim idejama, a to je u prvom redu borba protiv neposredne turske opasnosti, koja je bila podjednako aktualna u svim hrvatskim krajevima. Uz to je, naravno, vezano slavljenje slobode, veličanje kreposnog kršćanskog života, nada u pobjedu dobra i tako dalje.

Život Kristov, muke i čudesa svetaca, pokajnički uzdasi i pokornički psalmi, pokladni stihovi i ljubavne pjesme, junački podvizi i povijesni događaji, ljubavnički jadi i staračke nastranosti, alegorijski prizori i stvarna zbivanja ispunit će opuse starih hrvatskih književnika. Jednako će o tomu pisati i pjevati Marulić i Vetranović, Nalješković i Hektorović, Lucić i Zoranić, Ivan Gundulić i Petar Zrinjski, Krsto Frankopan i Ignjat Đurđević, Vladislav Menčetić i Filip Grabovac, Jeronim Kavanjin i Ivan Bunić Vučić i svi ostali.

Kao što su religiozni motivi i ljubavna lirika, stvarni život i mitološki sadržaji, filozofske sentence i moralističke tendencije našle mjesta u stvaralaštvu gotovo svih naših starih književnika, tako su i suvremeni povijesni događaji imali odjeka u njihovim djelima. Za nas je posebno važno to, što su se u njihovim djelima reflektirali i događaji iz hrvatske povijesti, i to ne baš u maloj mjeri. A o tim su zbivanjima pjevali i književnici iz Dubrovnika, kao i oni iz drugih naših gradova. Sjetimo se samo Sigetske bitke, koju su opjevali i Brne Karnarutić u *»Vazetju Sigeta grada«* i Vladislav Menčetić u *»Trublji slovinskoj«*, Petar Zrinjski u *»Opsadi sigetskoj«* i Pavao Ritter-Vitezović u *»Odiljenju sigetskom«*, Andrija Kačić-Miošić u *»Razgovoru ugodnom«* i povrh svega narod u svojim pjesmama. Isto je tako i s Krbavskom bitkom, koju opjevaju i Mavro Vetranović i Hanibal Lucić i narodna pjesma. Tako je i s drugim našim povijesnim događajima.

Ali ne samo da su teme, motivi i ideje zajedničke stvaralaštvu naših starih književnika. Već je spomenuto, da im je zajednički i književni jezik. Isto tako i u primjeni pojedinih književnih postupaka nalazimo dosta zajedničkih crta, kao, na primjer, u *»Mačušu i Čavalici«* Vlaha Skvadrovića i u Zoranićevim *»Planinama«*; i u jednog i u drugog ime ljubavnog para vezano je uz zemljopisno nazivlje. Kao što je u Frankopanovu *»Georgesu Dandinu«* prevareni muž Slovenac, a ljubavnik Hrvat, tako je i u Držićevu *»Tripčetu«* muž Kotoranin, a ljubavnik Dubrovčanin.

Česta je i istovetnost pjesničkih slika, kao u opisu Krbavske bitke u Hanibala Lucića i Mavre Vetranovića, kojima je jamačno kao izvor poslužila hrvatska narodna pjesma. Sličnost ćemo naći i u pjesmi nepoznata pjesnika *»Od Siska grada počinju verši od boja«* i u *»Prvom razboju od Turaka«* Antuna Sasina. Sličnost postoji i između Lucićeve *»Robinje«*, Vetranovićevih dviju bezimenih dramskih ekloga i pjesme *»Dvije robinjice«*, te *»Sna«* Gjore Držića.

Česta je sličnost i u ritmu i intonaciji pojedinih pjesama. Tko da se, slušajući Vidalijevu pohvalu Dubrovniku:

Dubrovnik, grad svitli i slavan zadosti,
svake Bog nadili obilno milosti,
gospodom uresi, zakonmi i pravdom,
razlicim uzvisi imanjem i blagom...

ne sjeti Držićeve pohvale iz *»Tirene«*:

Blažen se rit možeš, Dubrovniče, svime,
pokoli tač sloveš piesnivci takime.

Kako te liposti vrh mnozih gradova,
tač svakom milosti višnji Bog darova;
višnji te i skrani u svojoj milosti,
rata i glada ubrani i svake gorkosti.

Ili zar nas intonacija Marulićeva *»Tuženja grada Hjeruzolima«*:

Hjeruzolim sam ja, oni grad prisveti,
u kom sin božji sta; sad stoje prokleti.
Poganska sila mnom vlada sa sve moći,
a ni ga, sam sobom ki me će pomoći.

ne podsjeća na početak Vetranovićeve *»Tužbe grada Budima«*:

Ja Budim tužan grad k nebesom klikuju,
nebesa vajmeh sad da vide i čuju,
gdi moje gospoctvo, ko ctieše u slavi,
silan car u robstvo poda se postavi.

Iako su u glavnim okvirima naoko lokalnog značaja i sadržaja, djela naših starih književnika često prelaze uske mjesne granice. Zar Lucić svoju *»Robinju«* ne smješta u Dubrovnik, u koji dovodi i mladog Derenčina, a Marin Držić svog *»Tripčeta«*, u Kotor, u kojem Dubrovčanin pozdravlja Kotorane kao braću (*»Addio, fratelli!«*)? Zar se u *»Dundu Maroju«* ne pojavljuje čitav niz primorskih i sjevernih Hrvata, a u Benetovićevoj *»Hvarkinji«* uz Hvarane i ostale i Dubrovčanin Mikleta i njegov sin Fabricio? Zar Menčetićeva *»Trublja slovinska«* ne opjevava junaštvo Nikole Šubića Zrinjskog i njegova unuka Petra? Ne dovodi li Ivan Gundulić u *»Dubravci«* ribara iz porobljenog dijela južne Hrvatske, koji jezgrovito i potresno crta sudbinu našega čovjeka pod tuđinskim jarmom: *»Primorja n a š a sva u ništa sila zbi...«*. Zar Splićanin Jeronim Kavanjin u svom *»Bogatstvu i uboštvu«* ne opjevava i ljepotu Dubrovnika, ne spominje li čitavu galeriju manje ili više slavnih ljudi tog grada, kako njegovih suvremenika, tako i onih minulih stoljeća, ne opisuje li kupanje Dijane i njezinih vila u Rijeci Dubrovačkoj, onoj istoj rijeci gdje Marin Držić s *»vilam pri vodi... svu mlados provodi«*, a o kojoj pjeva i Baro Bošković u jednoj svojoj latinskoj elegiji? Konačno, ne podsjeća li taj prizor na Sokoličino kupanje u Gundulićevu *»Osmanu«*?

Nadahnjujući se na istim izvorima, ugledajući se u iste uzore, birajući iste teme i motive, primjenjujući iste književne postupke, prevodeći djela istih književnika, stari dubrovački pisci i na taj način iskazuju svoje neraskidivo zajedništvo s ostalim hrvatskim književnicima, svoju trajnu nazočnost u hrvatskoj književnosti.

Međusobne veze

U nabrajanju nekih zajedničkih osobina naših starih književnika, nemojmo zaboraviti ni njihove međusobne veze. Dovoljno se samo sjetiti brojnih pjesničkih poslanica Mavre Vetranovića, Nikole Nalješkovića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića, Ivana Vidalija, Antuna Rožena, Gjivana Parožića, Hortensija Brtučevića, Mikše Pelegrinovića, Sabe Bobaljevića i drugih, pa da se vidi kakvi su odnosi i veze bili među tim našim starim pjesnicima.

U tim poslanicama, što je već spomenuto, vidljivo je, da su jezik na kojem su pisali svoja književna djela smatrali zajedničkim, da su se međusobno dobro poznavali, čitali i cijenili, te da su područje od Kotora do Zadra, odnosno Nina, pa i dalje, smatrali jedinstvenim i nedjeljivim dijelom jedne veće nacionalne i državotvorne cjeline, i usprkos povremenoj političko-administrativnoj razdijeljenosti, i da su se osjećali članovima jedne te iste nacionalne zajednice. Tako Nikola Nalješković u poslanici Ivanu Vidaliju, nakon što mu je polaskao:

Tim narod Hrvata vapije i viče,
da s' kruna od zlata, kojom se svi diče...

nabraja te stare hrvatske gradove ovim redom:

K r k a r se grad vami diči jak nevista...
A liepi D u b r o v n i k sa svu te moć slavi...
Slave je tvoje H v a r n o v i pun i s t a r i...
Tiem ravni grad Z a d a r iz glasa upije,
da imaš boži dar ki druzim dan nie.
Š i b e n i k još i S p l j e t s K o t o r o m svi druzi
sciene te kako cviet srid zime na rûsi.

Isto je »nizanje« izvršio i Junije Palmotić u već navedenim stihovima.

Zajedništvo naših gradova i književnika ističe i neki nepoznati pjesnik-svećenik iz 16. stoljeća, vjerojatno Zadranin:

Slavnim Marulom S p l i t, Ranjinom D u b r o v n i k
a H v a r će slavan bit Hektorovićem vik.
Svega vremena prik, Z a d r e, svitla svića
gorit će tvojih dik cić Krnarutića.
Premda raspu pića bi N i n, prije čestiti,
penjem Zoranića li hoće živiti.

Među gradovima koji će slaviti Dubrovnik, Jeronim Kavanjin u svojoj velepjesmi navodi sve već spomenute južnohrvatske gradove:

Tvoj dake ureš i sbor slavni
Držati će svej u scini
Tvrd Š i b e n i k, Z a d a r ravni,
K o r č u l ribni i H v a r vini,
Plemen T r o g i r, K o t o r bojni
A vrhu svih S p l i t dostojni.

Split će pak posebno cijeniti Dubrovnik:

I lieporik Split ti grade
Sluti, scieneć tvoju diku,
Da kâ prie, tako i sade
I u sve duge vieke viku
Imaš biti zdrav, živ, slobodan,
Ljudem vieran, Bogu zgodan.

a slavit će ga i cijeniti zato što:

Plemstvom, sviètom i svim, što ima,
More se uprav on takmiti
S latinskimi gradovima,

Koji slove na sem sviti,
A držati svu dubravu
Za g r a d o v a h n a š i e h glavu.

Pjesničke poslanice sadrže niz dragocjenih podataka o vezama i odnosima naših starih književnika; one često zamjenjuju arhivske dokumente ili govore rječitije od njih. Kazuju mnogo toga neposrednije i uvjerljivije. Tako, na primjer, iz poslanice Hortensija Brtučevića Nikoli Nalješkoviću doznajemo za Nalješkovićevu popularnost u Hvaru:

Mnogo je jur lita, vjeruj mi ti ovoj,
da ovdi procvita u Hvaru razum tvoj;
posija jere toj kriposti od tvoje
gospodin Petre moj Hektorović to je,
ki veće neg svoje uzdiže tve ime —
i pjesni sve, koje od tebe kad prime...

Da je Nalješković kao pjesnik stvarno bio poznat Hvaranima, potvrđuje nam sâm Petar Hektorović u svojoj poslanici Nikoli od 16. studenoga 1541:

Kud godi prohodi tva pisan gizdava,
vazdi ju nahodi pohvala i slava.
Tko godi je čuje, svak joj se veseli,
svak jo' se raduje, slišat ju svak želi.
Po gradih ju nose bez broja bez mire,
od njih glas jerbo se to dalje prostire.
Kupe se na zbore, kad ju šte prid svimi;
blaženi, tko more misto nać meu njimi.
Tko godi tuj reče: ovo je stvar nova;
tko ovi um steče, tko ovoj osnova?
Lipo t' je vezena ovaj stvar, pravi svak;
od kud bi svedena, na što li pride pak?
kad take sladosti meni tko povida,
srce od radosti meni se raskida.
Jere taj pošten glas, kojim si poznan bil,
ne mni, tvoj da je vas, imam ga velik dil.
Jer te imam za draga i mislim imiti
već neg mnoga blaga, i želim tvoj biti.
Od kli je knjiga tva mene pohodila,
mnim, da je majka ma i tebe rodila.

Iako u poslanicama u prvom redu govore o književnom radu, naši se stari pjesnici u tim stihovima dotiču i neliterarnih pitanja. Hvaranin Mikša Pelegrinović u poslanici Dubrovčaninu Sabi Bobaljeviću od 1. siječnja 1557. savjetuje pjesniku kako će si pomoći u bolesti:

Jer od mnozih slišah i čuh,
ki od tebe spoviedaju
onim, za te ki pitaju,
da s' nemoćan, nezdrav i gluh.

Pelegrinović ga potiče da mu piše o bolesti, a taj opis može biti i u književnom obliku:

U sjeden'je jedne noći
mož' mi pisat' i u pjesni
meni skazat' sve bol'jezni,
koje čutiš, i nemoći.

Bobaljević će stvarno poslušati hvarskog pjesnika i ubrzo mu — već 7. siječnja 1557. — odgovoriti u stihovima, tužeći se na svoju bolest — gluhoću. On će ujedno tom prilikom zamoliti Pelegrinovića da pozdravi Marina Držića, iz čega zaključujemo, da su se Marin i Mikša ne samo poznavali, nego da su se u to vrijeme ili nalazili u neposrednoj blizini (Pelegrinović tada živi u Zadru) ili su se dopisivali.

I Držića, ki u slavi
spjeva pjesni sve ljuvene,
vele drago ti pozdravi,
i reć ove rieči od mene.

Osim prijateljskih čuvstava, u poslanicama naših pjesnika prevladava i svijest o književnom zajedništvu:

Petre je z dum Mavrom i Dmitrić Nikola,
krunjeni laurom igraju u kola
i pjesni razlike s mužami spievaju,
kroz koje u vike živjeti imaju;
ter im su za slavu te muže savile
po krunu, na glavu ke im su stavile:
Mavru Uranija ljepšu neg od ruža,
a Petri Talija, Nikoli Klio muža.

Zajedništvo se nije osjetilo samo u tom trijumviratu, što ga spominje Nalješković u poslanici Petru Hektoroviću od 10. svibnja 1540, a potvrđuje sâm Hektorović u odgovoru Nalješkoviću stihovima:

Dmitrića Nikolu milo mi pozdravi,
u jednomu kolu kad me š njim postavi,
s dum Mavrom zaedno, ocem poštovanim,
u srcu primedno momu koga hranim...

nego i u međusobnom poznavanju vlastitog književnog stvaralaštva. Dubrovčani će tako čitati *»Juditu«* Marka Marulića,[20] *»Vlahinju«* Hvaranina Gjivana Parožića, *»Jupku«* (*»Jeđupku«*) Mikše Pelegrinovića, *»Adrijanskog mora sirenu«* Petra Zrinjskog i tako dalje. S druge strane Dubrovčane će čitati ostali hrvatski književnici, kojima će kasnije njihova djela služiti kao uzor književnog jezika i stila.

Nisu rijetke ni međusobne književne posudbe; Mavro Vetranović za svoje *»Uskrsnutje Isukrstovo«* upotrijebit će pučki tekst hvarskog prikazanja *»Kako Isus oslobodi sv. oce iz limba«*, Nikola će Dimitrović svojih *»Sedam psalam pokornijeh«* ispjevati prema prijevodima iz hrvatske glagoljaške književnosti, kao što će i dubrovački redaktori crkvenih knjiga iz hrvatskih latiničkih djela preuzimati gotove tekstove u svoje preradbe. S druge strane bosanski franjevac Matej Divković za svoje *»Abramove verše«* uzet će stihove iz Vetranovićeva *»Posvetilišta Abramova«*, dok će Jajčanin fra Stipan Margitić u *»Ispovidi krstjanskoj«* godine 1703. objaviti Vetranovićevo *»Uskrsnutje Isukrstovo«*, prerađeno iz dvanaesteraca u osmerce i tako dalje

O međusobnim vezama i osjećaju zajedništva govori nam nešto i *»Vrtal«* Trogiranina Petra Lucića. U tom najpoznatijem zborniku stare

[20] Napomenimo da je jedini sačuvani primjerak prvog izdanja *»Judite«* sačuvan upravo u Dubrovniku (Knjižnica Male braće). S druge strane, jedini potpuni primjerak izdanja djela Marina Držića iz godine 1607. Živko Stržić je pronašao godine 1967. najvjerojatnije u Kaštelima. Svojedobno je osam pisama Rugjera Boškovića na hrvatskom jeziku nađeno u Arbaniji na Čiovu kod Trogira i tako dalje.

hrvatske poezije uz stihove splitskih, zadarskih, šibenskih, trogirskih i hvarskih pjesnika naći će se i pjesme Dubrovčana Šiška Menčetića, Mavre Vetranovića, Nikole Dimitrovića, Marija Kaboge i Tome Natalisa Budislavića.

Kad se već spominje Lucića, nije suvišno napomenuti, da je Petrovu sinu Ivanu Luciću, ocu hrvatske kritičke historiografije, na izradbi njegova glasovita djela *»De Regno Dalmatiae et Croatiae«* vjerojatno pomagao Dubrovčanin Stjepan Gradić, pročelnik Vatikanske knjižnice, koji je u toj ustanovi radio s jednim drugim našim sunarodnjakom — Ivanom Paštrićem, »apostolskim piscem hebrejskog jezika«. Kao što je vjerojatno Gradić pomagao Luciću, tako je jamačno i Paštrić prijateljevao s Gradićem, o čemu svjedoči i jedna njegova sačuvana pjesma, posvećena pročelniku Apostolske knjižnice.[21] Za života zbliženi radnim interesima i prijateljskim čuvstvima, Lucić, Gradić i Paštrić — kao sinovi jednog te istog naroda — ostaju i nakon smrti sjedinjeni, počivajući u zajedničkoj grobnici crkve Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu. S njima zajedno pokopan je i Splićanin Juraj Georgičević, nadsvećenik spomenute crkve.

Naši stari pjesnici ne izmjenjuju međusobno samo stihove i knjige, nego ponekad i neknjiževne darove, kao, na primjer, kad Mavro Vetranović šalje Petru Hektoroviću čemprese i oleandre, da ih zasadi u Tvrdalju,[22] a Nikola Nalješković pjesniku *»Ribanja«* daruje štap *»od trsti indijane, zakovane gori avorijom a doli rogom«*, o čemu će pjevati Antun Rožen, *»doktur i vlastelin krkarski«*, u jednoj latinskoj poslanici Nalješkoviću.

Kad već spominjem darove, nemojmo zaboraviti ni posvete književnih djela. Taj običaj svih evropskih književnosti nije, naravno, bio nepoznat hrvatskim književnicima. I oni su svoja djela posvećivali uglednim građanima, rođacima, prijateljima i književnicima, a isto tako i osobama, koje su svojim ugledom ili zaslugama prelazile mjesne i ulazile u nacionalne okvire. Dubrovčanima svoja književna djela posvećuju mnogi naši književnici, a među njima, osim već spomenutog Gazarovića, posebno splitski pisci Mate Alberti *(»Oficij«)*, Ivan Dražić *(»Ljepos duše«)* i Julije Bajamonti *(»Lode di Ragusa«)*.

Među posvetama dubrovačkih književnika posebno su interesantne i vrijedne one, što su upućene hrvatskim velikašima, kao što je Zlatarićeva posveta prijevoda *»Elektre«* i *»Ljubmira«* Jurju Zrinjskom ili poema *»Trublja slovinska«* Vladislava Menčetića, posvećena Petru Zrinjskom, a u kojoj se nalaze i oni poznati stihovi:

Od ropstva bi davno u valih
potonula Italija,
o hrvatskijeh da se žalih
more otmansko ne razbija.

Zajedništvo naših starih pjesnika nije se manifestiralo samo u dobru, nego i u zlu; ne samo u stalnoj zajedničkoj bojazni od bliske i opake turske sile, nego i u dijeljenju drugih životnih nedaća. Rana smrt Nikole Dimitrovića, i to još u tuđoj zemlji, bit će prigoda, da ga zajednički

[21] Ivan Golub: *Ivan Paštrić, bibličar*, Crkva u svijetu, g. III, br. 6, str. 89.

[22] U već spomenutoj raspri dr Vice Zaninović upitao me je zašto o »dubrovačkoj« književnosti treba raspravljati u Starom Gradu. Odgovorio sam: »Profesore, mislim da oni čempresi i oleandri, što ih je prije četiri stoljeća Vetranović poslao Petru Hektoroviću, i danas rastu u njegovu Tvrdalju, pa stoga možda i nema prikladnijeg mjesta, da se raspravlja o ovoj temi, nego upravo u Starom Gradu.«
Napomenuti mi je, da je tog dana sjednici »Dijaloga« predsjedavao kazališni redatelj Joško Juvančić, Dubrovčanin, pa je tako uz moju »dubrovačku« temu Dubrovnik na svojevrstan način uzvratio posjet Petru Hektoroviću i njegovu gradu.

ožale Nikola Nalješkoviš i Petar Hektorović, a s njima i ostali naši književnici i sav narod:

Pravo bi jaoh danas, moj Petre, da s nami
spievalac narod vas procvili suzami,
prika smrt po koli ne ima milosti
našemu Nikoli Dmitriću da prosti...

poručuje Nalješković Hektoroviću, javljajući mu o Nikolinoj smrti.

U međusobnim odnosima i vezama naših starih književnika osobito je važan pohod Petra Hektorovića Dubrovniku godine 1577. Pošao je — veli Mikši Pelegrinoviću — *»do onoga slavoga grada (kojim se s v i dičimo) Dubrovnika«*. Pošao je da vidi *»i s t a r e prijatelje i n o v e, navlastito nike nigdar prvo ne vidine«*. Uz srdačan doček i ugodan boravak, obradovao se kad je doznao, da Dubrovčani dobro poznaju Pelegrinovićevu *»Jegjupku«*. Nije se zadržao samo u Dubrovniku i nije bio rado viđen samo u gradskim zidinama, nego *»ne listo u gradu, da vasdi u državi i kotaru njegovu«*. Uostalom, čujmo samog Hektorovića:

»Prigoda mi se po ovomu napokonjem uskrsen'ju, Pelegrinoviću mili, pojti do onoga slavnoga grada (koim se svi dičimo), Dubrovnika, s nikimi rod'jaci i s prijatelji mojimi, u ormanu brigentinu, s jednom mrižaricom pod zapovid našu, gdi nas biše dvadeset po broju meu onimi, koji služahu i ki služeni bihu, liše prisidac, namirnikov i priatelj; na ki put vele me podtaknu želja, da vidim i stare prijatelje i nove, navlastito nike nigdar prvo ne vidine; i došadši tamo, prijati bismo i sdruženi s velikom ljubavlju, koju ti ne umim ispisati, ni mogu, i prem da bih mogal, bila bi stvar vele duga pobrojati ljubav i milošću, koju prijasmo najprvo od one prisvitle i prave gospode (koju kako je Bog milostivi gospodstvom darovao, tako ju je pametju i umin'jem i umiljenstvom i blagodarstvom i pravdom i krepostju narešio), i po tom koju smo imali od p r i j a t e l j m n o z i h. Samo ti najedno govoru, ne listo u gradu, da vasdi u državi i kotaru njegovu, gdi godi smo došli (a prošli ga smo i vidili dosti), vasdi smo bili po čudnovati način vidini, ljubljeni i obilno obdarovani, tako da jim smo ostali svime veće nego gvozdenimi verugami vikovnjim načinom obezani. U kom gradu meu stvari ine najdoh se vesel ne malo, kada vidih, da je i ondi poznano ime tvoje, jere ispitovan bih dosti za tebe, i vele mi pohvaljena bi Jubka tvoja kako no stvar zamirita i izvrsna, koju no ti nikad u pridnja vrimena složi naredno i upisa. S koga puta nakon dvadeset i pet dan vrativši se domom, povidan mi bi jedan glas vele drag i ugodan, a to, da se je tvoja vridnost sdružila s gospojom Liviom, vladikom narednom, plemenitom i pohvaljenom; za ku stvar ti se raduju sa svim srcem, i veselim, želiući vam dug život, skladan, miran, čestit i dobar. I za zlamen'je od toga šalju ti s ovom knjigom pripisano (izvan onoga riban'ja moga i ribarskoga prigovaran'ja) ono, čim mene u rečenom gradu Dubrovniku i po tom u našemu na zavraćen'ju nadiliše, hoteći tebe od stvari, kojimi mene darivaju, dilnika učiniti. Toj ti će biti na misto onih darov, koji se budu priateljem na pir posilati.«

Za svog boravka u Dubrovniku, Hektorović je najčešće bio u društvu Mavre Vetranovića i Nikole Nalješkovića, koji je Petrov posjet smatrao milošću s neba, te o tomu i piše u jednoj poslanici pjesniku *»Ribanja«*:

ter mi se njeki dan zamirna stvar zgodi
da mene ti na stan nenadna pohodi;
tuj rekoh: od kud bi, koja bi ovo stvar,
ovoj mi Bog s nebi dopusti od izgar,
da koga imah j a pohodit' od davan,
taj mi se dostoja u mene prit' na stan?

Rekoh tuj: ovo sad oni mi dan dođe,
koji bih velmi rad da vieku ne prođe...

Takvi dobri odnosi između dubrovačkih i ostalih hrvatskih književnika (kao što je prijateljevanje Hektorovića, Vetranovića, Nalješkovića i drugih) bili su poznati i građanima Dubrovnika, pa stoga svaki novi »potez« na toj liniji nije mogao ostati neprimijećen; kad je, na primjer, Mavro Vetranović napisao jednu poslanicu Hektoroviću, Nalješković je to od drugih odmah doznao, te moli dum Mavru, da mu pošalje taj sastav:

Molim te, oče moj u Bogu pošteni,
vidjet' mi daj onoj što s' pisal ove dni;
er mi su dosle tri kazali liepu stvar,
da s' pisal ti Petri pjesnicu u grad Hvar...

Hektorović nije jedini naš književnik, koji je boravio u Dubrovniku; brojni lokaliteti grada, te njegove bliže i daljnje okolice, što se spominju u *»Hvarkinji«* i u *»Bogatstvu i uboštvu«* kazuju nam, da su Dubrovnik osobno pohodili i Martin Benetović i Jeronim Kavanjin. Naravno, s njima se ne iscrpljuje broj književnih posjetilaca; tu je i Splićanin Ivan Dražić, koji Dubrovnik posjećuje u nekoliko navrata, da bi na izvoru naučio pravi hrvatski književni jezik. Tu je i Korčulanin Petar Kanavelić, koji je u Dubrovniku često boravio, u njemu se dva puta i oženio, o dubrovačkim zgodama i nezgodama pjevao pjesme, svoja djela ili prijevode posvećivao Dubrovčanima, s njima prijateljevao i tako dalje. Tu je i glasoviti Splićanin 18. stoljeća, enciklopedist dr Julije Bajamonti, o čijim bi se posjetima, te brojnim vezama s Dubrovnikom i Dubrovčanima (a posebno s Dubrovčankama) mogla napisati čitava studija, tim prije što je sačuvana prilično bogata Bajamontijeva dubrovačka korespondencija.

Za svojih čestih boravaka, Bajamonti je uvijek bio rado viđeni gost dubrovačkih salona, gdje se njegova svestrana naobrazba mogla najbolje iskazati i osvajati nazočne. Cijeneći ga kao izvrsnog eruditu, Dubrovčani ga mole, da im šalje svoja predavanja o raznim domaćim pitanjima i predmetima za njihove akademije. Bajamonti s njima izmjenjuje književna djela, raspačava njihove radove u Splitu (Ferić), a oni djela Splićana u Dubrovniku, posvećuje svoje pjesme i druge sastave istaknutijim Dubrovčanima, a oni njemu svoje, s mnogim od njih prijateljuje dugi niz godina, često se dopisuje, potiče ih na znanstveni i književni rad i tako dalje.

Osobito su bile jake i trajne Bajamontijeve veze s obitelju Sorkočević (napisao je i kroniku tog roda — *»Della famiglia Sorgo«*), posebno pak s Mihom i njegovim bratom skladateljem Lukom, i s Lukinim sinom Antunom.

Preko Sorkočevića Bajamonti dolazi u vezu s Anicom Bošković, Rugjerovom sestrom, te prevodi njezine hrvatske pjesme na talijanski jezik. Prigodom Rugjerove smrti, Bajamonti na zamolbu Dubrovčana sklada *»Requiem«*, koji je trebao biti izveden na svečanim zadušnicama u dubrovačkoj stolnici, ali budući da je stigao prekasno, izveden je na jednoj privatnoj akademiji. Posredstvom Mihe Sorga, splitski enciklopedist objavljuje u Dubrovniku godine 1789. svoj *»Elogio del Padre Ruggero Giuseppe Boscovich«*, koji je godinu dana kasnije ponovno objavljen u Napulju.

Osim onih, koji su ga osobno pohodili, bilo je još više duhovnih hodočasnika, koji su u Dubrovniku gledali Parnas hrvatske književnosti,

a u djelima njegovih sinova nalazili pobude i nadahnuća za vlastiti rad. Među tim poklonicima duha koji su učili i nadahnjivali se na djelima Dubrovčana, naći ćemo bosanskog franjevca Matiju Divkovića, Višanina Andriju Vitaljića, Bračanina Ivana Ivaniševića, Slavonca Antuna Kanižlića, Ličanina Josu Krmpotića i mnoge druge.

Svi primjeri, što sam ih navodio, odnose se uglavnom na istaknutije ljude — književnike, umjetnike i učenjake. Međutim, nesumnjivo je, da su međusobne veze, osobito ženidbene, bile još brojnije među »običnim« građanima, ubrojivši tu i plemiće i pučane. Da je to tako, potvrđuju nam i Kavanjinovi stihovi o splitskom vlastelinu Koriolanu Komuloviću (Comules), koji se oženio Dubrovčankom i nastanio u Dubrovniku:

Korijolan sam ostaje,
sin pisana zakonika,
živ vlastelin, ki sada je
ureš slavna Dubrovnika,
diklom, ku tu vaze sebi,
reč bi da je anđeo s nebi.

Osim takvih, postojale su i druge — službene veze, koje su dovodile do »izmjenjivanja« građana pojedinih gradova; jedan od prvih do danas poznatih orguljaša splitske stolnice bio je Bartolomej Dubrovčanin. S druge strane, brat Julija Bajamontija Jeronim bio je predsjednik prizivnog sudišta u Dubrovniku. I tako dalje, i tako dalje.

Brojne i trajne međusobne veze, i književne i neknjiževne, između dubrovačkih i drugih hrvatskih književnika i »običnih« građana, nepobitno dokazuju, da je među njima postojala snažna svijest o zajedničkoj pripadnosti jednoj te istoj i književnoj i nacionalnoj zajednici i da ih je ta svijest vodila kroz stoljeća nametnute teritorijalne i političke razjedinjenosti do konačnog sjedinjenja u zajedničkoj domovini.

Zaključak

Nakon svega iznesenoga možemo samo zaključiti, da su se naši stari književnici i previše dobro poznavali i iskreno cijenili, osjećajući se članovima iste književne i nacionalne cjeline, da su pisali na istom jeziku, nadahnjivali se na istim uzorima, crpili s istih izvora, brinuli iste brige i proživljavali iste nedaće, stvarajući jedinstveno književno djelo, koje nazivljemo: stara hrvatska književnost. Uz to, kad se sjetimo, da je književni (i ne samo književni) rad Dubrovčana i nakon pada Republike[23] i dalje vezan uz književno stvaralaštvo ostalih

[23] Veze dubrovačkih književnika s ostalim hrvatskim piscima, kao i uopće veze Dubrovčana s ostalim Hrvatima na bilo kojem području, kako u 19. tako i u ovom našem stoljeću, toliko su brojne, da niti ne pomišljam na bilo kakvo nabrajanje, niti je to uostalom potrebno. Konačno, zar ne bi bilo smiješno govoriti o međusobnim vezama pripadnika jednog te istog naroda, nakon što se taj narod našao združen u zajedničkoj domovini?

Razasuti po svim dijelovima Hrvatske, Dubrovčani su kroz čitavo 19. stoljeće ravnopravno sudjelovali u stvaranju i izgrađivanju hrvatske uljudbe, kao što to i danas čine. Bez njihova sudjelovanja hrvatska bi kultura bila znatno osiromašena. Sjetimo se samo Pere Budmanija, Ive Vojnovića, Vlaha Bukovca, Andre Mitrovića, Celestina Medovića, Marka Rašice, Frane Supila, Mihe Klaića, Pere Čingrije, Alberta Halera, Vlaha Paljetka, Gabre Rajčevića, Antuna Masle, Dubravka Skurle i mnogih drugih, koji su našoj književnosti, umjetnosti, znanosti i politici dali svoj veći ili manji prinos, svjesni činjenice da njihovo djelo ne pripada samo Dubrovniku, nego čitavom hrvatskom narodu. Sjetimo se najzad, da danas samo u Zagrebu djeluje veliki broj Dubrovčana, od sveučilišnih profesora preko umjetnika do zabavnih pjevača (dr Mirko Deanović, dr Josip Torbarina, dr Josip Lučić, dr Frano Čale, dr Rafo Bogišić, dr Bernard Stulli, dr Maja Bošković-Stulli, Ivo Dulčić, Ivo Grbić, Tomislav Gusić, Trpimir Macan, Stijepo Mijović-Kočan, Nikola Njirić, Ino Perišić, Mario Nardelli, Dinko Fio, Tereza Kesovija, Marija Kohn, Tonko Lonza, Joško Juvančić itd. itd.), a da druge naše gradove, kao na primjer Split, Zadar i Rijeku i ne spominjem.

naših književnika u južnoj, a isto tako i u čitavoj Hrvatskoj, te da se ta neprekinuta veza održala do danas, onda je očito, da se radi o jednoj stoljećima povezanoj tradiciji, o stvaralaštvu koje je čvrsto utkano u povijesno tkivo hrvatske književnosti i izvan njega nezamislivo i neodrživo. Stoga, kad danas[24] govorimo o književnom stvaralaštvu starih Dubrovčana, mi ne možemo govoriti o nekoj posebnoj književnoj cjelini, spominjati neku »dubrovačku« književnost, jer to stvaralaštvo nije ništa drugo, nego plodni, sastavni i neotuđivi dio hrvatske književnosti. Svako izdvajanje iz tog povijesnog okvira može biti samo smiješno, besmisleno ili zlonamjerno. Prije tendencija nego zabluda!

LITERATURA

Osim djela naših starih književnika, objavljenih uglavnom u seriji »Stari pisci hrvatski«, te članaka i radova navedenih u bilješkama, pri pisanju ove studije služio sam se još i slijedećim djelima i radovima:

Ivan Milčetić: *Dr. Julije Bajamonti i ńegova djela*, Rad Zagrebačke akademije, knjiga 192, Zagreb, 1912.

Milan Rešetar: *Jezik Marina Držića*, Rad Zagrebačke akademije, knjiga 248, Zagreb, 1933.

Franjo Fancev: *Dubrovik u razvitku hrvatske književnosti*, Ljetopis Zagrebačke akademije, knjiga 52, Zagreb, 1940.

Slavko Ježić: *Hrvatska književnost od početka do danas 1100—1941*, naklada A. Velzek, Zagreb, 1944.

Mihovil Kombol: *Poviest hrvatske književnosti do preporoda*, MH, Zagreb, 1945.

Hrvoje Morović: *Sa stranica starih knjiga*, MH, Split, 1968.

[24] Interesantna je (a i simptomatična) činjenica, da se pojam i naziv »dubrovačka književnost« odnose, odnosno primjenjuju na književni rad Dubrovčana samo do pada Republike, dok se kasniji dubrovački književnici spominju kao hrvatski pisci; tako i spomenuti *»Priručni leksikon«* navodi Ivu Vojnovića kao hrvatskog književnika. S druge strane, i namjera onih koji žele »prisajediniti« tu takozvanu »dubrovačku književnost« srpskoj literaturi odnosi se upravo na književno stvaralaštvo Dubrovčana od 15. stoljeća do pada Republike, dok književno stvaralaštvo Dubrovnika 19. i 20. stoljeća »ostavljaju« hrvatskoj književnosti. Međutim, i tu ima iznimaka; godine 1958. u listu »Savremeni akordi« (Svetozarevo) Gustav Brilli u prigodnom članku o poljskom skladatelju L. M. Rogowskom, govoreći o libretu za njegov misterij »Čudo sv. Vlaha« veli da ga je napisao *»najveći srpski pesnik Dubrovnika Ivo Vojnović«*. Nije mi poznato da je zbog toga, sad već pokojnog Brillija itko pozvao na odgovornost.

KONTINUITET JEDNE ANTINACIONALNE (ANTICRNOGORSKE) POLITIKE

Danilo M. Radojević

Ima tekstova koji su takav zbir protivurječnog i konzervativnog mutljaga i poluistina, pred kojima čovjek stoji kao pred dotrajalijem mehanizmom: ljutite se što vas uvodi u košmar neistina. Takav se tekst pojavio u »Književnim novinama« br. 353 (10. maj 1969), pod naslovom *Moramo li se parničiti pred Ustavnim sudom?* Pisac ovoga članka, Mitar Pešikan, ruži sve one koji su izustili neku riječ o crnogorskoj kulturi, literaturi, jeziku, naciji, istoriji, iako nikoga ne pominje po imenu jer na taj način pravi uslugu »Književnim novinama« da ne bi morale objaviti nečiji odgovor, a i sebi pomaže: da nesmetano ujeda. Taj tekst bi zasluživao posebnu psihološku i etičku analizu jer ga je pisao izraziti predstavnik jednoga reda odnarođenih ljudi. Nije zaludu Lenjin pisao povodom velikoruskog istupa Ordžonikidzea prema Gruzinima: »... Poznato je da rusizirani domoroci uvijek pretjeruju kada se radi o pravom ruskom raspoloženju« (»Pobjeda«, Titograd, 11. maja 1969).

Jedan dio crnogorske buržoazije, krajem XIX i početkom XX vijeka, prišio je svoje interese uz srpsku buržoaziju, pa, prema tome, nije bio nacionalno orijentisan, što znači da ta buržoazija nije stvarala sopstveni nacionalni program, nije gradila svoj idejni front za borbu protivu vladarskoga samodržavlja. Taj dio crnogorske buržoazije, formiravši kolonijalnu psihologiju, razmetao se idejom da su Crnogorci (polazeći od pravoslavnog shvatanja da su Crnogorci i Srbi jedan narod) — »cvijet srpstva«. Tako su oni htjeli da ugled crnogorskoga naroda koriste kao moralno-politički miraz, udvorički šireći mit o demokratičnosti monarhističkih srpskih režima, iako su najbolji srpski sinovi stvarali front borbe protivu ugnjetačke i ekspanzivne politike tijeh režima (i danas te tvrdnje proturaju ostaci nosilaca toga duha). Međutim, još je Svetozar Marković utvrdio da velikosrpska buržoazija ne teži oslobođenju drugijeh naroda, nego za povećanjem broja podanika, kojima bi nametnula svoj sistem policijske uprave, svoje kapetane i pandure, a Milorad Mitrović se suprotstavlja »oslobodilačkim« težnjama buržoazije prema Makedoniji: »Kako možemo mi nekoga osloboditi kada smo i sami robovi.«

Rascjep crnogorske buržoazije donio je veliko zlo crnogorskome narodu. Iz dijela crnogorske buržoazije koji se vezao za srpsku, razvio se veliki broj profesora univerziteta, pisaca, naučnijeh radnika, koji su pisali o svojoj naciji kao o nekome rezervatu »srpstva« koji treba zadržati u patrijarhalnosti i zaostalosti. Pripadnici ovih bivših Crnogoraca

i danas govore: Crna Gora ne treba da ima škole, fakultete, fabrike, naučne ustanove, kad to već ima ili razvija Srbija; Crnogorce treba preseljavati (šta će da rade u Crnoj Gori!). Oni su ostali kao nosioci najkonzervativnijega duha: održavali su prevaziđene epsko-deseteračke oblike mišljenja, pa su sebe zbog toga smatrali bližim »kosovskoj misli«, što je izazivalo komičan efekat kod spretnije srpske buržoazije; osim zajedničkijeh interesa, njihovu koheziju povećavali su i uzajamni brakovi.

Dakle, ova crnogorska buržoazija produžila je anacionalno djelovanje jer je neprekidno bila u strahu za svoj položaj, mjesta u naučnijem ustanovama, i tako dalje. Ona je, zbog svega toga, ostala savršen instrument za suzbijanje svakoga pokušaja nacionalnoga učvršćivanja Crnogoraca. Naravno, buržoazija je stekla izvanredne sposobnosti prilagođavanja novijem uslovima borbe, stavljala se u poziciju zaštitnika »jedinstva« koje je zasnovano na nejednakosti. Njoj je izvanredno odgovarala diktatura karađorđevićevskih režima, zatim poslijeratna administrativna »jednakost«, pa »jednakost«, koju je ostvarivala rankovićevska policija, a sada lovi u borbi protivu samoupravljanja koje jednači sa anarhijom i razbijanjem države, ispoljavajući ogromnu »državotvornost« koja se u njihovijem koncepcijama zasniva na najcrnjijem feudalno-pravoslavnijem tradicijama. Poboljšavanje kulturnoga i ekonomskoga položaja Crne Gore oni jednače sa bucanjem države, a normalni razvoj drugijeh jugoslovenskijeh naroda ne smatraju kao bucanje države. U njihovijem svijestima stalno su prisutni obrisi lažnijeh frontova: katoličanstvo-pravoslavlje. Zato oni ne prezaju da razvitak odnosa sa bratskijem Hrvatima vide kao »neprijateljsko« povezivanje protivu »srpstva«. U tijem trenucima oni se ne libe insinuacija i omalovažavanja Hrvata, falsifikujući istoriju, pa viševjekovnu borbu hrvatskoga naroda protivu Turaka, kada su oni stvarno bili dio grudobrana Evrope, i kada su sa naporima ostvarivali svoju državnost u državnome sklopu s jačijem narodima, predstavljaju kao kukavno ropstvo pod tuđinom.

Drugi dio buržoazije, koji je bio djelimično nacionalniji, dao je i krilo koje je — dezorijentisano — pribjeglo tezi da su Crnogorci »Crveni Hrvati«, koja je jednako nenaučna kao i ona da su »Srbi«. Najveći dio toga predratnoga kadra (osim maloga dijela koji je najgrublje sarađivao s okupatorom) i danas aktivno djeluje u kulturnome i javnome životu (ili ih nasljeđuju sinovi) — tako da nije nikakvo čudo što su oni glavni stratezi u borbi protivu napretka crnogorske nacije (za to su oni politički vrlo zainteresovani: pišu i govore da je crnogorska nacija komunistička izmišljotina, pa se sada obračunavaju sa rezultatima Revolucije, agituju po kavanama, šire fame, omalovažavaju poštene radnike, i tako dalje). Oni se osmjeljuju da cinično pozivaju na »naučni« razgovor, pri čemu sasvijem argumentovane stavove, koji preciziraju položaj crnogorske nacije i njene kulture — pokušavaju da proglase nenaučnim, da vrate ta »pitanja« na »početak«, na osnove svoje konzervativno-sklerotične »nauke«. Pri tome se ne libe pozivanja na »autoritete« buržoaske koji su se jednako obraćali »zemlji srpskoj (...) navrh Kajmakčalana« i drugijem krajevima Balkana — kao i Šumadiji.

Za žaljenje je što se Pešikan nije držao opomene koju drugima upućuje, pa se sam upušta u probleme koje ne poznaje. Možda on nije ni kriv što nije spoznao osnovne istorijske istine, bez kojijeh ne može shvatiti splijetove razvojnijeh tokova jugoslovenskijeh naroda. Pešikan nam objašnjava da je »presudna istorijska istina«, zatijem vrši podjelu

»istorijskih istina« na one »koje bi trebalo ostaviti na miru« i, valjda, one koje možemo uznemiravati. On je pokušao da stvori platformu za svoju dalju negaciju prava Crnogoraca na sopstvenu nacionalnu kulturu, progovorivši nekoliko riječi o jednakosti, u stilu sitnoga plaćanja »političkoga ujma«, da bi odmah nastavio poricanje prava Crnogorcima na duhovnu tradiciju i odvajanje kulture od nacionalnoga bića.

Pešikan, pošto je uzviknuo da je Crnu Goru naselio »srpski ogranak Južnih Slovena« — »naučno« dodaje: »Čak i da nije tako, srednji vijek je u Zeti izbrisao svaku tradiciju osim srpske i nešto vlaške.« Tako Pešikan prepravlja istoriju, ignorišući činjenicu da je crnogorski narod nastao autohtonijem istorijskijem procesom od slovenskijeh plemena koja su naselila Duklju i starosjedjelačkoga ilirsko-romanskog stanovništva, kao što je i srpski narod nastao u posebnome istorijskom procesu od doseljenijeh slovenskijeh plemena i zatečenoga stanovništva. Koliko je »naučno« tražiti da narod usmeno čuva hiljadu godina svoju državnu tradiciju, nije potrebno komentarisati, ali i pored te ogromne vremenske udaljenosti i danas ima nepismenijeh Crnogoraca koji znaju predanja o knezu Vladimiru, Vojislavu (pobjedniku nad vizantijskom vojskom), kralju Mihailu, Bodinu itd. Krst sv. Vladimira i danas se nosi na Rumiju kao relikvija. Pešikan ne objašnjava činjenicu da je period oživljavanja te tradicije u drugoj polovini XIX vijeka i početkom XX bio prekinut kapitulacijom crnogorske buržoazije pred velikosrpskom buržoazijom, 1918. godine, kada je kroz udžbenike, istorijsku literaturu, crkvenu propagandu (skoro svi Nemanjići su kanonizirani), čak i kroz sportska udruženja — forsiran nemanjićki period (i kod Srba je taj kult dobio šire razmjere tek poslije 1830). A u Crnoj Gori nemanjićka tradicija vještački je proširena tek u XIX vijeku: autentična crnogorska tradicija vezana je najvećijem dijelom za slobodarske borbe od kraja XV vijeka naovamo.

Pešikan ne objašnjava uzroke koji su doveli i dovode da »u Srbiji živi više od jedne petine svih Crnogoraca, uključujući veoma visok procenat naučnih i kulturnih radnika«, kako sam utvrđuje (a oni se nijesu iseljavali, niti se iseljavaju samo u Srbiju); njega ne interesuje kako se to odražava na duhovni i materijalni razvitak Crne Gore. On ne razmišlja o faktoru duhovne eksploatacije, koja je posljedica ekonomske zaostalosti. *On ne zna da ekonomska zaostalost izaziva nezadovoljstvo i prema sopstvenome narodu.*

Čudno je kada doktor nauka sa strahom saopštava »da je u našoj jezičkoj kulturi nastupilo vrijeme kad se čupa posađeno i kad se razmeće kamenje« (on se zgražava nad tačnom konstatacijom da je tzv. Bečki dogovor privatni razgovor nekoliko ljudi koji ne može obavezivati sva pokoljenja, kada su novi uslovi stvarno negirali svaki stav toga »Dogovora«) — kao da sada nemamo pravo da jezik, koji je ostao kao najkonzervativniji punkt, pretresemo, pročistimo, da mu se stvaralački okrenemo, jer ga je belićevski period učinio sklerotičnim instrumentom hegemonističkog unitarizma. Crnogorski lingvisti, pa i Pešikan (on hoće da pokaže da nije sâm i podupire svoje tvrdnje polupismenim tekstovima Đ. Rašovića i L. Popovića, koji su objavljeni u časopisu »Književnost i jezik«, Beograd, br. 1 za 1969) — služili su istome unitarističkome duhu belićevske epohe (osjećali su se kao nekada država i crkva, bili su podržavani od režima, pa su se ponašali u jeziku kao tvorci zakona o prekršajima: proturili su laž da dirati u jezik — znači dirati u jedinstvo!). Tako su za posljednjijeh pedeset godina olako gazili sve osobenosti crnogorskog jezika, trudili su se da sve poravnjaju, podrežu

(pod tijem pritiskom mnogi crnogorski intelektualci stvarali su kompleks da je crnogorski jezik arhaičan, primitivan!). Tako je Belić u Pravopisu od 1923. sankcionisao dužine kod pridjeva i zamjenica, a u Pravopisu od 1930. proglasio ih neknjiževnim oblicima, i tako je ostalo sve do danas. Onda je na red došla crnogorska leksika, koja izražava duhovnu kulturu i sistem mišljenja crnogorskoga naroda, — proglašena je za provincijalnu, pokrajinsku, neknjiževnu. Međutim, tom leksikom napisana su najbolja ostvarenja crnogorske literature. Oni neznalački govore o jeziku: svode ga na golu leksiku, ne proučavaju njegovu semantiku koja je najdragocjeniji izraz duha jednoga naroda. Pešikan i još neki lingvisti zasnivaju razlike između srpske i hrvatske varijante jezika na različitom pisanju futura i pojedinih stranih riječi (pa čak i na pismu: ćirilica ili latinica!) tipa »kemija« — »hemija«, što je naučno neodrživo. To je, zapravo, kukavno uprošćavanje problema, da bi se zaobišle suštinske odlike tzv. »varijanti«. S druge strane, Pešikan se bori za jedinstvo »standardnog jezika«, jezika »društvene komunikacije«, kako sam kaže, tj. administracije, jer se u »jeziku beletristike« može »obilnije upotrebljavati osobena leksika« (valjda je u toj leksici i njenoj semantici razlika u jeziku Krleže, Lalića i Kočića, a ne da li neko piše »kemija« ili »hemija«). Pešikan kaže da se bori za »jedinstvo« administrativnoga jezika, kao da i to ne odražava neravnopravnost. On se ukriva i protivurječi samome sebi, nevješto tražeći formu za svoju koncepciju. Međutim, moramo istaći da Pešikan napokon »priznaje« činjenicu da je narodni jezik u crnogorskoj književnosti »bio i prije toga (Vukove reforme — pr. D. R.) stekao lijepu tradiciju«, da Vukova reforma nije uticala na crnogorski jezik kojom je »postavljen u najužu osnovu opšte-srpskohrvatskog jezičkog standarda«, — ali Pešikan donosi nečuven zaključak da »ni Crna Gora ne bi izbjegla danak vještačkom slavenosrpskom tipu da je on pobijedio u Srbiji«. Da Pešikan istorijski misli — došao bi do zaključka da bi narodni jezik pobijedio i kod Srba sve i da se Vuk nije nikada ni pojavio, jer se kulturni život rasplamsao i demokratizovao (uostalom, koji narod danas u svijetu piše nekakvim vještačkim jezikom!).

Pešikan se pridružio onima koji zamjenom nacionalne odrednice »Srbin« regionalnom »Srbijanac« — stvaraju pretpostavke za posrbljavanje Crnogoraca. On se poziva na Njegošev tekst da se i »dan-danas u Crnoj Gori razlikuje značenje 'Srbin' i 'Srbijanac'«, ali, po svojemu običaju, ne primjenjuje naučni postupak provjere podataka koje uzima, pa je tako naletio na falsifikat dra Ljubomira Durkovića-Jakšića. Tekst Njegoševa pisma ne glasi kako kaže Pešikan: »Poradi mene bila bi neograničena radost da bismo svi Slavenosrbi učinili među sobom jedno pravilo knjigopečatanja, a osobito . . . Srbijanci i Crnogorci.« Stvarni Njegošev tekst glasi: »Poradi mene bila bi neograničena radost da bismo svi Slavenosrbi učinili među sobom jedno pravilo knjigopečatanja, *a osobeno Srbi i Crnogorci*«. Pomenuti falsifikat Durković je učinio u knjizi »Srbijansko-crnogorska saradnja (1830—1851)«, Beograd 1957, strana 129. Durković je u ovoj knjizi, kao što se vidi, posijao mnoge netačnosti i izvršio iskrivljavanja. Za ilustraciju će najbolje poslužiti pomenuto Njegoševo pismo Milošu Obrenoviću, gdje je, osim navedenoga falsifikata, počinio još šest: kraj citiranoga pasusa Njegoševa pisma, koji glasi: ». . . koe bi se ticale do sreće podvlasnih nama narodah«, Durković prekida poslije riječi »sreće« i završava svojim riječima »našeg naroda« (otkuda bi Durković priznao da su Srbi i Crnogorci dva naroda!), i dalje: izostavlja riječi »moju« i »pravilama«, i tako dalje.

Apsurdna je situacija kada Pešikan upozorava na bratstvo jer je to njegovo »bratstvo« zasnovano na sankcionisanju nejednakosti. Naše sadašnje i buduće bratstvo ne smije, kako to hoće Mitar Pešikan, da se temelji na javnim lažima o »vjekovnom bratstvu« iz vremena feudalnih uništavajućih ratova, ugušivanja pobuna, nasilnog širenja pravoslavlja i preotmica koje su se nastavile i pošto je tzv. srpska feudalna država primila tursko vazalstvo, pa su Stefan Lazarević i Vuk Branković, zajedno s Turcima, napadali na Zetu odnosno Crnu Goru, sve do kraja svojih vladavina. To se djeci u školama ne govori, predajemo im bajke o vječitoj slozi; na to nas i sada poziva Pešikan. Istovremena borba Crnogoraca i Srba protivu neprijatelja počela je 1804. godine, kada su Srbi ustali protivu Turaka, i kada Petar I, državnik, vojskovođa i književnik crnogorski, piše jednome igumanu da »mi Crnogorci i sa beogradske strane Srbi oćemo skočiti na oružje«. Jednovremena borba nastavljena je tek 1876. Ni period od 1830. do 1941. godine, u kojemu je velikosrpska buržoazija nastojala da uništi crnogorsku državu i likvidira postojanje crnogorskoga naroda, — ne možemo smatrati »vjekovnim bratstvom«.

Pravo bratstvo između Srba i Crnogoraca počeli su kovati srpski i crnogorski komunisti između dva rata, da bi se nastavilo u oružanoj revoluciji (1941—45) i revolucionarnom preporođaju društva od 1945. godine naovamo.

Pešikan neće da zna da je naše samoupravno društvo donijelo novo shvatanje države, u kojoj neće moći biti vladajućeg, državotvornog naroda koji bi tretirao druge narode kao rezervat poslušnijeh (poslušnost se bazira na ekonomskoj neravnopravnosti) regruta, policajaca i radne snage. Sljedstveno tome, njemu nije jasan tretman jezika i kulturnih dobara, on hoće da misli da su granice jednoga naroda i granice uticaja njegove kulture, pa proglašava ograđivanjem, izolovanjem pisaca ako se tretiraju u sklopu jedne nacionalne kulture. Ali ako Boru Stankovića tretiramo kao srpskoga pisca (recimo) — za Pešikana to nije izolacionizam, taj termin rezervisao je za crnogorske stvaraoce.

Pravi Srbi su duboko svijesni da im Pešikan i njemu slični samo nanose ogromnu štetu. da mute naše jedinstvo, braneći unitarizam, jer srpski komunisti znadu da se bratstvo može ostvariti samo na temeljima jednakosti i slobodnog razvitka sviju naroda koji tvore jednu zajednicu, a da im djelo Nikole Lopičića neće biti ništa dalje kad se Lopičić tretira kao crnogorski pisac, kao što im Krleža nije dalji zbog toga što je hrvatski, ili Mopasan (Maupassant) što je francuski pisac, i tako dalje!

JEZIKOSLOVNA POLITIKA DOKTORA MITRA PEŠIKANA

Vojislav Nikčević

U toku minule i ove godine dr Mitar Pešikan objavio je u nizu periodičnih publikacija znatan broj članaka o aktuelnim pitanjima jezika. U mnogima je od njih nenaučno govorio i o Crnogorcima, njihovoj nacionalnoj pripadnosti, istoriji, jezičkoj jučerašnjici i današnjici, o *Rječniku* dviju Matica, o varijantama, kao i nizu drugih pitanja. Od članaka koji se tiču Crnogoraca, njihovih jezičkih i drugih problema, najviše privlače pažnju ovi: *Crna Gora i pitanja srpskohrvatskog književnog jezika* (»Stvaranje«, Tgd., br. 4 za 1968), *U kakvom je procepu Rečnik dveju Matica* (»Delo«, Bgd., br. 1 za 1969), *O Rječniku dviju Matica i oko njega* (»Pobjeda«, Tgd., 26. I 1969), *Rječnik i varijante* (»Pobjeda«, 30. I 1969) i najnoviji *»Moramo li se parničiti pred Ustavnim sudom Jugoslavije?* (»Književne novine«, br. 353 od 10. 5. 1969).

U članku *Crna Gora i pitanja srpskohrvatskog književnog jezika* dr Mitar Pešikan je pošao od pretpostavke da su Crnogorci po nacionalnoj pripadnosti Srbi, da predstavljaju »u tradicionalnom i širem etničkom smislu dio srpske grane Južnih Slovena« (str. 356). Sam naslov njegova članka, značenje i upotreba termina i naziva u njemu, kao i podnaslov »Učešće Crne Gore u rješavanju zajedničkih pitanja jezika« (str. 357) pokazuju da on dosta nespretno upotrebljava pojam Crnogorci. Nastojeći da u nauci o jeziku produži davno ustaljenu praksu, koja je Crnogorce u duhovnome pogledu degradirala i dovela u nezavidan položaj, Pešikan i njegovi istomišljenici — lingvisti i književni istoričari — u svojim terminološkim domišljanjima idu dotle da im »C r n a G o r a k a o r e p u b l i k a« (podvukao V. N.) umjesto Crnogoraca učestvuje u radu naučnih skupova; ona piše pjesme, romane i pripovijetke, upravo, ponaša se kao živo biće. Potrebno je da uzgred kažemo i to da je lingvistička nauka u tumačenju pojma Crnogorac svoj najveći dosadašnji »naučni« domet dostigla u *Rječniku* dviju Matica (Novi Sad — Zagreb, 1967), u kojemu se na 344. strani ovako tumači taj pojam: »Crnogorac — čovjek iz Crne Gore« (sic).

I onda kada je Pešikan upotrebljavao pojam Crnogorci, što je radio vrlo rijetko i nerado, on ga je koristio u njegovom regionalnom značenju, onako kako se upotrebljavaju pojmovi Hercegovac, Vojvođanin, Dalmatinac. Upravo, bode oči njegovo nastojanje da svoje rečenice formuliše brižljivo i pedantno kako mu se ni slučajno ne bi omakla greška da pojmove Crnogorac i crnogorski upotrijebi u njihovom nacionalnom značenju. Takvo postupanje je Crnogorce degradiralo, obezvrijedilo u toj mjeri da je o njima kao posebnom narodu u svim poslijeratnim enciklopedijama poginuo svaki trag i pomen. Predstave o Crnogorcima kao posebnom narodu čitaoci su prisiljeni da potraže na stranim jezicima, u inostranim enciklopedijama, francuskim, engleskim i ruskim, u kojima postoje posebne jedinice kako o njihovoj političkoj istoriji tako i o njihovoj duhovnoj baštini. Dovoljno je napomenuti da je još *Enciklopedičeskij slovar* (Peterburg, 1903, tom 38a) o literaturi i jeziku Crnogoraca objavio gotovo četiri stranice petit teksta (str. 623—629), a o pojmu Crnogorci čak i nešto više od četiri stranice (626—630), dok je o Crnoj Gori, njezinom geografskom položaju, istoriji i drugim oblastima života, objavljeno gotovo punih sedamnaest strana (609—626). Istina, nije sve tačno što je u njemu rečeno, ali je to potpuno razumljivo kada se uzme u obzir nivo ondašnje nauke. Pišući pod naslovom »Enciklopedijske nedosljednosti« povodom Enciklopedije Leksikografskog zavoda (Zagreb, 1955—1964) Danilo Radojević je istakao: »Čitaoci će se još više začuditi kad vide da ne postoji jedinica Crnogorci, mada su data objašnjenja za sve nacije i za sve grupacije naroda. Kao logička posljedica ovakvog stava redaktora *Enciklopedije*, potpuno je izostao pregled crnogorske istorije i svih njenih duhovnih tekovina do sada. Znači, jedan jugoslovenski zavod nije obradio u posebnoj jedinici političku i kulturnu istoriju čitavog jednog naroda«! (»Književne novine«, br. 294 od 4. 2. 1967). Čak ni u drugom, ponovljenom izdanju, koje se iz štampe pojavilo upravo krajem 1968, opet o Crnogorcima nema pomena! Eto kako su Crnogorce predstavljali istomišljenici Pešikana, Stevanovića i dr., o kojima ovaj prvi u članku »Crna Gora i pitanja srpskohrvatskog književnog jezika« superiorno i ne bez sarkazma veli da su »kompetentni i dobronamjerni ljudi« koji Crnu Goru kao republiku u raznim naučnim tijelima predstavljaju »daleko iznad onog stepena koji bi mogao obezbijediti ikakav r e p u b l i č k i k l j u č« (podvukao V. N.).

U člancima: *U kakvom je procepu Rečnik dveju Matica, O Rječniku dviju Matica i oko njega* i *Rječnik i varijante*, dr Mitar Pešikan je, polazeći od pretpostavke da su Crnogorci Srbi, crnogorske pisce i dalje nedvosmisleno tretirao kao srpske, a crnogorsku varijantu jezika kao ijekavsku verziju istočne, srpske varijante. Uz to je, deklarišući se stalno kao pristalica Novosadskog dogovora, citirajući često njegove zaključke, hvaleći često njegov »blagotvorni« i za narodno jedinstvo »sudbonosni« značaj, u stvari izražavao uvjerenje po kome je baš on Mesija koji će spasiti Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju i održati jedinstvo naroda Jugoslavije. Kako u svim gore pomenutim prilozima Crnogorce nije tretirao kao posebni narod, a u zaključcima Novosadskog dogovora je rečeno da srpskohrvatskim odnosno hrvatskosrpskim jezikom govore Srbi, Hrvati i Crnogorci, očito je da on krši njegova osnovna načela: čini upravo ono što u polemikama najviše zamjera drugima.

U prilogu *Moramo li se parničiti pred Ustavnim sudom Jugoslavije?* Pešikan se bavio više pitanjima istorije i politike nego jezikom. Taj prilog u pogledu tretmana Crnogoraca donosi određenu novinu: »'Crnogorac' kao nacionalna identifikacija«, piše on, »potpuno je ravnopravno (valjda ravnopravan, V. N.) s nacionalnim identifikacijama kakve su 'Makedonac', 'Srbin' itd. (. . .) To su pravne, društvene, uopšte životne činjenice utvrđene u rezultatu narodnooslobodilačkog rata, nepokolebivo prisutne i neosporne kroz čitavo razdoblje od rata do danas.« Kad se pročitaju ove riječi, u prvi mah se javlja pomisao da je Pešikan bitno promijenio svoje stavove o nacionalnoj pripadnosti Crnogoraca. Rečeno

je da svaki čovjek ima pravo na svoj razvoj, pa to pravilo vrijedi i u slučaju dra Mitra Pešikana. Međutim, čitalac će ubrzo shvatiti da je on samo neznatno vršio korekciju svojih dojučerašnjih stavova. Njegovo retrospektivno vraćanje u prošlost, koje je u daljem dijelu teksta zauzelo vidno mjesto, nije ništa drugo do pokušaj da se »srpska tradicija« situira u crnogorsku nacionalnu istoriju s namjerom da se pokaže kako su današnji Crnogorci do juče bili Srbi pa su kao takvi sa današnjim Srbima »sunasljednici« kulture i »srpske narodne tradicije«, ali pod srpskim imenom! Kako je duhovna baština jedna od najznačajnijih komponenata nacionalnosti, konstituens bića jednoga naroda, Pešikanova teza o dvonacionalnoj kulturi smjera da nas ubijedi u to da su se Crnogorci kao narod formirali tek »od rata do danas« i da nemaju svojega kulturnoga nasljeđa. Mi nemamo kad pobijati redom »činjenice« na kojima temelji »srpsku tradiciju« u Crnoj Gori jer treba nešto da kažemo i o jeziku. Pokazaćemo samo na jednom primjeru da on proizvoljno, neistorijski i netačno interpretira istorijsku nauku, upravo onako kako su to radili građanski istoriografi. U želji da »srpsku narodnu tradiciju« učvrsti na crnogorskom tlu još prije formiranja naroda i država, Pešikan je pisao: »Duklju, Zetu (...) naselio je srpski ogranak Južnih Slovena.« Nepobitna je istorijska istina da su u 10. vijeku na području nekadašnje rimske provincije Prevalis slovenska plemena formirala Duklju, docniju Zetu. Ta su plemena nastala etnogenezom Ilira, romanizovanih Ilira, Romana i Slovena (ovi su posljednji, kao najmnogobrojniji, izvršili slaviziranje ostalih). Za njih je postepeno »preovladalo opšte ime Sloveni, pa se tako i pominju u stranim izvorima (Michael rex Sclavorum, Bodina regis Sclavorum, itd.). Tako ih pominje i Hronika Popa Dukljanina« (Danilo Radojević, *Povodom prve knjige Istorije Crne Gore,* »Stvaranje«, br. 5 za 1968). Crnogorski narod je autohtono nastao od pomenutih etničkih elemenata i na viševjekovnom samostalnom istorijskom putu autohtono prerastao u naciju, kao i svi drugi slovenski narodi. Dakle, Pešikan samo prividno »koriguje« svoj stav prikazujući stvari tako kao da nacija može postojati bez nacionalne kulture.

Pešikanov članak pokreće i niz jezičkih problema koji neminovno moraju podleći kritici. Tako, između ostalog, čitamo: »Potpunosti radi, da kažem da je Vukova reforma imala ne periferan, nego upravo sudbonosan značaj za jezičku kulturu u Crnoj Gori. Tom reformom je dijalekatski tip koji pokriva sjevernu polovinu Crne Gore postavljen u najužu osnovu opštesrpskohrvatskog jezičkog standarda. Ni Crna Gora ne bi izbjegla danak vještačkom slavenosrpskom tipu da je on pobijedio u Srbiji, da ga nije potisnuo val Karađorđevog ustanka, u kome je iznikao Vuk Karadžić. Ovim se ne negira činjenica da je narodni jezik (...) bio i prije toga stekao lijepu tradiciju u Crnoj Gori, dolazeći do najboljeg izražaja u jeziku vladike Petra I (...) To je olakšalo pobjedu Vukove reforme u Crnoj Gori, ali joj nije smanjilo sudbonosni značaj i posljedice.«

Sa sigurnošću možemo reći da Vukova reforma nije imala gotovo nikakvog uticaja na crnogorsku jezičku varijantu. Pešikan sam priznaje da je narodni jezik u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba bio »stekao lijepu tradiciju«, pa se u tom pogledu u Crnoj Gori nije osjećala nikakva potreba za Vukovom reformom. Nadalje, i njegova ortografija nije imala značajnijeg uticaja, jer je u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba i ona bila u potpunosti izgrađena, o čemu će biti riječi u radu »Čiji je takozvani Vukov jezik?«* Vuk je u književnost uveo crnogorski govor plemena Pive i Drobnjaka, a ne »hercegovački«, kako se to u lingvističkoj nauci uporno ponavlja više od jednog vijeka. Novoštokavski ijekavski govor tih plemena, i pored akcenatskih, neznatnih morfoloških, fonetskih i leksičkih razlika, kakve uostalom postoje među govorima i drugdje, sa svim ostalim govorima crnogorskim, a oni su svi novoštokavski ijekavskog izgovora, predstavlja bazu za jedinstveni crnogorski tip književnog jezika. To nam najbolje potvrđuju djela Petra I i Njegoša koja su nastala na govoru sa dvoakcenatskom sistemom, ali to ih ne čini različitim, recimo, od jezika pisama što su ih drobnjački glavari slali Petru I. Prema tome, ni u tom pogledu Vukova reforma nije u Crnoj Gori imala nikakvog uticaja. A to što su Srbi i Hrvati uzeli za književni jezik crnogorski govor, Crnogorcima se nemilo uzvratilo, jer prema lingvističkoj nauci ispada da oni nemaju svoga jezika, nego su ga »posudili« od dva susjedna naroda. Treba reći i to da je netačna i Pešikanova tvrdnja da bi slavenosrpski jezik u Crnoj Gori pobijedio da nije bilo Vuka. Taj jezik i u Srbiji, sve da se Vuk nije pojavio, nije imao nikakve budućnosti, jer se već u drugoj polovini 18. vijeka među Srbima u Južnoj Ugarskoj osjećala velika društvena potreba za narodnim jezikom u književnosti; on je morao pobijediti i bez Vuka. Slavenosrpski, kao uostalom ni ruskoslovenski jezik prije njega, a on je u Južnoj Ugarskoj bio pobijedio, u Crnoj Gori nije mogao uhvatiti nikakvog korijena jer je književna tradicija na narodnom jeziku bila isuviše jaka, a i specifični crnogorski društveno-politički uslovi su to onemogućavali.

U Pešikanovu članku stoji i ovo: »Ako se stvori crnogorska varijanta i ako se bude upotrebljavala kao standardni jezik u republici, ona će se naravno priznati — ali ona zasad ne postoji. Naime, varijante nijesu u ovoj lingvističkoj diskusiji isto što i narječja, ekavski i ijekavski izgovor, ekavica i ijekavica (...) Varijante su već uhodani lingvistički termin za onu polarizaciju našeg standardnog jezika koja se ogleda u dubletizmu tipa pisat ću — pisaću, kemija — hemija, barbarin — — varvarin, azot — dušik itd., dok su pismo i narječje samo donekle u vezi s varijantnom polarizacijom.« To isto, ali malo drukčije u članku *Crna Gora i pitanja srpskohrvatskog književnog jezika* (»Stvaranje«, br. 4, str. 358—59) izgleda ovako: »O dvjema varijantama (čitaj: srpska i hrvatska, V. N.) može se govoriti u konkretnim jezičkim pojavama: dva su pisma; dva su narječja; dvije su varijante ortografije; dvije su varijante nekih strukturalnih i gramatičkih pojava (...) Može se govoriti o dvjema varijantama i kao o dva pola našeg jezičkog dubletizma, ali ako se govori o kompleksnim tipovima književnog jezika, onda je uprošćeno svoditi sve na dvije varijante. Vidimo, u stvari, ne manje od četiri regionalne selekcije« (čitaj: srpska, hrvatska, crnogorska i bosanskohercegovačka. V. N.). A u članku *Rječnik i varijante* Pešikan piše slijedeće: »Previše je uprošćeno našu jezičku situaciju svoditi na dvije varijante.« Smatra »da se o dvjema varijantama može govoriti kao o dva pola našeg jezičkog dubletizma, dva ekstrema naše književno jezičke polarizacije — ali ako pod varijantama podrazumijevamo kompleksne, cjelovite realizacije našeg književnog jezika, onda svi vidimo da pored ekstremnih varijanata postoje i drukčije kombinovane realizacije našeg jezika«. Ostavljam čitaocima da se sami razaberu u navedene citate i da sami donesu sud o valjanosti Pešikanove »nauke«.

Pod crnogorskom varijantom podrazumijevamo sveukupno jezičko blago Crnogoraca, narodno i književno. Kako u jeziku Srba, Hrvata, Crnogoraca i naroda Bosne i Hercegovine svaki narod ima svoj speci-

* Ovaj će tekst biti objavljen u jednom od slijedećih brojeva »Kritike« (Op. ur.).

fični jezički udio, normalno je da postoji varijanata onoliko koliko i naroda koji se njime služe. Crnogorska varijanta tzv. srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog jezika temelji se na novoštokavskom dijalektu ijekavskog izgovora, odnosno na govorima toga dijalekta. Crnogorski govori novoštokavskog dijalekta, pored opšteg dijela koji je zajednički za sve četiri varijante, posjeduju svoje specifičnosti, pa su kao takvi neotuđiva svojina crnogorskoga naroda. Kako se još od 12. vijeka pa sve do danas na tim govorima stvarala pismenost i književnost, poslužili su kao stabilna osnova za crnogorski tip književnog jezika. Imajući svoj normalan, prirodan rast i uspon, crnogorski tip književnog jezika razvio se do te mjere da je u prvoj polovini 19. vijeka, u poslanicama Petra I, i u najvećem djelu crnogorske književnosti, *Gorskom vijencu,* dostigao i svoju najveću izražajnost. I u svom daljem razvoju, u djelima Stjepana Mitrova Ljubiše, Marka Miljanova, i naročito međuratnoj i poratnoj književnosti, formirao je svoje izrazite leksičke, morfološke i sintaksičke specifičnosti. Nastajući tokom nekoliko vjekova, specifičnosti crnogorskog tipa književnog jezika predstavljaju izraz duhovnog bića crnogorskoga naroda. Ako iz bilo kojega djela crnogorske književnosti, na primjer Njegoševa *Gorskog vijenca,* ili Banjevićeve *Sutjeske,* istrgnemo pojedine riječi, sintagme, ili čak pojedine stihove, pa ih posmatramo izolavano od njihovog jezičkog i duhovnog konteksta, što će reći crnogorskog, dobiće sasvim drugo značenje. Crnogorska jezička varijanta nije privjesak ijekavske verzije istočne, srpske varijante, kako to tvrdi Pešikan, nego potpuno oformljena varijanta koja ima svoju posebnu istoriju i egzistenciju.

Jezik Crnogoraca, Srba, Hrvata i naroda Bosne i Hercegovine u zaključcima Novosadskog dogovora nije dobio odgovarajući naziv. Smatramo da je naziv »srpskohrvatski« odnosno »hrvatskosrpski« neprihvatljiv iz više razloga. Prije svega, u uslovima decentralizovanog i deetatizovanog našeg društvenopolitičkog života takav naziv sugerira hegemonistički karakter, pa kao takav nanosi štetu crnogorskome narodu i njegovim najbitnijim duhovnim obilježjima. Kada se uzme u obzir da su Crnogorci u vrijeme kad je na srpskoj strani Vuk provodio reformu uvođenja narodnog jezika u književnost imali na osnovima novoštokavskih govora svestrano razvijen književni jezik, kao i to da je crnogorski govor plemena Pive i Drobnjaka svojom novom četvoroakcenatskom sistemom, ijekavskim izgovorom i novom deklinacijom predstavljao najznačajniju osnovicu književnog jezika Crnogoraca, Srba, Hrvata i naroda Bosne i Hercegovine, onda se nameće kao neophodna potreba revizija naziva jezika kojim govore ti narodi. Uz to, kako je postojala bogato razvijena crnogorska narodna, usmena književnost, ponajviše epska i lirska poezija, Crnogorci su i tim svojim stvaralaštvom srpskim i hrvatskim piscima 19. vijeka pružali vanredne obrasce književnog jezika. Uostalom, o tome najbolje govori Vukovo definitivno opredjeljenje za crnogorski tip zajedničkog književnog jezika, kao i potvrda i podrška koju je našao u crnogorskoj književnosti prednjegoševskog doba, kod Njegoša i brojnih Crnogoraca, njegovih savremenika. Kako se crnogorska jezička varijanta još od 12. vijeka razvijala samostalno, daleko od bilo kakvih značajnijih uticaja sa strane, služeći i pisanom i usmenom riječju u 19. vijeku kao najznačajnija baza tzv. srpskohrvatskom književnom jeziku, neprihvatljivo je svako rješenje koje u nazivu jezika Crnogoraca, Srba, Hrvata i naroda Bosne i Hercegovine eliminiše kvalifikativ crnogorski jedino zbog toga što su srpska i hrvatska nacija teritorijalno i brojem stanovnika veće.

Jedinstvo jezika Crnogoraca, Srba, Hrvata i naroda Bosne i Hercegovine počiva samo na opštem lingvističkom dijelu. Kada je u 19. vijeku novoštokavsko narječje ijekavskog tipa postalo osnova književnog jezika, naši narodi su se jezički približili, ali ne dokraja. Uostalom, uslijed specifičnih nacionalnih obilježja svakog naroda, zbog dinamičnog jezičkog razvoja, potpuno jedinstvo je nemoguće ostvariti. Uz to, svaka prisilna intervencija u jeziku onemogućava, koči, paralizuje normalan, prirodan njegov razvoj. I neznatne nivelacije u jeziku predstavljaju vidno osiromašenje. Kada se jedan narod služi svojom jezičkom varijantom, kroz posebni i opšti, zajednički dio, ispoljava istovremeno i duhovne posebnosti svoga nacionalnog bića i spone koje ga jezički vezuju s ostalim našim narodima. Prema tome, jezik Srba, Hrvata, Crnogoraca i naroda Bosne i Hercegovine nije ništa više srpski ili hrvatski od crnogorskog ili bosansko-hercegovačkog. Kad je već u podjednakoj mjeri svima zajednički, onda je neophodno potrebno to svojstvo izraziti i u njegovom nazivu. Iako je naziv koji sadrži nacionalne oznake svakog naroda zbog dužine neupotrebljiv, to nije razlog da Crnogorci žrtvuju svoje ime, egzistenciju, svoj trag i pomen o sebi. Kad se već ne može pronaći naziv koji će u sebi sadržavati nacionalne oznake svakog naroda, onda bi se eventualno moglo jezik imenovati nazivom koji je u nacionalnome pogledu za sve neutralan. Novi naziv bi u tom slučaju označavao jezik Crnogoraca, Srba, Hrvata i naroda Bosne i Hercegovine, odnosno bio bi zajednički naziv njihovih varijanata koje se u praksi ponašaju kao posebni, samostalni jezici. Ako se međutim ne može pronaći takav naziv, onda nam ne preostaje ništa drugo nego da svaki narod po svome prirodnome pravu svoju varijantu jezika naziva svojim narodnim imenom.

GLOSE O UJEVIĆU

POVODOM NOVIH MISTIFIKACIJA I FALSIFIKATA

Dubravko Jelčić

Čitajte, gospodo, Ujevića!

1 Znam da će se naslov ovih razmišljanja i zapisa jednima učiniti možda čudan i nepotreban, drugima možda pomalo afektivan (a možda i previše afektiran). Potrudit ću se da vas razuvjerim i da dokažem, kako poziv i preporuka, sadržani u tom naslovu, ne samo što nisu izlišni nego su, naprotiv, još i danas aktualni i potrebni. Štaviše, oni su jedini način da se ubuduće izbjegnu (ako se to uopće može) nepotrebni nesporazumi — ne oko Ujevićeva djela, kojih će zacijelo biti sve više s porastom broja poznavalaca njegova opusa, nesporazuma koji su i potrebni i uvijek dobrodošli, nego oko pojedinih detalja iz pjesnikove biografije, detalja koji su kao stvoreni da ih, u ove naše dane, jedni precjenjuju a drugi potcjenjuju, hoteći tako Ujevićevu osobu prilagoditi svojim željama, njegovu ljudsku fizionomiju svojim predodžbama o njoj.

A bila je i prilika za to: oko njegova imena ljudi su, s vremenom, ispleli (još za pjesnikova života!) toliko priča, anegdota i legendi, da su one, najzad, postale ono jedino po čemu je Ujević poznat i popularan. Međutim, to je sudbina koju on nije zaslužio i koju jednom piscu uopće, a piscu njegovih vrijedosti napose, najmanje treba poželjeti. Zato sam na brojnim književnim večerima i predavanjima, što sam ih održao u posljednjih godinu-dvije dana širom Jugoslavije, na vrlo česta pitanja takvog (anegdotsko-apokrifnog) karaktera odbijao da odgovaram, uvjeravajući prisutne da je Ujevićevo književno, a naročito pjesničko djelo suviše veliko a da bismo ga smjeli ostavljati u sjeni kojekakvih (ne baš uvijek ni naročito duhovitih, a nekmoli istinitih) pričica sumnjive provenijencije.

Međutim, habent sua fata libelli, a kao knjige, svoju sudbinu imaju, dakako, i njihovi autori — i počinjem se već pitati, nije li svaki pokušaj da se Ujevićevo ime napokon oslobodi neozbiljnih i zlonamjernih fama i naklapanja u stvari čista donkihoterija, uzaludan posao, beskorisno nastojanje koje ne vodi k cilju jednostavno zato jer je cilj neostvariv? Nisu li, pitam se dalje, upravo senzacije — kakve se još i danas ponekad izmišljaju i proturaju o njemu — zapravo njegova prava (zla) sudbina?

Ne tajim, na ovakve fatalističke crne misli navela me je nedavna prepirka o eventualnoj Ujevićevoj dosad nepoznatoj oporuci, prepirka koju su vodili jedan protiv drugoga »Vjesnik« i »Večernji list«.

2 Otkako su se pojavila Ujevićeva »Sabrana djela« u nakladi požrtvovnog Nakladnog zavoda »Znanje«, a tome su već pune dvije godine, ni »Vjesnik« ni »Večernji list« nisu našli za potrebno da se na njih dolično osvrnu, da ih iscrpnije prikažu svojim čitaocima i da ih, po mogućnosti, kritički objektivno ocijene, ne samo kao Ujevićeva djela nego i kao — priznat ćete, ne mali i u našoj izdavačkoj, znanstvenoj i kritičkoj praksi gotovo besprimjerni — redaktorski i urednički napor.

Izuzimam jedino Sabljakov prikaz u »Večernjem listu« od 30. 9. 1967, ali je taj napis, po mom uvjerenju, suviše općenit i, s obzirom na domašaj samoga tog izdanja, posve nedovoljan i kao informacija i kao kritički sud. »Vjesnik« je, 25. 6. 1967, objavio Tadijanovićev članak povodom izlaska Ujevićevih djela, ali to je jedno, a kritički prikaz drugo. A to »drugo«, taj kritički prikaz što ga je list poput »Vjesnika« bezuvjetno dužan dati svojim čitaocima, u »Vjesniku« nikada nije izašao.

Znači li to da se u ovom gradu, u kulturnom i književnom središtu Hrvatske, nije mogao naći kritičar koji bi »žrtvovao« mjesec dana da tih 17 knjiga prouči i kritički prikaže? Ne znam, možda se nije mogao naći, a možda ga nitko nije ni tražio, tek ostaje činjenica da se nitko nije oglasio da ovo (skromno ću reći: značajno i neefemerno) izdanje jednoga od najvećih pjesnika među svima koje smo do danas imali valjano ocijeni — ali se od vremena do vremena nađu oni koji i danas nastavljaju sa senzacionalističkim širenjem neprovjerenih glasina o Ujeviću, a »Vjesnik« ne bježi od toga da takve »vijesti« obznanjuje na svojim stranicama!

3 Ukratko: »Vjesnik« je, 22. i 29. ožujka 1969, dakle u dva maha, objavio napise svoga cetinjskog dopisnika K. Čakića o tome, kako se Cetinjem pronijela vijest da bi *svi* rukopisi Tina Ujevića mogli biti *predani* cetinjskim muzejima, jer je navodno takvu želju Tin izrekao neposredno pred smrt, a to opet zato što se, kažu, htio odužiti za stipendiju koju mu je, dok je u godinama prvoga svjetskog rata boravio u Parizu, neko vrijeme (1917) davala izbjeglička crnogorska kraljevska vlada. U članku su spomenute, pa i reproducirane, također i Ujevićeve molbe za dobivanje crnogorskog državljanstva, da bi na kraju bilo najavljeno kako će osoba koja se brine o Tinovoj baštini uskoro stići na Cetinje. Što bi zatim slijedilo nije rečeno, ali se može naslutiti.

Na taj članak, odnosno na te članke »Vjesnikova« cetinjskog dopisnika reagirala je, sasvim dobronamjerno ali i sasvim nevješto, V. Gerovac u »Večernjem listu«. U četiri nastavka (5, 7, 8. i 9. travnja 1969), s mnogo suvišnih riječi, ona je zapravo utvrdila nepobitno samo jedno: da urednici Ujevićevih Sabranih djela nemaju pojma o bilo kakvoj, usmenoj ili pismenoj Ujevićevoj oporuci i da temeljito sumnjaju u njezino postojanje. Sve ostalo što je V. Gerovac napisala tako je konfuzno i nepotrebno, da zapravo ne služi ničemu.

Na tu njezinu novinsku seriju odgovorio je »Vjesnik« člankom *Mali rat oko velikog Tina*, 16. travnja 1969, u rubrici »Što je posrijedi srijedom?«, iz pera Posrednika. To je vrlo zanimljiv članak. On istovremeno i odbija prigovore »Vjesniku« što je objavio Čakićeve članke, ali i priznaje da oni podaci koji su u njima točni nisu novi, a oni koji su novi nisu (barem se sada ne može dokazati da jesu) točni. U njemu se prigovara V. Gerovac zbog njenog članka, ali se ne pobija njezina osnovna tvrdnja, jer je nije moguće osporiti. Uzima se u zaštitu K. Čakića, ali se ujedno ograđuje od njegovih »vijesti«, jer ih se ne može dokazati.

4 »Širokom krugu čitalaca Čakić je priopćio ono što je već poznato, ali ipak prije svega stručnjacima i onima koji imaju Tinova sabrana djela, divna i veličanstvena, ali cijenom ne baš lako pristupačna...«, piše u spomenutom svom članku Posrednik, ali nešto zaboravlja. Zaboravlja da je Čakić upravo o tome »što je već poznato«, a to je Ujevićevo primanje crnogorske stipendije i traženje crnogorskog državljanstva, pisao u svojim člancima u »Vjesniku« tako kao da iznosi dosad potpuno nepoznate podatke, tonom kojim se kazuju prvi put rečene stvari, tj. nekako svečano-patetično, bez pozivanja na one autore koji su to već utvrdili i na one knjige gdje su oni to već prije bili objavili, pa čak i bez najobičnijeg spominjanja da je to uopće ikad itko prije već rekao. A o svemu tome, o Ujevićevu boravku na Cetinju s jednom francuskom vojnom misijom, u doba prvoga svjetskog rata (1914), pa o njegovu traženju crnogorske stipendije i crnogorskog državljanstva (1917), pisao je dr Dimitrije Vujević, u publikaciji koja bi K. Čakiću morala biti dostupna i poznata, u titogradskom »Stvaranju«, i ne baš tako davno da bi on to mogao zaboraviti, 1966. godine (vidi moju *Literaturu o Tinu Ujeviću,* Sabrana djela, sv. XVII, str. 458), a isti biografski detalji spomenuti su, naravno, i u Tadijanovićevoj *Kronologiji Tina Ujevića* (Sabrana djela, sv. XVII, str. 498. i 501).

Da su K. Čakić i »Vjesnikovi« urednici kulturne rubrike imali u rukama Ujevićeva Opera omnia, i da su ih — ako ne zbog nauke a ono barem iz obične ljudske znatiželje — polaganije prolistali, ne bi im se vjerojatno desilo da u novinama prodaju — ne nove nego stare stvari.

5 »Nitko se u 'Vjesniku' nije busao u prsa da je otkrio Ameriku, nitko ne namjerava prisvojiti Tina, nitko ne želi uzurpirati njegovu ostavštinu«, piše dalje Posrednik, ali (ponovno!) zaboravlja da su Čakićevi članci bili intonirani upravo tako kao da se u njima objavljuje otkriće Amerike, senzacionalistički bez ikakve sumnje, o čemu možda najbolje svjedoči sam naslov Čakićeva prvog članka: *Tinova baština na Cetinju.* Naslov je to, vidite i sami, sasvim decidiran, izrečen kao definitivna činjenica, a ne labava hipoteza u prilog koje ne postoji ni jedna jedina relevantna indicija. Pa i citiranje i faksimiliranje dokumenata o Ujevićevoj (nazovimo to tako) »crnogorskoj epizodi«, koji su već bili poznati zainteresiranoj javnosti, ali ne i »Vjesnikovim« suradnicima (jer sumnjam da bi oni inače propustili da to navedu, budući da ih na to obavezuju mnogi razlozi profesionalne i ljudske prirode), utvrđuju nas u uvjerenju da su, suprotno Posrednikovoj tvrdnji, u »Vjesniku« u prvi mah zaista pomislili da su otkrili Ameriku, ali kad su, naknadno, možda i zaslugom V. Gerovac, saznali da je Amerika već odavno otkrivena, povukli su se na realnije pozicije, pokušavajući prikriti svoju naivnost i neprimjetno zauzeti razumna stanovišta.

A što se tiče Ujevićevih rukopisa, koje (kako kaže Posrednik) nitko »ne želi uzurpirati«, a koji bi (kako opet kaže Čakić) imali »biti predani« cetinjskim muzejima, valja znati: da su ti rukopisi, svi do sada poznati i sačuvani, danas u Institutu za književnost i teatrologiju JAZU u Zagrebu, i da mu — mogu ovdje reći: na žalost — nisu bili *predani* nego *prodani,* i to za skupe novce. Ne znam, zaista, kako bi oni, gledajući s čisto pravne strane, mogli danas promijeniti vlasnika, bez pristanka onoga koji ih sada posjeduje, a kojih je najlegalnije otkupio od Ujevićevih pravnih nasljednika (i nekih drugih pojedinaca koji su njegove rukopise, samoinicijativno, godinama čuvali).

Očito je netko u »Vjesnikovoj« redakciji i o tome morao promisliti prije nego što je pustio »u svijet« Čakićeve članke.

6 »Štampa ima pravo sudjelovati u rasvjetljavanju nekih povijesnih činjenica, pogotovo ako se pojavljuju novi detalji«, poučava nas Posrednik, ali (po već utvrđenom običaju) opet nešto zaboravlja, a to je, da tih novih detalja, u ovom slučaju, nema — te da ih nije ni bilo. Sve ono što je Čakić smatrao novim, vidjeli smo i već rekli, nije bilo novo, osim spominjanja Ujevićeve oporuke; ali kako se o njoj ne daju nikakvi podrobniji podaci, o kojima zapravo i ovise takvi »novi detalji«, ni to ne djeluje kao nova respektabilna činjenica nego samo kao nova senzacija. Inače bi, zna se, valjalo reći i gdje je ta oporuka, i što sadrži, i tko je čuva, i zašto je do danas nije objavio.

Ako, dakle, Posrednik ipak ima pravo, i ako »Vjesnik« u prvoj fazi ove nepotrebne epizode, tj. u fazi objavljivanja Čakićevih članaka, doista nije vjerovao da otkriva Ameriku, onda mu moramo prigovoriti nešto gore od neupućenosti, a to je: da je svjesno želio djelovati senzacionalistički. Da nije tako, »Vjesnik« bi (odnosno urednik njegove kulturne rubrike), primivši Čakićev prvi članak, ili zatražio od autora preciznije informacije i pouzdanije dokaze, ili sam nastojao ispitati cijelu stvar da bi je mogao ispravno ocijeniti (a to znači, prije svega, da bi se iz literature i drugih mogućih izvora informirao o dosad poznatim i pouzdanim činjenicama oko spornog predmeta), ili bi pak jednostavno pričekao da se navodna oporuka stvarno pojavi i objavi, a nipošto ne bi nasjedao ovakvim »rekla-kazala« podacima koji, u zadnjoj konzekvenci, nikome ne koriste, a najmanje pjesniku kojega (na riječima) svi visoko cijenimo.

Što je, dakle, posrijedi (ne samo srijedom nego, kad je riječ o Ujeviću, uvijek): senzacionalizam ili neznanje? Rekao bih: kako kada. U ovom slučaju, ipak sam sklon vjerovati da je u pitanju — ovo drugo (jer je to ipak, mislim, manje zlo).

7 U međuvremenu, prošla su dva mjeseca, a Ujevićeve navodne oporuke nema ni do danas, niti se o njoj išta više čuje.

Možda će to nekome izgledati suviše smiono i preuzetno, ali ja iskreno sumnjam da ona uopće postoji i da je ikada postojala. Imam za to i svoje razloge.

Treba, naime, malo strpljivije i mnogo pažljivije pročitati Ujevićevu korespondenciju, objavljenu u XIV knjizi Sabranih djela, pa da se vidi o čemu je Ujević razmišljao, što ga je mučilo, čime se zanosio i što je želio posljednjih dana svog života. (O toj njegovoj korespondenciji namjeravam jedanput posebno pisati.) Ovdje će biti dovoljno da naglasim da nigdje, ni u nekoj dalekoj aluziji, nema traga bilo kakvoj brizi za svoju književnu ostavštinu, a još manje spominjanju kakve oporuke kojom bi odredio sudbinu svojih rukopisa poslije vlastite smrti. A to mi je i razumljivo: onaj tko se o njima nije brinuo za života, teško da bi našao razloga da se brine za njihovu sudbinu poslije svoje smrti. Osim toga, kako ih je dobro čuvao, ostavljajući ih kao makulaturu po kutovima podstanarskih soba u kojima je stanovao, po onim svojim — kako ih je sam nazvao — »gubilištima poezije« u Beogradu, Sarajevu, Splitu, Ujević nikako nije mogao znati što je od svega toga, i koliko, i gdje, i kod koga, pa i da li je uopće igdje išta, ostalo sačuvano!

Nigdje također Ujević u svojoj korespondenciji iz toga vremena ne spominje ni svoje mladenačke političke podvige i — nije pretjerano

reći — avanture, na koje, sva je prilika, nije kasnije bio suviše ponosan (što je i razumljivo), i o kojima je što dalje sve manje i rjeđe i mrzovoljnije govorio, tako da je posljednjih desetak-petnaest godina, zna se, svaki pokušaj bilo kojeg sugovornika da ga u razgovoru navede na tu temu smatrao zlobnim podmetanjem i provokacijom. Već u svom autobiografskom članku *Mrsko ja,* objavljenom u »Kritici« 1922. godine (Sabrana djela, sv. XIV, str. 38—46), jednom od prvih svojih opširnijih i iscrpnijih članaka ove vrste, Ujević svoj boravak u Crnoj Gori s francuskom vojnom misijom spominje kao »teferič na Cetinju u početku rata«, a tom riječju »teferič« kao da je želio anulirati sve političke implikacije toga svog čina.

Nije se, rekao bih, suviše teško domisliti zašto je Ujević izbjegavao svaki razgovor o toj temi, ali ovdje nije prilika da se u to ulazi. Podsjetit ću tek, da je on u svojim posljednjim danima čeznuo za pismom od Nikole Polića, tražio je toplu, ljudsku, prijateljsku riječ, osjećao prazninu, samoću i razočaranje... A to nije raspoloženje u kome se piše oporuka, i to oporuka ovakve vrste i namjere, koja bi nužno morala podsjetiti ljude na ono razdoblje u njegovu životu i one detalje iz njegove (političke) biografije, o kome i o kojima on nije htio govoriti i koje nastojaše prepustiti zaboravu. (To, naravno, ne demantira njegove prisne veze s mnogim Crnogorcima, koji su mu bili dobri prijatelji.)

8 A kad bi Ujevićeva oporuka postojala, doista je teško pretpostaviti da ona do danas ne bi bila poznata ili pronađena, pa čak i realizirana (jer se još tada, poslije njegove smrti, prije nego što je obavljen otkup njegovih rukopisa, lako mogla realizirati). Kad bi ona postojala, teško da nitko od njegovih dobronamjernih prijatelja (a imao je i takvih), koji su ga posjećivali u bolnici i pribivali njegovim posljednjim trenucima, ne bi o njoj ništa znali. I, najzad, kakav bi interes imao eventualni njezin sadašnji posjednik da je, poslije dugogodišnjeg skrivanja, upravo sada otkriva, najavljujući je prethodno vrlo oprezno, ovakvim probnim balonima?

Ostaje jedino mogućnost koju je vrlo dobro uočio i Posrednik: mogućnost da su »oni koji su godinama ubirali pare od Tinova djela« i pri tom »bezobzirno dopuštali da njegov grobni humak zarasta u korov« opet »pronašli nov način da iz njegova djela izbiju koju paru«. Na tu mogućnost navodi i već spomenuta rečenica iz prvog članka K. Čakića, gdje se kaže da će »uskoro u Cetinje doputovati osoba koja vodi brigu o Tinovoj književnoj baštini«.

Ne znam o kojoj se to osobi radi, ali ako je to onaj na kojega ja mislim, onda mogu mirne duše reći da se on zapravo ne brine o Ujevićevoj baštini nego jedino o svome džepu, a o Ujevićevoj baštini samo toliko koliko se, njenom pomoću, može više strpati u nj, i zato je Posrednikova pretpostavka (na žalost) vrlo realna i kao mogućnost i kao upozorenje onima kojih se to eventualno može ticati, da ne bi slučajno — nasjeli kakvoj novoj mistifikaciji.

Ne ulazeći zasad u pitanje treba li, i kako, spriječiti eventualne nove neodgovorne i nepoštene pokušaje pojedinaca da Ujevićevo ime iskoriste za svoje niske egoistične ciljeve (a jasno je da ih, ako se takve tendencije pojave, možemo i moramo energično suzbiti i onemogućiti), zanima me tek jedno: da li bi »Vjesnik«, da je njegov urednik kulturne rubrike pravovremeno predvidio ovakvu (najvjerojatniju) mogućnost, objavio Čakićeve članke?

Vjerojatno je da ne bi. Tako je, zapravo, preko Posrednika »Vjesnik« posredno priznao svoju pogrešku.

9 Time je ova neugodna epizoda (za sada) sretno okončana, ali Ujevićeva sudbina, o kojoj sam govorio na početku ovog napisa, bojim se, još nije ispunjena. Koliko će ih još, pitam se, govoriti ili pisati o Ujeviću oslanjajući se na svoju memoriju, ne pročitavši dosta pažljivo Ujevićeva djela i ne provjeravajući podatke koje će iznositi i na kojima će zasnivati svoje tvrdnje? Koliko će ih još, pitam se u strahu, pogriješiti iz neznanja ili nepažnje, kad se to može desiti i jednom Šimi Vučetiću, koji u »Telegramu« od 17. siječnja 1969, za Ujevićevu pjesmu *Jutro nevolje i stida,* kaže doslovno: »Čini mi se da ove pjesme nema u bibliografiji Sabranih djela, a to je valjda prvi, ili jedan od prvih tiskanih Ujevićevih poetskih tekstova poslije rata.«

A nijedna od Vučetićevih tvrdnji nije točna. Navedena pjesma odštampana je u IV svesku Ujevićevih Sabranih djela, na str. 52, dok se na str. 338, u Napomenama, konstatira da je pjesma prvi put objavljena u sarajevskom »Novom Beharu« 1937. g. (slijede puni bibliografski podaci), pa dakle u »Republici« 1950. g. nije prvi put tiskana nego samo — pretiskana, uz neke razlike u tekstu što ih je proveo sam Ujević, a koje su ovdje precizno zabilježene. Najzad, i u XVII svesku Sabranih djela, u skupnoj *Bibliografiji radova Tina Ujevića,* koju su izradili Vaupotić i Mihanović, na str. 340, nalaze se puni podaci o navedenoj pjesmi. — Sve je, dakle, što se tiče Sabranih djela, u najboljem redu, samo — pitam sa skepsom — kakva nam korist od toga kad mi, evo, još uvijek najradije govorimo napamet.

10 Krug, dakle, još nije (i da li će ikada biti?) konačno zaokružen i zatvoren. Očekujmo nove senzacije o Ujeviću i nove zablude o njemu ili oko njega, izazvane (pretpostavimo) dobroćudnim neznanjem. Naći će se, valjda, opet netko da ih ispravlja, bez srdžbe i zlih primisli.

Ni meni, vjerujte, nije bila namjera da s ovim recima bilo koga branim, a još manje optužujem ili napadam. Bilo mi je samo do toga da dokažem kako moja u naslovu istaknuta dobronamjerna preporuka nije — nepotrebna. Vraćajući se tom naslovu (koji vam se sada, vjerujem, neće više učiniti ni čudnim ni izlišnim, ni afektivnim ni afektiranim), u najboljoj namjeri savjetujem svima koji ubuduće žele govoriti i pisati o Ujeviću, da ga najprije — pročitaju. Izbjeći će tako mnoge nesporazume i mnoge neugodnosti.

Čitajte, gospodo, Ujevića!*

---

* Na nove »patke« o Ujeviću nismo morali predugo čekati, kao što vjerojatno nećemo predugo čekati ni na one koje su sada na redu. Gornji tekst bio je još u tisku kad se, u »Večernjem listu« od 20. i 21. rujna 1969, na strani 5, pojavio članak Z. Milčeca *Nepoznati Tin,* u kojem dezinformacije počinju već s naslovom: Ništa nepoznato o Tinu upućeniji čitalac nije mogao pročitati u tom članku. (Izuzimamo, dakako, neznalice, jer njima je sve nepoznato.) Jer nije točno da su sretni čitaoci »Večernjeg lista« od 20. i 21. rujna 1969. imali čast prvi pročitati posljednju strofu Ujevićeve *Pjesme šipka kraj druma,* kako to tvrdi potpisani novinar, jer je cijela ta pjesma (kao što znadu istinski poznavaoci Ujevićeva književnog opusa, oni koji ne žive od njegovih kavanskih anegdota — koje, i kad su istinite, nisu baš uvijek suviše duhovite — nego od njegove poezije, koja je jedina dostojna našeg bezrezervnog poštovanja i divljenja) bila tiskana prvi put još u sarajevskom »Novom beharu«, god. IX, br. 1—3, str. 24, od 1. kolovoza 1935. Neće biti točno ni to da je ta pjesma bila namijenjena zamišljenoj ali neostvarenoj zajedničkoj zbirci *O tom po tom,* kao što je to napisao Milčec, jer je ta ista pjesma već bila pretiskana u prvoj zajedničkoj zbirci *Jesenas i danas* (Slav. Brod, 1954, str. 9—10). U njoj je sudjelovao i moj prijatelj Vladimir Rem, i čudilo bi me da je on to zaboravio i da je Milčecu doista ispričao ono što je Milčec, pozivajući se na Rema, u svom članku napisao.

Ne ulazim u to, da li je Rem krivo informirao Milčeca, ili je Milčec krivo razumio Rema, tek ostaje činjenica da netko nema ni toliko (stvarnog, a ne samo verbalnog) poštovanja prema tom nesretnom Ujeviću pa da se uzdrži od neodgovornog trabunjanja

Nečiste namjere ili čisto neznanje?

Uz jedno nepouzdano izdanje Ujevićeve poezije: *Lelek sebra*, u redakciji Radomira Konstantinovića; »Prosveta«, Beograd 1969.

11 Nikakav uvod nije potreban. O knjizi koja je pred nama valja odrješito, bez okolišanja reći neugodnu istinu: imamo pred sobom jedan od vjerojatno najdrastičnijih primjera uredničke samovolje, primjer krajnjeg urednikova ignoriranja pjesnika čija djela uređuje i o kojemu, na riječima, ima vrlo visoko mišljenje.

Na jedno od presudnih pitanja: da li je autor vlastan raspolagati svojim tekstovima po svojoj želji, odnosno da li jest ili nije pjesnikovo pravo zahtijevati od čitalaca, kritičara i, naročito, urednika da uzimaju u obzir i poštuju konačne tekstove njegovih pjesama te da ih, poslije njegove smrti, ne pretiskavaju u obliku koji im autor nije dao ili koji je on svjesno napustio u korist drugih, po svome sudu zacijelo ispravnijih i boljih rješenja — na to pitanje Radomir Konstantinović odgovorio je, vidi se, sasvim pogrešno, upravo suprotno jedinom ispravnom odgovoru, i zato je ovo njegovo izdanje Ujevićeve poezije ispalo ovakvo kakvo jest i kakvo sam Ujević, možemo biti sigurni, ne bi odobrio.

Ukratko: Konstantinović je redigirao Ujevićeve zbirke *Lelek sebra* i *Kolajna* doslovno prema njihovu prvom izdanju u nakladi Cvijanovića (1920. i 1926. godine), kao da se otada uopće ništa nije dogodilo s tim pjesmama, kao da im se Ujević nikada više nije vraćao, kao da ih nikada više nije pretiskavao i kao da, pretiskavajući ih, nije mijenjao i njihov tekst i njihov izraz.

Odbacujući kasnije Ujevićeve varijante tih pjesama, kao da na to ima ikakvo moralno pravo (jer bi ga ono stavilo čak iznad samoga autora!), odbacujući ih, kako on to bez ustručavanja i kaže, samo zato što su ijekavizirane, Radomir Konstantinović ovaj svoj neshvatljivi i neprihvatljivi postupak objašnjava, uglavnom, ovako: da su svi »pokušaji naknadnog ujednačavanja (ijekavizacijom ekavskog teksta) Ujevićeve poezije«, »i kad su poticali od Ujevićevih redaktora i kad su delo samoga Ujevića«, »van svake sumnje«, »stvar čistog formalizma i, ne retko, nasilja nad strogom zakonitošću versifikacije i metrike Ujevićevog stiha«; da »Ujević ovom ijekavizacijom, koja krajnje ćudljivo menja broj slogova i stopu njegovog stiha, gubi udarnost i čistotu zvuka u nemuzičkoj, pa i izrazito anti-muzičkoj pometnji«; da bi »ujednačavanje [...] pretpostavljalo *novi pesnikov rad i napor«*, a »ovako ono predstavlja jedan od najdrastičnijih primera formalizma novijeg vremena«; da je, prema tome, »u ovom sukobu osnovnog muzičkog principa i krajnje proizvoljnog odstupanja od njega, u ime pravopisa a ne u ime poezije, u ime doslovnosti pisma a ne čistote zvuka, teško [...] videti 'definitivnu redakciju' pesme«, pa je zato, »ubeđen da je (bar u slučaju pesnika Ujevića tipa) *zakon muzike sveti zakon, pretežniji od svakog drugog zakona*, ali znajući, s druge strane, da se u nekoliko mahova i sam Ujević o ovo vrhovno pravilo ogrešio, redaktor [...] odlučio, kao što je rečeno, da poštuje tekst pesme kako je prvi put objavljen *u zbirkama* koje je *sam Ujević* redigovao«.

Toliko zabluda, krivih mišljenja i netočnih pretpostavki napisao je Konstantinović u svojoj napomeni *O ovom izdanju*, na svega jednoj i po petitom tiskanoj stranici malog formata (116—117), da bismo mogli, pobijajući ih, napisati cijelu studiju koja bi obuhvatila gotovo cjelokupnog Ujevića, i njegovu osobu i njegovo djelo.

Ne težeći trenutno tome cilju, nastojat ću tek da, u ovoj prilici, najsažetije dokažem *da je* i objasnim *zašto je* Konstantinovićevo pozivanje i oslanjanje isključivo na Cvijanovićeva izdanja Ujevićevih prvih zbirki, kao na jedine autentične tekstove tih pjesama, i samovoljno i pogrešno i doslovce protivno Ujevićevim željama.

12 Zna se, bilo je poslije prvoga svjetskog rata jedno razdoblje — kratkotrajno, kao svaki modni hir — kada su mnogi hrvatski književnici počeli pisati ekavski, naivno vjerujući da se sa stvaranjem zajedničke države južnih Slavena mora (i može) stvoriti sve zajedničko, pa i zajednička književnost, pisana (dakako) zajedničkim književnim jezikom. Treba danas samo pogledati te ekavske tekstove hrvatskih književnika dvadesetih godina našega stoljeća, pa da se čovjek tužno nasmiješi nespretnosti i očiglednoj usiljenosti tih njihovih žalosnih pokušaja da se služe izrazom kojim ne vladaju i koji ne poznaju ni toliko da bi mogli njime korektno voditi najobičniju dnevnu konverzaciju, a nekmoli se još i umjetnički izražavati: ne samo da im je svaka druga-treća riječ obično promakla u ijekavskom obliku (poneke su se, štaviše, redovito i javljale ijekavizirane, jer očito nisu znali njihov ekavski oblik, npr. bijaše — beše), nego je u njima i drugih odstupanja i kršenja pravilnosti ekavskoga govora.

Tin Ujević bio je, zna se i to, u svojoj mladosti, jedan od najvatrenijih zagovornika južnoslavenskog ujedinjenja, i ne bi, prema tome, bilo nimalo čudno da je i on u to vrijeme pisao svoje tekstove ekavštinom. Međutim, to je samo pretpostavka u koju možemo više ili manje vjerovati (ili sumnjati), ali je ne možemo ničim dokazati, jer je činjenica da među njegovim rukopisima koji se, otkupljivani godinama s raznih strana, danas nalaze u Institutu za književnost i teatrologiju JAZU, među tisućama, pa i desetinom tisuća njegovih autografa iz različitih razdoblja njegova stvaranja (izuzev pariškoga), nema niti jednoga jedinog na ekavštini. Naprotiv, ima znatan dio njegovih tekstova koji su u pojedinim, mahom beogradskim publikacijama tiskani ekavski, a koji su, kao što se vidi iz sačuvanih rukopisa, pisani ijekavski. Može li se pretpostaviti da, među tolikim papirima, ne bi, čak ni slučajno, ostao sačuvan niti jedan jedini ekavski rukopis, da je on postojao? I nije li to vrlo značajna indicija pa i, ako već ne siguran dokaz, onda barem neosporni signal za oprez? Ne omogućuje li ta činjenica pretpostavku da su znatan dio njegovih ekavski tiskanih priloga ekavizirali — pojedini urednici?

U prilog ove mogućnosti govori još jedan zanimljivi podatak. U zagrebačkom »Savremeniku« tiskao je Ujević 1919. godine dvije pjesme — *U ruskoj crkvi* (u svibanjskom) i *Utjeha* (u lipanjskom broju), obje

---

o njemu, da naprotiv savjesno provjeri ono što kani reći i da to kaže s punom odgovornošću prema tom uistinu velikom imenu hrvatske književnosti.

I, najzad, ta Ujevićeva pjesma (kao i ostale kojih se rukopisi nalaze kod Vladimira Rema) nije ostala izvan »tih debelih knjiga« njegova sabranog djela, kako to pogrešno misli Z. Milčec, nego se nalazi uvrštena u III. svesku *Sabranih djela* Tina Ujevića, Zagreb 1964, str. 317—318, i da su potpisnik članka u »Večernjem listu« i njegov vinkovački sugovornik uistinu barem pažljivi čitaoci (a nekmoli još i poštovaoci) Ujevićeve poezije, oni bi tu pjesmu u tim djelima već odavno pronašli.

Trebalo je, dakle, samo zaviriti u knjige koje su tu ... Ali jedno je bilo sjediti s Ujevićem po kavanama, a drugo sjediti nad njegovim *Sabranim djelima*, nad onih omašnih 17 knjiga i blizu 8 tisuća stranica; ono je prvo bilo svakako lakše, ali valja već jednom shvatiti da to nije dovoljno da se o Ujevićevoj poeziji (a o njoj je ovdje jedino riječ, i ona nas zanima daleko više od svega drugoga) kvalificirano govori. Bez stvarnog, činjeničnog poznavanja njegova opusa ne može se o Ujeviću reći ništa sigurno i relevantno.

I još nešto: valjalo bi već jednom prestati sa širenjem Ujevićeve kavanske slave pa poraditi na tome, da njegova pjesnička slava dostigne zaslužene razmjere. Jedino tako možemo iskupiti svoju odanost velikom pjesniku: riječju o njegovu djelu. To bi, najzad, morali već jednom shvatiti i pojedinci koji su se svakodnevno nalazili u njegovoj blizini.

ekavski. Ali već 1920. godine, u drugom broju (od 15. siječnja) tiska odulju pjesmu *Saljudi*, i to ijekavski. Ijekavski je tiskao i svoj ispovjedni esej *Ispit savjesti*, 1923. godine, u drugom broju (za mjesec veljaču), a onda odjednom, samo dva mjeseca kasnije, u travanjskom broju, objavljuje dvije pjesme, *Buđenje* i *Vasionac*, obje ekavski. Dok se za ekavštinu spomenutih njegovih priloga iz 1919. godine (kao i onih nespomenutih, na primjer iz »Književnog juga«, da ostanem samo kod zagrebačkih publikacija kao — recimo — mjerodavnijih u ovom slučaju) objašnjenje može naći u općoj praksi većine tadašnjih hrvatskih književnika, praksi s kojom je Ujević, međutim, prekinuo — kao što se vidi — među prvima, još 1920. godine, ekavština njegovih dviju pjesama iz 1923. godine može se objasniti jedino činjenicom da se u četvrtom broju »Savremenika«, gdje su dotične pjesme tiskane, uz Milana Begovića kao glavnog urednika, pojavio kao urednik (koji je praktično vodio cijelu redakciju) Antun Branko Šimić, koji je u to vrijeme i sam još pisao ekavski pa je, vjerojatno, utjecao i na Ujevića da svoje pjesme za tisak ekavizira. (Dva broja prije, kada je tiskan *Ispit savjesti* ijekavski, A. B. Šimić još nije bio urednik »Savremenika«; redakciju je još vodio sâm Milan Begović.)

13 Ne može se, dakle, dokazati da je Ujević *Lelek sebra* i *Kolajnu* pisao ekavski, kao što se ne može dokazati ni da ih je pisao primarno ijekavski. Međutim, u toj dilemi nije, nadam se, suvišno podsjetiti na to, da su npr. Barac i drugi hrvatski pisci prebolijevali svoj jugounitaristički krzamak u vrijeme kada je Ujević već bio — razočaran u hegemonističkoj velikosrpskoj politici Nikole Pašića, a time donekle i pokoleban u vjernosti političkim idealima za koje se do tada s toliko žara zalagao — definitivno napustio političku scenu i povukao se u »unutarnji lelek svoga bića«, i teško je vidjeti razloge koji bi ga tada još eventualno mogli navoditi na to da piše ekavski.

Pa ipak, usprkos svemu, te su zbirke, činjenica je, tiskane ekavski, i na ta izdanja poziva se, evo, poslije gotovo pola stoljeća, Radomir Konstantinović kao na sveto pismo, i mi se — zbog njega, a ne zbog sebe — moramo upitati zašto je Ujević te svoje pjesme ipak tiskao ekavski?

Odgovarajući na to pitanje, valja nam odmah reći da je on, zapravo, dopustio tiskanje samo zbirke *Lelek sebra* (1920), a objašnjenje za tiskanje te knjige takve kakva jest možemo, čini mi se, pronaći u — Ujevićevoj korespondenciji. U predvečerje prvoga svjetskog rata Ujević je iz Pariza uputio niz pisama Velji Rajiću i S. B. Cvijanoviću u Beograd. Pisao je ta pisma ćirilicom — i ekavski. (Dodajem, da su to ujedno jedini do sada poznati njegovi ekavski autografi.) Njemu je to, čini se, bilo nerazdvojno i jednako razumljivo kao što je razumljivo da čovjek ne može pisati ruski latinicom ili francuski ćirilicom. A *Lelek sebra* tiskan je, kao što se zna, ćirilicom.

I *Kolajna* je također bila tiskana ćirilicom, zato vjerojatno Ujević nije ni prigovarao njezinoj ekavštini, iako je to već vrijeme kada su se gotovo svi hrvatski pisci, koji su prije pisali ekavski, ponovno vratili ijekavštini (što je Ujević, kao što već rekosmo, učinio među prvima), i premda je inače bio s tom zbirkom vrlo nezadovoljan, kao što se vidi iz njegove korespondencije. Ta knjiga nije bila tiskana s Ujevićevim znanjem. U pismu S. B. Cvijanoviću od 20. 3. 1926. (pismo br. 39, SD, sv. XIV, str. 259) Ujević piše: »[. . .] u današnjem broju SKG vidim, na moje veliko čudo, oglašenu *Kolajnu* koja je štampana bez moga znanja,

privole i u mome odsustvu (kao i dvije pjesme u božićnom *Vremenu*). Bez obzira na to što knjigu nikako, a pogotovo u tom obliku, ne bih izdavao [. . .]« itd., a u pismu Gustavu Krklecu od 23. 4. 1926. (pismo br. 49, SD, sv. XIV, str. 267—270) ponavlja da ga »je i oštampanje *Kolajne*, u ovim prilikama i sa takvim zadocnjenjem, toliko 'contrarié'. Oneraspoložilo. No, uostalom«, nastavlja Ujević, »S. B. C., kojemu to ne odobravam nikako, i oštro prosvjedujem, jer nisam htio da ništa izdajem na tzv. srpskoj ćirilici, naime na hrvatskom jeziku istočne azbuke, možda [je to] učinio zbog drugih razloga.«

Znajući sve to, ne mogu se nikako domisliti na čemu je (ako ne na proizvoljnim pretpostavkama) temeljio Radomir Konstantinović svoju tako rezolutno rečenu (i za cijeli njegov postupak tako važnu, upravo uporišnu) tvrdnju da je »sam Ujević redigovao« svoje dvije prve zbirke, dakle ne samo *Lelek sebra* (što je možda i točno, a možda i nije) nego i *Kolajnu* (što, međutim, sasvim sigurno nije istina).

Ne pišem sve ovo ni za što drugo nego samo zato da pokažem i dokažem (pa i samome Konstantinoviću, ako je to moguće i ako me on bude želio shvatiti), da je njegovo insistiranje na ekavštini Ujevićevih pjesama (a to bi se, primjenjujući analogiju, moralo odnositi i na ekavske tekstove A. B. Šimića, Dobriše Cesarića, Augusta Cesarca, Miroslava Krleže . . .) kao njihovu tobože primarnom izrazu zapravo sasvim klimavo i, što je još važnije, posve nepotrebno i suvišno, jer ta ekavština nije izrasla iz strukture njihovih tekstova niti je urasla u nju, kao što to, služeći se sasvim formalističkim »dokazima«, tvrdi Radomir Konstantinović, nego je zapravo bila sasvim izvanjska i, oprostite na izrazu, oportunistička. Konstantinović je pogriješio kad je, zanemarujući sve povijesne okolnosti koje su uvjetovale neke pojave u našoj prošlosti, pa tako i ekavsko pisanje hrvatskih pisaca dvadesetih godina našega stoljeća, izdvojio kao golu činjenicu i nastojao je oživjeti u jednom trenutku kada je to, najblaže rečeno, deplasirano i čudno.

14 Deplasirano je i čudno, isto tako, i Konstantinovićevo uporno nastojanje da bitno umanji tekstološko značenje posljednjih Ujevićevih varijanata vlastitih pjesama drugom, jednako samovoljnom tvrdnjom (koju on tako bezobzirno suprotstavlja činjenicama), da su naime to samo pokušaji, izazvani čistim formalizmom, kojima nedostaje »novi pesnikov rad i napor«.

Međutim: poslije Vladimira Nazora i Miroslava Krleže, mi nemamo pisca koji je na svojim — podjednako i pjesničkim i proznim — tekstovima radio više i upornije od Tina Ujevića. Moglo bi se čak reći da je on na njima neprekidno radio, da ih je neprekidno dorađivao, jer valjda ni jedan jedini put nije pretiskao niti jedan jedini svoj tekst a da ga nije dotjerao, često i gotovo posve preradio. O tome zorno svjedoče bezbrojne varijante, koje čitalac može naći pomno konstatirane i zabilježene u *Napomenama* uz pojedine sveske njegovih Sabranih djela. Nijednog upućenog i objektivnog stručnjaka, koji je ta djela proučio i koji ima pred očima ne samo brojnost nego i kakvoću tih varijanata, ne treba uvjeravati da Ujevićeve posljednje redakcije nisu nikakvi pokušaji nego definitivna ostvarenja, uvijek (kao po pravilu) bolja, izražajno punija od prethodnih varijanata.

A u taj Ujevićev rad na pjesmama, u to njegovo dugotrajno, permanentno stvaralačko traženje najadekvatnijeg, umjetnički najsvrhovitijeg izraza, uključena je, bez ikakve sumnje, i ijekavizacija onih njegovih pjesama koje su prethodno bile (ponekad možda i Ujevićevom vo-

ljom, ponekad možda i zaslugom urednika) tiskane ekavski. Bez i jednog jedinog izuzetka, uvijek kada je pretiskavao (ili samo prepisivao, pripremajući za — neostvareno — pretiskavanje) svoje prije toga ekavski tiskane tekstove, Ujević ih je, uz ostale izmjene, dosljedno ijekavizirao, i to vjerojatno ne zato što bi smatrao da je to »stvar čistog formalizma«, kao što to smatra Konstantinović, propustivši međutim da nam objasni zašto ga ta »stvar čistog formalizma« toliko smeta i zašto, kad je u pitanju samo čisti formalizam, ne postupi onako kako bi zapravo morao i kako bi postupio svaki savjesni urednik: zašto ne ostavi Ujevićeve pjesme onakvima kakve one jesu u posljednjoj — dakle: konačnoj — redakciji samoga Ujevića?

Bilo bi zaista smiono tvrditi — a tu smjelost sebi Radomir Konstantinović dopušta, na žalost, suviše često i više nego neumjereno — da Ujević nije znao što radi kad je svoje (dopustimo, najzad, i tu hipotezu: ekavski pisane) *pesme* pretvarao u *pjesme*. Upravo obratno, bit će da je on to vrlo dobro znao, da je znao da to ne čini »u ime pravopisa«, kako mu to, omalovažavajući tobože problem, podmeće Konstantinović, nego u ime jezičnoga izraza, i da time ne vrši nasilje »nad strogom zakonitošću« svoje »versifikacije i metrike«, kako to (zabrinuto, no da li s iskrenom zabrinutošću?) kaže Konstantinović, nego baš zato da ih izbavi od takve nevolje, da ih izvuče iz suhoće i krutosti te da im vrati njihovu prirodnu elastičnost i fleksibilnost, tečnost i sjaj.

Doista, dobronamjerni čitalac ne može poreći dojam da je ekavština nekih Ujevićevih pjesama bila isforsirana i — ovdje tu riječ zaista treba reći — formalistički nakalemljena (iz razloga koji sa samom poezijom nemaju nikakve veze), a da je upravo ijekavština njihov prirodni medij. To isto mislio je, uostalom, i sâm Ujević, pa je to štaviše izričito i napisao. U pismu Božidaru Kovačeviću od 5. srpnja 1937, u vrijeme kada je Kovačević pripremao Ujevićeve pjesme za izdanje u Srpskoj književnoj zadruzi, napisao je Ujević (pismo br. 305, SD, sv. XIV, str. 446—449): »Odnosno ekavskog ili ijekavskoga, pitanje je važno. Najbolje bi bilo da knjiga bude jedinstvena. Ne pogađam lako, kakav biste drugi kriterij mogli naći? Bojim se da nas u pojedinim pjesmama, naročito na kraju stiha, izgradnja strofe sili da bude ijekavski.«

Međutim, ni Božidar Kovačević táda ni Radomir Konstantinović sada nisu prihvatili Ujevićevo mišljenje niti su ispunili njegovu volju. Očito, nekim urednicima Ujevićevih pjesama nije ni malo stalo do Ujevića nego do drugih nekih stvari. Konstantinoviću je, na primjer, najviše stalo do toga da uvjeri čitaoce (ako ima takvih koji se u to mogu uvjeriti), da je Ujević, ijekavizirajući svoje pjesme iz *Leleka sebra* i *Kolajne*, kvario njihov ritam, narušavao metričku shemu svojih stihova, povećavao broj slogova u njima, gubeći tako njihovu »čistotu zvuka« — a to me neodoljivo podsjeća na onoga slavnog Konstantinovićeva prethodnika u redovima srpskih književnih kritičara koji je bio toliko iskren da kaže ono što stvarno misli, pa je napisao da Hrvati govore nemuštim jezikom. Jer samo nemuštim jezikom ostvaruju se nečisti zvukovi, koje Radomir Konstantinović čuje u ijekavskim pjesmama Tina Ujevića i koji toliko vrijeđaju njegov »muzikalni« sluh.

15 U stvari, Radomiru Konstantinoviću, koji se toliko bori protiv formalizma, moralo bi biti jasno da je čisti formalizam (u vizuelnom, no ne i akustičnom smislu) njegovo insistiranje na prisilnom čuvanju grafičke pravilnosti u metričkoj shemi ekavskih varijanata nekih Ujevićevih pjesama. Jer dvosložni ijekavski *ije*, u dugom refleksu staroslavenskoga *jata*, čak i kad ga izgovaramo dvosložno, zbog svoje kvantitete i akcenatskih svojstava, auditivno ni najmanje ne narušava ni ritam ni glazbu, kako to misli Konstantinović, koji očito ijekavštinu pozna suviše knjiški a da bi se mogao njome ispravno služiti i da bi mogao o njoj mjerodavno i pravedno suditi.

Za Ujevića se to, međutim — mislim da će mi to svatko vjerovati na riječ — ne bi nipošto moglo reći. Ujevićev je osjećaj (upravo glazbeni, ako baš hoćete) za vlastite stihove bio zacijelo istančaniji i, uostalom, kompetentniji od Konstantinovićeva, i ne smijemo pretpostavljati da bi Ujević mijenjao svoje pjesme kad bi imao razloga da pomisli kako ih time kvari, u što nas, međutim, silom želi uvjeriti Radomir Konstantinović u svojoj bilješci *O ovoj knjizi*, gdje se prepotentno nameće za Ujevićeva tutora i ispravljača njegovih tobožnjih pogrešaka ili čak zabluda.

A ta je zabluda, dakako, ijekavština. Ali u te »zablude« Ujević nije zapadao ni povremeno ni slučajno, on je naprotiv u tim »zabludama« bio svjesno i ustrajno. U ijekaviziranju svojih ekavski tiskanih pjesama išao je tako daleko da je, u XLV pjesmi *Kolajne* (Grčevi srca . . .), kao što svjedoči postojeći autograf, u posljednjoj strofi žrtvovao čak i rimu koju tvore riječi veje — Kasiopeje, promijenivši bez ustezanja oblik veje u vije. Priređujući njegova Sabrana djela i konzultirajući pri tom sve postojeće rukopise, mi smo izuzetno odstupili od pravila da u tekstu poštujemo i provodimo Ujevićevu volju, te ovu pjesnikovu izmjenu nismo uvažili (vidi spomenutu pjesmu u SD, sv. I, str. 146—147), ali danas nisam uvjeren da smo postupili ispravno. Naprotiv, čini mi se da smo upravo u ovom slučaju postupili suviše formalistički.

Ujević je, dakle, svoje stihove (i prozu) mijenjao, prepravljao i dotjerivao po vlastitom osjećaju, a ne po Konstantinovićevim receptima. I da je smatrao da ijekavštinom narušava »muzičko jedinstvo« svojih pjesama, kako mu to, ne jednom, prigovara i predbacuje Radomir Konstantinović, on bi zacijelo našao načina da to izbjegne. Smogao bi, vjerojatno, i toliko mašte i toliko invencije i kreativne izražajne moći. On to međutim, opravdano, nije smatrao, i svakome od nas ostaje pravo da — po vlastitoj kritičarskoj i ljudskoj savjesti i spoznaji — o svakom pa i o tom njegovu shvaćanju mislimo kako hoćemo, ali nam to istovremeno ne daje nego naprotiv oduzima pravo da njegove stihove pretiskavamo kako god hoćemo. Pretiskavati ih možemo i smijemo samo onako kako je to njihov autor želio! Njegovu definitivnu redakciju moramo prihvatiti čak i onda kad nam se ona, iz bilo kakvih osobnih ili načelnih razloga, možda i ne sviđa.

Kritičar, zna se, ima pravo ocijeniti pjesnikovo djelo, ali ga nema pravo popravljati (a još manje »popravljati«) po svome ukusu. I Radomir Konstantinović je, najzad, mogao — ako je baš htio — napisati sve to što je napisao, ali je Ujevićeve pjesme morao redigirati po Ujevićevoj definitivnoj redakciji tih tekstova.

16 Moglo bi se, na kraju, spomenuti i drugih nedostataka i nelogičnosti u ovom izdanju. Pođimo već od naslova pa konstatirajmo, da je on sasvim neadekvatan, znanstveno i bibliografski ne samo neopravdan nego i pogrešan. *Lelek sebra* bila je Ujevićeva zbirka, tiskana 1920, u kojoj se nalazilo 34 pjesme, od kojih je Konstantinović u ovu knjigu unio samo deset, dodavši im još 36 pjesama iz druge Ujevićeve

zbirke *Kolajna* (od 48, koliko ih je ukupno bilo u njoj), te jedanaest pjesama iz ostalih Ujevićevih zbirki (*Auto na korzu, Ojađeno zvono, Žedan kamen na studencu*) i jednu pjesmu koja nije bila uvrštena ni u jednu Ujevićevu zbirku. Kako je moguće ovakav ekskluzivni izbor objavljivati pod naslovom koji već ima sasvim određeno značenje i sadržaj, to vjerojatno zna (ako zna) samo Radomir Konstantinović. Ovaj njegov postupak utoliko je teži i neshvatljiviji, što ispod naslova nigdje nije označio da je to izbor iz cjelokupne Ujevićeve poezije, a nipošto kompletna zbirka koju je Ujević tiskao pod tim naslovom. Rečeno je to tek u redaktorovoj napomeni na kraju knjige, ali to je sasvim nedovoljno, jer valja znati da ima čitalaca koje zanimaju pjesme, a ne uredničke bilješke.

Moglo bi se, nadalje, ponešto prigovoriti i rasporedu pjesama u knjizi. Otkuda *Polihimnija* na uvodnom mjestu, kad se ona uopće nije nalazila u *Leleku sebra*? (Stavivši je na tako istaknuto mjesto, Konstantinović bi učinio mnogo bolje da je cio ovaj svoj izbor nazvao po njoj. Ne samo da bi se time izbjegla zbrka jer se ne bi pojavljivao Ujevićev naslov na knjizi koju je komponirao Konstantinović, nego mi se čini da bi upravo taj naslov idealno stajao na čelu ovakvog polifoničnog izbora!)

Ima netočnosti i u Ujevićevoj kronologiji (str. 113—114). Stanislav Šimić, na primjer, nije napisao predgovor nego pogovor Ujevićevoj zbirci *Žedan kamen na studencu*, a Sabrana djela Ujevićeva nemaju samo knjige od IV do XVI, nego valjda i knjige I, II, III i XVII. Ne bilježeći ih, znači li to da ih Kostantinović jednostavno ne priznaje? Pa ipak, one i usprkos tome postoje! Konstantinović, najposlije, spominje da je tim Sabranim djelima pogovor napisao Dragutin Tadijanović, a to uopće nije pogovor nego *Kronologija Tina Ujevića*, i ona je tiskana u XVII svesku, kojega Konstantinović ne bilježi (str. 485—536), a ne u XVI svesku kako bi se to moglo zaključiti iz njegove bibliografske (dez)informacije. Čovjeku gotovo pamet stane pred ovakvim kaosom: Urednik registrira Tadijanovićev pogovor, koji uopće nije pogovor, iz XVII sveska, kojega uopće ne registrira. Teško je naći primjer ovakvom uredničkom »šlamperaju«, koji je, međutim, ipak, još uvijek suho zlato prema njegovim temeljnim omaškama i zabludama (bez navodnih znakova!), o kojima sam ovdje iscrpnije govorio.

Netko bi možda mogao primijetiti da nisam našao ni jednu pohvalnu riječ čak ni za zanosni predgovor Radomira Konstantinovića o Ujevićevu pjesništvu. Međutim, kad netko u ulozi urednika pokaže toliko nepoštovanja pjesnika čije tekstove uređuje, kao što je to, vidjeli smo, pokazao Radomir Konstantinović kao priređivač Ujevićevih pjesama, onda sve lijepe i kićene riječi iz predgovora, ma kako bile slatke i opojne, gube svaki smisao i potrebu, pa i uvjerljivost: doimlju se kao čista, sračunata poza, da ne reknem i laž.

17 Svemu tome želim nadodati, da moji prigovori Konstantinovićevim redaktorskim principima vrijede samo pod pretpostavkom da su u pitanju dvije r a v n o p r a v n e varijante istoga jezika. Konstantinović bi, međutim, mogao biti u pravu jedino u slučaju ako misli da bi za onaj krug čitalaca, kojemu se obraćaju i s kojim uglavnom računaju beogradski izdavači, pojedine knjige valjalo iz praktičnih razloga prilagoditi i približiti njihovu jezičnom osjećaju i običaju, ali je onda to

trebao jasno i glasno kazati, pa u to ime ekavizirati i one Ujevićeve pjesme koje su uvijek do sada bile tiskane samo ijekavski.

Ali ako nije bila u pitanju takva namjera, onda bi najmanje što beogradska »Prosveta« kao izdavač može učiniti bilo to, da ovo krivotvoreno i nekritičko izdanje odmah povuče iz prodaje i, eventualno, zamijeni novom (u znanstvenom pogledu ispravno uređenom) knjigom.

Jer ova sadašnja naliči na stare novčanice, koje su odavno povučene iz opticaja, a netko ih sada podmeće neupućenima i lakovjernima kao još uvijek valjanu, pravosnažnu monetu.

PROBLEM ZABAVNE LITERATURE — INTEGRITET I DEZINTEGRITET

Branislav Zeljković

Kontradikcija

U umjetničkoj književnosti čovjek se integrira, u trivijalnoj se dezintegrira. Jer čovjek je i u literaturi rasvoten svome kretanju, svojoj mogućnosti da se potvrdi i da se izda. Pa prvo i postiže književnošću koja ga stvara, a drugo — literaturom koja ga razlaže.

Shematâ u literaturi mora biti: oni su sankcija zakona, od kojih se život sastoji i koje umjetnost »hvata«. Baš isto tako kako to čini nauka — čiji su zakoni također »shemati« — ili matematika — čije su definicije to isto. Samo što umjetnost ove zakone »hvata« u konkretnoj, aficiranoj ličnosti; ne deskripcijom slojeva, nego u živu totalitetu; »hvata« ih — humanistički.

Shemati su izraz zakona što postoje i u prirodi i u čovjeku, njezinoj kruni. Forme (pjesama, metafora, stopa) su kategorije kojima gibanje čovjekovo ima mogućnosti saobraćati s gibanjem univerzuma, koji je načinjen po istim načelima jer kroza sve struji »priroda prirodine cjeline«. — Ali ne samo da saobraća nego i da pronalazi nove mogućnosti izgradnje kozmosa (u sebi i oko sebe). Jer zakoni rastu s duhom, sa sviješću, sa višom organizacijom materije: Kozmos ima relativne zakone u sebi, ali će mu čovjek nametnuti još veće — kao Mičurin svojoj jabuci. — Jer priroda, nedovršena u sebi, i stvorila je čovjeka — svoju najveću kondenzaciju — zato da je on reintegrira, izrekreira. A služeći se svojim kategorijama — kojima njegovo estetsko biće funkcionira isto onako, kako u filozofiji funkcioniraju kategorije Kantova čistoga uma — umjetnik vrši ovu reintegraciju na području žive, humanističke ljepote — ontosa najopćenitijeg.

Što više ovih pojava ne samo obuhvati nego ih i smjesti u svoj savršeniji prostor; što ih više osjeti u njihovu značenju spram cjeline u kojoj su; i što ih većma reintegrira u novi smisao — u višu kreaciju općeg svijeta — utoliko će se umjetnik dovinuti i do većega, do karakterističnijega sistema shemata. Jer shemat i detalji uzajamno se hrane. Likovi i pojedinosti; zakoni i fakta; principi i njihov empirijski tok. I ukoliko je literatura veća, utoliko je istodobno i shematičnija i detaljističnija! Ali i jedno i drugo u smjeru karakterizacije, osmišljenja života, — a ne tek pravcem aproksimativnoga apstrahiranja, odnosno nesuvisle hiperprodukcije fakata.

I baš to je glavna oznaka trivijal-literature: da ne može čitati zakone kozmosa i da joj manjkaju prave percepcije o njemu. Da mu — i ni u kom dijapazonu — nije dorasla, nego mu ponavlja kliševe i reproducira masu. Kratkovido opetuje »zakone svakoga dana« — svu onu sitnež, što se, stalnim kruženjem, nameće površnu oku kao — zakon života; i nikako ne može otisnuti se dublje i dalje, jer sama u sebi nema pravih (makro-mikro) smislova pa ih stoga ne može naći niti vani; nema *šta* niti u *šta* projicirati, ne može »ponovo sastavljati svijet« (kreirati). Količina Kozmosa neznatna je u ovim njegovim »krunama«; organizacija materije je mala; te postoji samo mogućnost uočavanja sitnih zakona! I ovdje se giba život: raspršen, ali život; i ovdje postoje ljudi: trivijalni, ali — ljudi; i humanističko obnavljanje, sređivanje (=preuređivanje) sudbine: beznačajno no literarno. Ali uvijek to ostaje gibanje vanjske kore života; treperenje mase jer je i ova književnost — masa; ustanovljivanje bitka vrlo slabe suvislosti — jer je i ova umjetnost mnogo više prašina i kaos, negoli ma kakav zakon.

Kompenetracija

Struktura, kvaliteti, mogućnosti života struje kroza sve njegove slojeve, i nema sloja koji u drugom ne bi mogao prepoznati jedan novi dio sama sebe; koji ne bi mogao osjetiti supripadnost i sa mnogo nižim pojavama. — Golemi dijapazon egzistencije svuda je na neki način jednak samome sebi, i nema u njemu sfere koja ne bi bila interesantna.

Opći stupovi zbivanja svuda su isti, i kad sudbina zbriše svu ornamentalnu nadogradnju sreće, na scenu stupaju oni, izjednačavajući sva ljudska bića pred jednim jedinstvenim nijemim ontosom, premda i na raznim stupnjima evoluiranja. A najzanimljivije i jest to, što se život ne prostire toliko hijerarhijski linearno, nego se ponavlja kroz svaku svoju sferu — u svemu svome izgledu. — I otud, katkada, teškoće razlikovanja, kad se na primjer iste integracione osi nađu i u najnižim i u najvišim slojevima egzistencije. No radi se samo o tome, da se je iskonski život razbokorio kroz evoluciju u svoju višu tipologiju. (A i to se odigrava ciklički.)

Tako unutar umjetnosti i trivijala imamo međuslojeve, koji ih približuju više no što bi to inače bilo moguće. Svaka povijest književnosti ima jedan sloj osrednjih pisaca, čija djela ne može mimoići, iako ona literarnom historičaru neće pružiti naročiti užitak — osim, možda, u aspektu njegovih interesa. A svaka niža književnost ima opet svoje uspjelije razine, u kojima joj se nadaje — barem u dosljednosti ponekog elementa ili barem na koji neočekivani čas — dovinuti se do ozbiljnijih spoznaja o ljudskom biću ili makar samo — do nove građe. Te je tako razlika između »Tri mušketira« A. Dumasa i Simenonova »Maigreta« manja no što bi po tradiciji izgledalo (te ni novije naučne radnje ne zaostaju mnogo za starijima, i ako se kod Prohaske nalazi onoliko strana o Zagorki, Sherlock Holmes je ušao kao teoretski problem u Wellk--Warrenovu »Theory of literature«).

I vrhunska književnost poznaje slaba doba svojih korifeja. Faulkner je priznavao, kako je neke svoje prve romane pisao iz težnje za zaradom; Rilke prvoga razdoblja je sladunjavi provincijski pjesnik; a Balzacov »Une femme de trente ans« — roman od 400 stranica, tipičan za cijelu jednu njegovu raniju seriju — u tri četvrtine je užasno dosadna »ekspozicija«, a u posljednjoj — provala gusarskih peripetija, bez motivacije i bez ikakva smisla. I, dakako, to nisu bili estetski časovi »Homera koji drijema«, niti gorkijevsko-hamsunsko-londonovska doba nehotičnog skupljanja »documents humaninsa«; nego čitava razdoblja kad

su i ove veličine bile zahvaćene životom koji je strujao oko njih i čiji su bile samo običan dio!

Usporedimo s time klimakse narodne poezije; sjetimo se njenih umjetničkih vrlo hibridnih djela; i dodajmo im razne primitivne i pornografske forme koje su samo izraz dezintegriranog pučkog života, — i principijelno strujanje strukture života kroza sve njegove slojeve, ukazat će se opet sasvim jasno.

Ali su veze i neposredne: Puškin i Njegoš predstavljaju »profesionalnu reintegraciju« narodnog stvaralaštva, njen kvalitativniji, novi Kozmos! Blok je »nadogradnja« čitavog niza pučko životnih shemata — koji u svome, biranom, nizu nisu čak ništa manje uspjeli negoli pjesnikovi u svome. Lorca i špansko-ciganski romansjero! V. Šklovskij je zato lako mogao postaviti svoju tezu o umjetničkom stvaranju uopće kao snažnijoj preobrazbi bazičnih popularnih forma — toliko je pjesnik i u tome području sin kolektiva i epohe —, no opet i toliko posvećen, da shvatanja A. Tvardovskoga o vrijednosti pjesnika prema tome koliko mu se djela šire u demokratskoj čitalačkoj masi — shvatanja poduprta bujnom analogijom engleskih seoskih poeta XVIII stoljeća — predstavljaju samo nezgrapnost onoga koji bi se u jednom specijaliziranome sloju estetskoga integracionizma htio kretati prema zakonima jednoga drukčijeg (a ovdje i nižeg) sloja (osim toga što autor ove »lično-inercione« teze očito ne vidi kakva je razvojna dijalektika prožimanja »genije-narod«).

Svojom čulnom statičnošću i tekstom koji ne umara, između filma i »kondenzovanoga romana«, strip je prevashodna zabavna forma civilizacije. Ali ni njegova tajna nije samo u bijegu od života punog briga, niti tek u oživljavanju monotone svakidašnjice, pa niti samo u neutaženoj želji za punim životom. (I Rimbaud se iz hiperprodukcije problema vratio bitku koji je neopterećen!) — Šta nas, ljude jedne kartelski dijabolizirane civilizacije, može privući »Fantomu«, ako ne njegova sposobnost da se nađe na svakom mjestu, gdje su nove forme života ugrožene novim formama napada; njegova nova, iracionalna doraslost takvim neuhvatljivim mrežama zla kakvih to prije imperijalizma nije bilo; ideja po kojoj bi svi razvojni oblici ljudskoga društva mogli biti dobri, kada ih ne bi kvarili sami ljudi, što, koristeći sve složeniji razvitak svijeta, narastu do monstrumâ, koje može suzbiti samo takav »diable ex machina« kakav je »Fantom«? Jasno, on nije natopljen nikakvom pravom realnošću, on joj je tek približno pravolinijska slika, ali on je zato već sličan Kafkinim fantazmagorijama, samo što nema, dakako, njegovu potresnu metaforiku bitka kojom ovaj veliki pisac svoje apstrakcije podmiruje životom, dodajući im, dakle, i jedan golem dio svoga razočaranoga ljudskog bića. No realizam je »Fantomov« u tome, što on ne zaštićuje »bogataše«, već samo pozitivne ljude među njima, a sa njima i sve one kojima oni daju kruha, organizirajući svojim sposobnostima »veliki bitak«. »Fantom« sprečava i male pomoćnike zla, koji također mogu afirmisati sebe samo ako rade na kvarenju i onoga dijela dobrog što ga je život uspio izgraditi. »Fantom« tako izražava čovjekov iskonski optimizam, da je ovaj život moguće srediti, samo ako se poštuje zakone njegova totalscopea, i njegova je popularnost, njegova je uspjelost u tome, što izražava našu težnju za jednim ljudskim no univerzalnim likom, koji bi zlo mogao u stopu pratiti i sprečavati prije nego ono stupi u dejstvo, te tako povratiti životu njegovu izgubljenu »etičku sigurnost«: čežnja za »Fantomom« čežnja je za jednim takvim *demiurgom* koji ne bi dopuštao »Molohu evoluciju« da postiže svoje ciljeve pod svaku cijenu, nego bi mu

bio permanentna ravnoteža. I u ovoj njegovoj onto-humanističkoj *postavljenosti* leži sva čar fikcije o njemu, o njegovu licu s bolnom patinom plemenitosti koja zna i koja zaštićuje sve naše patnje i bojazni, koja nadmoćno hvata sve konce zla, utažujući tako stubokom ranjenu moralnu maštu čovječanstva!... Jer tajna stripa jeste u njegovoj fiktivnoj ljudskosti; tajna njegove popularnosti je u tome, što su ovdje puštene sve uzde naivnoj »suviše ljudskoj« svijesti da sredi Svijet po svojoj volji i da se tako već jedanput iskopa iz osjećaja nesigurnosti... — Zabavna je literatura, primarno, *aksiološka kompenzacija* bitka, i to u tolikoj mjeri da je svaka fiktivna literatura u tom pogledu apsolutno primamljivija od ozbiljne, u kojoj zbog njena stvarnoga obilježja, ne možemo iživjeti sav onaj ponor naših želja — svu našu optativnu realnost —, zarobljenu u njoj ljudskim životom kakav jeste. Ali nas se zato kao *integracija fikcije* doimaju ona djela beletristike gdje se usred ambivalentne zbilje projavi utjelovljeni san, — dok nas poput Andersenovih ozbiljne bajke očaravaju svojim spoznajnim aureolom, ali ne i količinom, ne i sazrelošću prevladanosti »svjetskog zla« u njima.

Što nas privlači ekipi »Tima Tajlora« ako ne spoj sposobnosti za borbu sa sposobnošću za naivnost? A »Flaš Gordon«, neporočni atletski Prometej kog je američki prakticizam sveo na posve ljudske dimenzije, ali opet tako da mu organizam odgovara mitu jedne supertehničke ere; čovjek sposoban da svlada sve prepreke gotovo sam ili (jer se kreće u prostorima interplanetarnoga Usuda), uz pomoć svoga prijatelja Sticaja okolnosti; nije li on vrlo uspjela fiktivna anticipacija čovjeka atomskog doba (da ne kažemo: Kozmonauta)? — Ali je ovaj strip još po mnogo čemu zanimljiv, jer su u njemu, još prije trideset godina, svemirske rakete napadno slične našima, a ljudi imaju naprave za letenje, ista oblika i na istome mjestu, kao onaj Amerikanac što je nedavno uspio s njima preletjeti s brda na brdo. — Nije li Alex Raymond, već zbog navedenih koincidencija, zaslužio naziv Julesa Vernea atomskog doba? Ali u zabavnoj literaturi definicije života idu i dalje, — toliko smo svi sinovi jednog jedinstvenog samodjelatnog nemira ljudskog duha, — te nas on zaskače iznenađenjima ne baš ravnodušnim čak ni za one koji poznaju njegovu »dubinsku genijalnost«. — Originalnost Tarzanove pozicije, zar ne podsjeća, u općem smislu, na originalnost Robinzona, a odavde do »prvog čovjeka« finskih šuma nobelovca Silampea, opet je samo jedan korak; kvalitativan ali jedan; jer je to uvijek ista ideja: gola konfrontacija odnosa čovjek-bitak; odnosa kao takvog, bez sviju kasnijih »pomoćnih sredstava« i »olakotnih okolnosti«; sa svrhom da se vide prave sposobnosti i jednog i drugog i u tom uzajamnome profilu da se pokaže sama mogućnost, sam »razum iskonske prirode« ili zasnivanja bitka.

I sam život, sam estetski nagon daje nam istu skalu mogućnosti. Jedna francuska etnografska ekspedicija zatekla je u nepoznatoj zemlji Arizone 1952, uz divljake koji jedu crve, i ljude »kulturnog kamenog doba«: uglađena ponašanja, s čunovima i šarama krasnih oblika. Čuven je Dessoireov primjer o japanskim »cvjetnim hodočašćima«, za kojih ovaj još polupaganski narod, nakon dugog pješačenja, znade satima stajati pred vrtovima, u pobožnoj šutnji. Ili Turgenjevljevi seoski pjevači, čijim se skladbama pisac divi, ali i pušta zastor priče onda kad prestane ova skladba.

Elementi dezintegracije vidljivi su i u savremenoj umjetnosti, koju često ni stvarni stupanj uočavanja životnih procesa, odnosno visina tehničkih navika, ne mogu spasti od klizanja prema »literaturi«, pa čak i

prema jednoj specifičnoj književnosti zabavne vrste, rutiniranijoj i golemijoj od obične, ali ne suviše različitoj od nje. Moravia i I. Shaw da ne govorimo o F. Sagan vrlo često su joj u blizini i dok se Balzac »golicavih priča« približava i trivijalu, »Dekameron« je zapravo samo stilizirana sinteza — comedie dell' arte.

Murgerovi Bohemi samo su buket ne uvijek ukusnih tričarija i sitnica; možda jedini valer postignut je u ljudskoj tuzi nad Klesarevom smrću; a integracije ima samo uvod, gdje se uspješno raskriva motive koji ljude guraju među boheme. Tko nije susreo čitača koji u narodnoj poeziji guta samo »borbu junačku«? Koji u »Karamazovima« vidi tek bujan zaplet, a u »Golovljovima« potcrtava jedino — pornografska mjesta. Ali postoje tipovi i pučkih čitača koji osjećaju senzibilna mjesta ili uživaju nad etičkim klimaksima naše epike. Jer su i talenti i publika također zatvoreni krugovi koje ustanovljuje, koje povezuje — opet sam život.

Reintegracija

Mjerilo razlikovanju niže i više književnosti je u stupnju spoznaje univerzuma. Ali ovi stupnjevi slažu se emanacionistički unutar svakoga zatvorenoga kruga literarne egzistencije, bez obzira na njezin razvojni nivo, obim, pa čak i — uvjete. I svaki, i najniži krug značajan je za literaturu samo ukoliko nosi u sebi neko novo otkrivenje humanizma: prirode okrunjene njezinim moćnijim živim kretanjem.

Čak razlika u tretmanu uličarke između bulevarskog i kabinetskog romana, bit će ravna razlici između »spoznaja« što nam — tokom našega »hodanja kroz društvo« — zaostanu u sluhu i definicija što otkrivaju neko biće u ma kakvoj njegovoj nutrini. A zagledati se u nekoga znači uvijek razumjeti ga barem u nekoj inherentnoj mu mjeri, i ne moći se više odnositi prema njemu kao prema stvari u mimohodu. Uostalom, svaka pojava, obogaćena uvidom ljudskoga duha, pretvara se odmah u svoj viši oblik, jer se može smjestiti u čovjekov ontos, u ovu relativno apsolutnu kondenzaciju svemira. I čovjekov pogled humanizira svaku pojavu čim uđe u nju (stopi se sa njom), jer je čovjek jedini takav svemir u malom koji sve ostale svemire, i male i velike, može obuhvatiti po sebi i u sebi (ali kao i »oni« »njega«, po sebi i u sebi). Jer svemir je jedno tijelo: i zato se može kompenetrirati; i jedno jedino »biće« i zato se može »shvaćati« — reintegrirati.

Baciti pogled u neko stvorenje, znači neminovno sagledati ga na čas onakvim kakvo izvire samo iz sebe: a svatko sebe, i nehotice, ocjenjuje iz svoje najdublje nutrine; nutrine koja mu je, latentno-totalno, nazočna svijesti, čak i onda kada se on i ne ostvaruje u svome času (zato što ne može, ne zna ili neće). Stoga je svako obnavljanje drugog s njegove površine samoidentifikacija sa svime onim što u (ma kome) životu nije bitno, a svako reproduciranje svijeta iz sfere gdje se kreću njegovi dublji zakoni, neminovno znači distanciranje od svega što je u aktualiziranju otpalo od suštine. — Znači, na sve loše stavljati takvo oko, što — bližeći se bitima stvari — ne može više — ne bar nesmetano — teći sa krivim meandrima egzistence; nego početi odnositi se prema njoj pogledom *pronicanja zla;* spoznavanjem njegovih zakona.

Jer što dublje čovjek silazi u život, to se većma susreće s njegovim dnom — čistom vrednotom. Zato sudbina »jednake građe« i zavisi samo od tretmana, od načina, to jest od *dubine,* kojom se ulazi u nju. Jer

svaka dubina, već sama po sebi, predstavlja neki stupanj integracije, »uzakonjivanja« instinkatâ što nepovezano — slobodno strše u sferi vanjske dinamike svijeta (prijeteći da mu i same nakane rastvore u svojoj inerciji, inerciji koja već po svojoj naravi uvijek pomalo klizi spram kaosa). Zato svako i ne naročito svjesno prokazivanje životnih deformacija govori i nehotice samo o otklonu od onoga »što bi trebalo biti«.

Sve je zanimljivo, jer sve je život, u čijem i najmanjem i najrazobličenijem projavljenju još uvijek traje slika univerzuma; čak i s rastepenim refleksima savršenstva Gorkijeva »Dna«, no opet u takvom (Emanuelovu) recipijentu. »Dieu défiguréa« da na kraju od njega može ostati još samo kaos što se kreće s posljednjim ostacima zakonâ bitî rastepenih u pseudo zakonima instinkata i materije pale iznova na najniže forme svoje organizacije i svoga kretanja (u »Čovjeku zvijeri« mehanizam, naturalizma i egzistencije). Jer svi oni vrijede samo po tome, što daju duboku humanističku sliku osnova svijeta, koji su sami po sebi dobri, ali čije gibanje nema ljepote i sigurnosti ideala — sve dok se ne ocjelovi s njima.

Svi oblici, do dna postojanja, zadržavaju čar svoje autonomije, koju tek valja otkriti; ali se građa razdvaja po tretmanu koji zavisi opet od onoga u ime čega se govori. — Zolin »mondijalizam«, Joyceove psovke, Eliotov slang, govore o tome, kako svi oni crpu iz ljudstva, ali se nitko ne poistovjećuje sa njim, nego nam samo predočuju sudbinu »sollena« u realitetu takvome kakav jest; daju nam sliku determinizma koji ne može izaći iz sebe sve dok u njega ma na koji način ne počnu ulaziti njegove više forme (duha), jer pravi zadatak viših formi nadgradnje i jeste u tome da spasavaju sve što je dobro iz »nizine« u svoj vrh. Pravi Zolin cilj je — sakralizacija fiziologije (O. Walzel), samo što sredstva za to književnome determinizmu ne mogu dati njegove epohe, — osim u negativnoj viziji zla, što svojom strahotnošću priziva na ozbiljnost u igri sa svrhama sudbine. Jer su to uvijek samo objektivne slike onih što se kreću u okviru teleologije determinizma, a ne niti istradane slike onih što iz njega hlepe za sferom bića (kao Dostojevski i Novalis), a kamoli onih što ga, još u njemu, već gledaju izvana kao prevladan prostor (Char, Milosz i dr.).

Humanizam se ne može zadovoljiti rješenjima koja, u prirodnim znanostima, rehabilitiraju i konstituiraju svijet, — pošto njega zanimaju samo oni problemi gdje se ljudska ličnost projavljuje u cjelini, — sve do u dometnim ciklusima svojih nutarnjih naznačenja, koja joj nikad neće udahnuti ni jedna ideja što samu sebe sve vehementnije prikazuje u evoluciji vanjskoga svijeta (pa makar ovaj bio i čovjekov). Ne građa, ni njeno pronicanje, nego »izdaja ideala« kriterij je kojim literatura prati i »špijunira« stvaranje. Ne trivijalno toleriranje »zakona« kojim se svemir vrti (svakojako) sam od sebe; a niti tek racionalno distanciranje oda nj u zastrašnijim (dubljim) progledanjima zla; nego emocionalna kontraemfaza u vrednotnoj kritici i superponiranju »Reintegration-stellunga«. Od Faulknerova sistematskog razbijanja zla; preko Eluardove bezazlene čistoće kao u bajci odraslijega Mimerzisa bez potpune konfrontacije sa srži zla (i tu je čitava »nedostatna apologija« estetizma); do Miloszeve vertikalno imanentne distancije oda nj).

Jer vrednote integriraju bitak, ali ljubav integrira njih. Pa iako je svaki literarni posao integriranje stanovite vrste života, plitka knji-

ževnost ostaje u biti — samoprojekcija trivijalnosti; deterministička književnost — determinizma; a humanistička — humanizma. Te tako nisu ni klasnost ni ontologija nego aksiologija, — ali aksiologija humanistički centrirana i propuštena širom kroz sve slojeve postojanja, — aksiologija dovoljno jaka da stalno (s)nosi svijet — najvišim mjerilom literature, i u svima njezinim sferama. Jedina mjera koja »na pravilan način« može u sebe smjestiti, može kopulirati svijet sa svima njegovim idejama i hodom. Pa makar i nakon ne uvijek lakog smještanja i polemike sa sobom i njim — radi konačnog »povezivanja« univerzuma.

prosudbe i raščlambe

ZAPISI O TELEVIZIJSKOJ DRAMI — HRVATSKOJ I SRPSKOJ

Branko Belan

I

Svi su mediji komuniciranja postojali prije negoli su iskorišteni da bi se pomoću njih objavilo umjetničko djelo, ali dok je sedam prastarih i starih umjetničkih oblika razvijalo unutar svojih medija svoja izražajna sredstva po s i l i povijesnog razvoja pojedinih estetika, dotle je televizija — ako prihvatimo da je osma po redu umjetnost — nastala naprosto kao iskorištenje još jedne mogućnosti, ovaj put tehničke, koja je za razliku od ostalih medija komuniciranja n a s l i j e d i l a sva svoja izražajna sredstva, pa je još nenapisanoj televizijskoj dramaturgiji ostalo u zadatak da ispita kako ih koristiti, točnije, u kojoj mjeri, s kojim prevagama, uz kakve korekcije. Na žalost, ili se tim poslom malo njih bavi ili do sada skupljena iskustva još nisu dovoljna da bi se na temelju njih mogla postaviti pravila koja bi bila polazište za estetske ocjene. Moglo bi se reći da je praksa, dakle, susreti pojedinaca s televizijskim predstavama, ispisala tek prve njene stranice nebulozne i nepotvrđene u vremenu i trajanju, što kritičara neugodno podsjeća na možebitnu suvišnost ili ishitrenost svakog pokušaja da ispituje i ocjenjuje predstave polazeći od nekih apriornih stajališta.

Ovo mišljenje dijele sa piscom ovog napisa gotovo svi (još uvijek malobrojni) teoretičari koji su pokušali definirati televizijsku predstavu.

Na primjer:

DIETER ROTZ: *Svi pokušaji da se televizijska drama definira kao vrsta predstavljačke umjetnosti svodili su se do sada jedino na usporedbu njenih svojstava sa svojstvima srodnih vrsta, tj. igranim filmom, kazališnim djelom i radio-dramom. To dokazuje dvije stvari: prvo, da je praksa spriječila razvoj estetike, i drugo, da se ni pisci, ni režiseri nisu oslobodili naslijeđenih dramaturških oblika. Prvo opažanje zvuči pomirljivo, a drugo — sjetno...* (I nešto dalje) ... *Vlastitu je vrijednost televizijska predstava do sada razvila jedino izborom sebi primjerenih sadržaja, ali ih još nije uspjela dovesti do umjetničkih oblika.*

GÜNTER RORBACH: *Što može objaviti umjetnost koja pored tolike navale a u t e n t i č n e stvarnosti teži da uspostavi jednu novu stvarnost?...* (I nešto dalje)... *Televizijska drama, bar u Njemačkoj, postala je neka vrsta kazališta nalik na film. Naravno, ne umire svaki dan američki predsjednik. Treba li, dakle, ispunjati rupe? Čini se da sumnja nije neopravdana ako je već prijenos nogometne utakmice dovoljan*

da s malog ekrana izbriše televizijsku dramu?... (I nešto dalje)... *Televizijska drama bi morala sudjelovati u politiziranju javnosti umjesto što za promašene razgovore stvara blagotvornu nadoknadu. To, naravno, traži novi tip autora, takvog koji je spreman pristati na medij umjesto što u njemu gleda tribinu za preobrazbu književnosti. Takav autor bi morao posjedovati smisao za stvarno, morao bi osjećati jezik svakidašnjice i imati dovoljno mašte da takav jezik prenese u dramski oblik. I režiser bi morao biti drugačiji; u svakom slučaju ne Karajan režijskog pulta što artistički ansambl istrenira do briljantne predstave... već dirigent sa svojstvom novinara, dakle s poštovanjem prema stvarnosti.*

Kako vidite, mnogo toga u znaku predstave koja to još nije. Sumnje, međutim, izazivaju i oni teoretičari koji ne sumnjaju:

GINO GUARDA: *Nakon više godina lutanja, televizijska se predstava odlučno okreće prema svom istinskom izrazu, prema aktualnosti... Televizijski gledaoci očekuju od fluorescentnog ekrana aktualnu informaciju i tumačenje stvarnosti* (»Cinema i TV«).

MARTIN ESSLIN: *Unatoč svemu, iz vulgarne pučke drame našeg vremena mogao bi nastati novi dramski oblik. Konačno i Shakespeare je za svoje vrijeme bio pučki dramatičar, a elizabetski teatar, gledan u cjelini, prilično je blizak televizijskoj narodnoj drami.*

Sve u svemu, lijepa zbrka!

II

Ne preostaje nam drugo nego priznati poraz već na prvoj stepenici, na onoj na kojoj bi trebalo da saznamo što je to televizijska drama[1].

Je li to kazališna predstava obogaćena filmskim izražajnim sredstvima, ili filmska predstava oblikovana prema pravilima dramaturgije što ih diktiraju oblici prezentacije i milijunska publika, ili pak, nešto treće, nešto zasebno?

Čini se da je televizijska drama, nadahnuto napisana — kao književno djelo što unaprijed računa na prednosti i nedostatke medija — i uzorno predstavljena, još uvijek tako rijetka da smo je propuštali ne raščlanjujući je, ne pokušavajući da pomoću nje dođemo do anatomskih podataka o s t r u k t u r i. Ali ako nam viđene televizijske drame ne omogućuju komparaciju s uzorima, mašta nam ipak dopušta da uzor zamislimo kao simbiozu književne pripovijetke, kazališne predstave i filma, pri čemu pripovijetka odustaje od tumačenja prepuštajući ih došaptavanjima filma i kazališta, kazališna predstava odustaje od totalnosti scene usmjeravajući se kadriranju i montaži, a film odustaje od

[1] Drama kao termin ovdje je upotrebljavan samo kao tehnički termin. Adekvatnije bi bilo upotrijebiti generički termin »televizijska predstava« koji bi u sebi sadržavao ne samo medij objave, nego i sve dramaturške oblike u kojima je susrećemo: T e l e f i l m, ako su u prevazi filmska izražajna sredstva; t e l e v i z i j s k a i g r a, ako predstava ima novelistički karakter, ili ispunja zabavni repertoar; s e r i j a l (serijski telefilm, serijska drama, serijska igra) ako se emitira u nastavcima pod generičkim terminom »epizoda«. Usprkos ovoj ogradi, služit ćemo se često nazivom »drama« ne samo radi uvriježenosti i jednostavnosti, nego i zato što se pod ostalim, ovdje spomenutim nazivima, često kriju predstave koje imaju sva obilježja drame, televizijske drame, i što se u ovom napisu u prvom redu bavimo — dramom. S druge strane, ostali su se nazivi više oblikovali kao nadnaslovi programa nego zato da bi udovoljili nekim estetskim postulatima.

pretežnosti pokreta, oslanjajući se više na scenski kontinuitet nego na elipsu.

Ovo teoretsko s a g l e d a v a n j e uzorne televizijske drame za koje bi se ipak moglo naći ako ne remek-djela, a ono barem nekoliko vrlo dobrih predstava[2], uvijek može biti sutra ili prekosutra oboreno dramom koja se u takvu shemu ne uklapa, a ipak nas može »oboriti s nogu« kako bi se izrazio Salingerov junak Clofield. Osim toga, u onih nekoliko vrlo dobrih predstava kojih se prisjećam, »opravdana prednost mimičkih elemenata nije dopunjena mikroskopiranjem predmetne stvarnosti u čitavoj njenoj realističnosti i poeziji« (Dieter Rotz), što je osobina modernog filma od kojeg bi htjeli pisci, režiseri i televizijski dramaturzi da nauče tajnu malog ekrana kao dramskog medija.

Morat ćemo, dakle, suditi televizijsku dramu ne prema tome koliko se približila idealnom uzorku, nego prema tome koliko nas je mimo opću estetiku emotivno i spoznajno zadovoljila, opraštajući joj nedostatke s kojima se ne bismo mirili u književnosti, u kazalištu i u filmu.

Morat ćemo osim toga suditi p r e d s t a v u, a ne tekst, premda ćemo govoriti o a u t o r i m a.[3] Znam da ću tako biti često nepravedan, ali drugačije ne ide. Televizijska drama živi samo na malom ekranu. Ona — tako reći — prohuji s vjetrom, ne možemo je zaustaviti, ne možemo joj se vraćati, ne doživljujemo joj reprize, što sve znači da je promaknuto — zauvijek promaknuto, da dobro (tj. loše) skrivene misli i šaptaji ostaju zauvijek nedostupni, a n a k n a d n a tumačenja imaju samo akademsku vrijednost (ako je uopće imaju).

Televizijsku dramu primamo iz ruku režisera. Ona u toj ruci može ili dobiti na vrijednosti, ili izgubiti. Istina, mi smo svjesni višeg ili nižeg stupnja režiserove mašte, vještine, razumijevanja, senzibiliteta... ali kritičar drame je ipak u nezavidno teškom položaju ako ne pristane na postulat: *Quod non est in acta non est in mundo.* »Akta« su ovdje viđena predstava. Ništa tu ne pomaže činjenica da je proučena i da je znana prekvalifikacija sadržaja i smisla što nastaje primjenom drugog medija, ne samo zato što tekst prolazi kroz ruke režisera koji kvari eventualno dobar tekst ili popravlja eventualno loš tekst, nego zato što v i d e o mijenja riječ već i samom činjenicom preobrazbe, a da i ne spominjem neželjene (ako nisu predviđene i osujećene!) disonance što nastaju primjenom filmskih izražajnih sredstava: montažom i kadriranjem (usmjeravanje pažnje gledaoca), planom i rakursom (određenje režiserova stava), kretanjem kamere i kretanjem likova (uspostavljanje kontinuiteta), izborom objektiva i rasporedom svjetla (sugeriranje atmosfere)... itd.

Za gledaoce će to što nastane primjenom izražajnih sredstava biti ono što se htjelo, a ne ono što se omaklo. Zabluda ili zabuna ostat će to isto, a ne povod za domišljanje.

Negativne (i pozitivne) prekvalifikacije što nastaju primjenom drugog medija, na malom su ekranu znatno češće negoli na filmu (da i ne spominjemo kazalište!) naprosto zato, što televizijska drama nema više od 15 godina života (naša ni toliko!), i što se — dosljedno — još nisu formirali sasvim iskusni i sasvim zreli televizijski pisci i režiseri. Te-

[2] Aleksandar Popović: *Kad se sjetim sreće,* Brana Crnčević: *Djevojka s tri oca,* Gordan Mihić: *Gospodin Foka,* Čedo Prica: *Kruh,* Momo Kapor: *Kiše na putu za Ankaran,* ali našlo bi se ovdje još televizijskih drama naših pisaca da nisu bile u rukama režisera bez razumijevanja za medij.

[3] Televizija se još nije razvila kao a u t o r s k a u onom smislu u kojem se film razvio kao autorski, spajanjem pisca i režisera u jednu ličnost, odnosno t r a n s p o z i c i j o m izvornog teksta prema kojem će se sineast odnositi kao prema materiji s kojom slobodno raspolaže, obavezan jedino prema i d e j i, a ne i prema njenoj književnoj prezentaciji, rasporedu građe, stilu itd.

levizijska je drama još u povojima, a i snimanje drame je brzopleto iz tehničkih i financijskih razloga.[4] Televizija je mašinerija za koju je proizvodni postupak podvrgnut tvorničkim normama. To i jest razlog što su najuspješnije televizijske drame bile one koje su se najmanje razlikovale od kazališne predstave, točnije od predstave prikladne komornoj sceni.[5] Ova okolnost usporava njen razvoj.

III

Nijedna umjetnost nije toliko podvrgnuta ukusu i naklonostima svog auditorijuma koji se u ovom slučaju mjeri milijunima gledalaca. Kad bi bio moguć kriterij *box-oficea*, vjerojatno je da bi odredio dramaturgiju televizijske predstave kao što je odredio dramaturgiju filma. Ali i u slučaju televizije nije ta okolnost sasvim bez utjecaja. *Box-oficea* nema, ali ima testiranja što ga provode posebni televizijski uredi, a ima dosluha s publikom što se odvija usmenom predajom i mnogobrojnim pismima upućenim emisiji »Televizijska pošta«, u kojima se izražavaju priznanja i negodovanja. Televizija ne ostaje na sve to gluha, ali ovdje nećemo ulaziti u pitanje smisla ili besmisla dogovaranja televizije s njenim pretplatnicima. Moramo, međutim, prihvatiti kao postojeće i neizmjenljive neke činjenice koje su uspostavljene u tim dogovorima, jer iz njih proistječu:

P s i h o f i z i č k a m j e r a: Trajanje predstave ne prekoračuje 60 minuta.

A f i n i t e t i p r e m a o d r e đ e n i m t e m a m a: Odatle forsiranje televizije da se zalaže za serijale.

P r e d n o s t u p r i l o g e s t r a d e: Odatle popularnost komičara i šablona glumačkog izraza što smeta razvoju karakterne komike.

N e s k l o n o s t m i s a o n o s t i i i n t e l e k t u a l n o m d o ž i v l j a j u: Posljedice su akcionost (usprkos neprikladnosti medija), eksplikativnost dijaloga (usprkos modernim trendovima u književnosti i drami) i romantično opredjeljenje dramskih likova (usprkos premošćenosti crno-bijelog tretmana).

Z a h t j e v z a r e k r e a c i j o m: Dakle, nepovoljne šanse za egzistencijalne probleme čovjeka.

Sve to, i koješta drugo, uz efemernost predstave, nepovoljno utječe na televizijsko opredjeljenje istaknutih književnika, pa se oni ovdje javljaju usputno, kao da idu na izlet, bez punog stvaralačkog angažmana, dakle u nekom autodevalviranom vidu.

Kako vidite, sve sami nedostaci ako računamo na postizavanje barem naslućenog umjetničkog dometa televizijske drame.

IV

Svi ovi nedostaci i sumnje mogli bi unaprijed obesmisliti sumiranje iskustava televizijske drame kad pisac ovog osvrta ne bi vjerovao da

[4] Prisustvovao sam snimanju vlastite televizijske drame *(Deseti rođaci)* za koju je vremenski termin u studiju bio određen sa 3 (tri) dana. Glumci su u fazi pripreme naučili tekst do mogućnosti automatskog reproduciranja, a tijekom snimanja s v a j e n j i h o v a p a ž n j a bila usredotočena jedino na mizanscenu diktiranu unaprijed određenim kretanjima i položajima kamera, što im je oduzimalo svaku mogućnost uživljavanja. Dvije komponente koje moraju izrasti jedna iz druge (riječ i pokret) tako su se nepopravljivo razdvojile. U toj situaciji svaka je intervencija bila isključena. Snimanje se odvijalo rutinski, kao ponavljanje lekcije.

[5] Danilo Kiš: *Noć i magle,* Mića Popović: *Amerikanka,* Vaso Popović: *Hiljadu čvorova,* Aleksandar Popović: *Namještena soba* . . .

ispisuje tek uvodno poglavlje u kojem pokušava odrediti onaj trenutak televizijske drame kao predstave koja će već sutra biti predmet teoretske i estetske obradbe kao što je to danas slučaj s kazališnom i filmskom predstavom. Uostalom, već prekosutra mali će ekran primiti na sebe teret prezentiranja i kazališta, i filma, i vlastite drame, jer već danas možemo sagledati plošni televizor na zidu sobe, prostoran, u koloru, trodimenzionalan, do kojeg će doći razvojem tehnike poluprovodnika i tek otkrivenih staklastih materijala što takvu tehniku omogućuju. Posebni uvjeti gledanja — gledalac sâm u intimi vlastita prostora s mogućnošću samoizbora kanala — dopušta nam predviđanje promjena koje će nastupiti u dramaturgijama klasičnih medija emitiranih posredstvom malog ekrana, a te promjene će slijediti pravce koje će diktirati televizijska predstava kao najrasprostranjenija i najdostupnija.

Pitanje koje smo uvodno popratili s mogućim alternativama dat će vrlo vjerojatno decidirani odgovor: televizijska predstava ne samo da će biti nešto p o s e b n o, nego će svaku drugu predstavu učiniti suvišnom.

V

A sada na stvar, rekao bi svaki govornik koji je sa samom stvari predugo zatezao, jer su mu neprestano padale na um nejasnoće koje će pratiti njegova izlaganja.

Već smo vidjeli u čemu su, a i nisu samo u tome.

Kojim redom poći, kad se redu uvijek daje neka važnost?[6]

Red ćemo improvizirati, prepustit ćemo se slučajnom izboru imena, vodeći računa samo o nekim zajedničkim nazivnicima, ali i takav će postupak sam za se govoriti nešto.

Preda mnom je pet godina televizijskih osvrta objelodanjenih u »Telegramu«, poneki zapis koji nije ugledao svjetlo dana, poneka knjiga i — telefon. Možemo početi!

ALEKSANDAR POPOVIĆ

Televizija je aždaja gladna duhovnih proizvoda i rutinske robe. Ona svoje omiljele autore cijedi dok god se cijediti dadu, a oni se ne opiru mnogo, slatko je i unosno živjeti od povjerenja, prijateljstva i popularnosti. Dok ide — ide! Tako imamo često u najuspješnijim autorima i — najpromašenije (naravno, relativno najpromašenije). Aleksandar Popović, to čudo proliferacije, znao je u kratkom vremenskom razmaku biti sad na krovu nebodera, sad u prizemlju, sad ponovno na krovu. Tijekom dvije godine snabdijevao je mali ekran realističkim krokijima za djecu u kojima je znao biti i Mark Twain i — piskaralo. Upravo je završen njegov »Bukvar« za veliku nepismenu i polupismenu djecu. U isto vrijeme dok je zasipao pozornice svojim dramama, na malom je ekranu emitiran serijal »Ljubav, ah ljubav« u kojem s pojedinim epizodama također doseže sad vrh, sad dno. Naravno, njegovo dno nije dno diletanta. Tek ponekad je pospan, umoran i — prezaposlen. Aleksandar Popović je u ovim epizodama istraživao s m i j e š n o u čovjekovim navikama, u njegovim postupcima, u karakteru, ali bez karikature, bez smijeha na

[6] Ovaj pregled obuhvaća televizijske pisce sa hrvatskog i srpskog književnog područja. Pisac ovog pregleda, naprosto, nema mogućnosti da prati ostvarenja ljubljanske i skopske televizije.

koji nas potiče glupost i nespretnost, dakle bez lakrdije, što je svakako odlika književnika, a ne estradnog zabavljača. I još jedna osobina: Aleksandar Popović suosjeća sa svojim likovima, ne optužuje ih, interes mu je u prvom redu usmjeren prema situacijama i stanjima.

Mogli bismo na kraju reći da je Aleksandar Popović, ostvarivši najprije svoje kazalište, ostvario (u izboru najuspješnijih djela) i svoju televiziju, što je pohvala koju ćemo u ovom prikazu rijetko kome priznati. Televizija Aleksandra Popovića prepoznatljiva je u stalnosti njegovih preokupacija: čovjek je mehanička igračka strukturâ u kojima protiv volje sudjeluje, spašavajući svoj »ja« nekom vrstom samoobrane koja ranžira od ravnodušnosti ili dobrodušnosti do pristajanja na pravila igre što ih nameće naš danas. Dramu aktivnog zla ne smatra Aleksandar Popović nužnom za pokretanje svojih dramskih stanja i situacija. Mislim da je takav odnos čest kod stvaralaca koji su mudri poput starog profesora u Bergmanovim *Divljim jagodama.* Ne znam, međutim, hoće li ova ocjena ostati na snazi kad se odvije njegov novi serijal, *Rađanje jedne nacije,** što ima ambiciju da romansijerskom širinom na svoj način prikaže našu urbanizaciju. Prve dvije epizode, do sada viđene, podosta su disonantne po stilu, podosta razroke po književnoj fakturi.

BRANA CRNČEVIĆ

Vlastitu televiziju ostvario je i Brana Crnčević boem-gamen što nadahnuća traži u odjecima neurovegetative, u čemu nikada ne zatajuje, jer dijelove svoje euforične mašte naprosto raspoređuje na likove, pretvarajući ih tako u svoje glasnogovornike, pa će njegovi tekstovi, naročito serijal *Zanati,* često biti makroskopirani aforizmi koje zna objelodanjivati u »Književnim novinama« pod naslovom *Piši kao što ćutiš* na prepast onih koji se u njima nisu prepoznali, jer da jesu, aforizmi ne bi bili objelodanjivani.

Ali prije negoli je Brana Crnčević dospio do tog stila, predstavio se najprije jednim tekstom za nedorasle, a onda dramom *Djevojka s tri oca* kojom se upisao u naša pamćenja tako da bi se našao ovdje i da ništa više napisao nije. Crnčevićevi aforizmi crn su odušak za ružno lice stvarnosti, a *Djevojka s tri oca* ružičast je odušak za to isto lice stvarnosti: Ana zapravo nema ni jednog oca, ali svojom iskonskom i izvanvremenskom naivnošću na koju možemo naići ako imamo sreću još jedino u provinciji, veže za sebe tri oca i dvije majke, što je sasvim izmišljeno i zato dobro kao poskočnica na pogrebu ili kao posmrtni marš na plesu.

Bio je to do sada posljednji »normalni« Crnčevićev tekst, kao što bi sudili filistri. Slijedio je *Njen prvi čaj* kao prikaz jedne čajanke na kojoj »sve sami snobovi uz čaj i biskvite razgovaraju svašta« (tako sam Crnčević). Na žalost, samo prvih dvadesetak minuta ono »svašta« bilo je nešto, a poslije toga »svašta« je zaista bilo svašta, to jest — ništa. Nešto je bilo u otkriću jednog novog Crnčevića koji će uskoro zablistati serijalom *Zanati.* U *Zanatima* neće se razigrani pisac više truditi da njegove igre budu izvana prepoznatljive kao stvarnost, dapače, trudit će se da što manje budu »uvjerljive« kao fakticiteti, kako bi što više njegovih domišljaja mogle iskazati, dakle kako bi bile što bliže

* Ovaj je tekst završen prije 1. svibnja, tako da emisije emitirane poslije toga datuma nisu, naravno, uzete u obzir. Molimo čitaoce da ovo svakako uzmu u obzir (op. ur.)

duhovitim esejima (»Piši kao što ćutiš«) kao poticajima za ovakve ili onakve likove kojima je stvarnost odredila unutarnji, duhovni profil.

Dvije epizode ovog serijala zaslužuju pažnju pružajući mogućnost da se odrede granice njegove književne osebujnosti. To su *Pedikerka* i *Dan odmora jednog govornika.* U *Pedikerki* su četiri lica zabavna jer ih je autor oslobodio svake simulacije dopustivši im da nesuzdržano toče njegove misli, grješne, nesputane konvencijama komunikacije. Tako smo saznavali kakvi smo mi sami i kakvi su nam susjedi kad se zajedno podvrgnemo *washbraining* degustaciji. Ako je to stil, a jest stil, onda će sve ovisiti o plodnosti i originalnosti autora, kao i o našoj sposobnosti sumišljenja. Dramaturgije tu nema, a ničemu ne bi ni služila. Nije ovdje važno koliko je u Crnčićevom crnjaku bilo vode ili u vodi crnjaka (bilo je u obje epizode); ocjena je ovdje dana da bi se ukazalo na autorov način mišljenja, a taj je način još uočljiviji u *Danu odmora jednog govornika,* epizodi u kojoj se autor ruga sam sebi odjenuvši svoje najotrcanije odijelo. Govornik je tu samoobmanjivač; postoji za druge jedino kao zujanje grandilokvencije; ispušta magle koje slušača zamataju u velove govorničkog pijanstva u kojem se banalnosti kao visokoparna šumna kulisa vješaju da bi skrile misaonu prazninu.

Ali u tom istom načinu mišljenju, u zbroju *Pedikerke* i *Dana odmora jednog govornika,* napisao je Brana Crnčević dvije drame-epizode koje su njegov visoki domet. Riječ je o tekstovima *Patriota i sin, A. D.* i *Prijateljstvo, zanat najstariji.*

U prvoj drami igra je zasnovana na sindromu oca-pobjednika i sina--raspikuće. Otac živi od svoje kovertirane biografije, a sin hoće da živi od te iste biografije kao od bogate ostavštine. Kad sin spozna da je očeva biografija prazan, naduveni balon, odlazi u mrak iz kojeg se pojavio da iskamči dividende.

U drugospomenutoj drami priredio je Brana Crnčević istinsku gozbu za gastronome duha: najveći prijatelj možemo biti samo onome tko nam je već najveći prijatelj, ali i to samo do groba, što nije mnogo kad se zna kako su svi putovi načičkani različnim grobovima, i kako je svako zajedničko kretanje uvjetovano jednakošću u neimaštini. Čim se jedan od najvećih prijatelja domogao klikera, započela je nejednakost; grob je od tog trenutka bio samo povod da se razvrgne zakletva o vječnosti prijateljstva.

Brana Crnčević zna formulu, a ponekad zna i mjeru, što znači da nismo sigurni neće li pri našem slijedećem susretu poslije deset ili dvadeset minuta aforizama, uzeti sebi dvadeset ili trideset minuta »odmora jednog govornika«.

VI

Nisam započeo s Aleksandrom Popovićem i s Branom Crnčevićem smatrajući ih najboljima (ovaj pregled nije ranglista tenisača) nego zato što su ostvarili vlastitu televiziju na književno relevantnoj visini i u količinama koje nam dopuštaju sagledavanje njihova profila kao pisaca za medij malog ekrana.

Vlastitu televiziju, ali bez jedne ili druge pretpostavke nađene kao zajednički nazivnik razvrstavanja, ostvarilo je još nekoliko televizijskih pisaca, ali kako mi se važnijim čini književni domet ispoljen u pojedinačnim ostvarenjima, negoli druge indikacije koje bi u formalnom, akademskom smislu, silile na njihovo poštivanje, ipak ću sada prijeći na

priznate književnike koji su se usputno bavili i pisanjem za televiziju, da bih kasnije nastavio ondje gdje sam sada prekinuo.

VII

ČEDO PRICA

Tri do sada viđene televizijske drame Čede Price ukazuju na nesumnjivo sazrijevanje ovog književnika tzv. srednje generacije; svaka slijedeća bila je uspješnija, zaokruženija, idejno vrednija, poetičnija... Debitirao je s *Paradoksom* (1966), dramom o sukobu između oca i sina o poimanju života. »Samo poraženi postaju dobri«, rekao je otac na kraju drame svom sinu i tako potpisao primirje, ali sin zna da se razlike ne brišu priznanjem, i ova drama završava krupnim planom mladića koji svoje uznemirene ruke desperaterski zaranja u kosu.

Druga Pricina drama — *Kat* — bila je ambicioznija kao zadatak, bliža literaturi, ali zavisnija od režije negoli je bila prva. Autor je dao atmosferu uzaludnog bivstvovanja siromašnih stanovnika najamne kućerine u toku jednog nedjeljnog poslijepodneva, kad blagdan nepopravljivo upozorava na neispunjena obećanja odmora i dokolice, kad prostori ostaju neispunjeni toplinom komuniciranja, kad predmeti odjednom bivaju suvišni. Na žalost, mrtvilo prostora i predmeta nije u samoj predstavi steklo svoje opako značenje za stanja i odnose među likovima, pa su tako autorove sugestije ostajale bez punih odjeka.

Napokon treća Pricina drama *Kruh* ima svu moguću težinu televizijske predstave kao relevantnog umjetničkog djela. *Kruh* ima tri sloja:

Društvo se ne može harmonično razvijati ako je sudjelovanje pojedinca u potrošnji dobara stvar — usuda.

U pojedincu koji propada, propada cijeli svijet.

Dostojanstvo čovjeka nije atribut potrošnje, nego osobno i neotuđivo svojstvo pojedinca.

Ovi su slojevi značenja egzistencije onih koji su na dnu: sakupljača i prodavača otpadaka. Prica je znao veličinu čovjeka učiniti neovisnom o poslu kojim se bavi. »Une si belle èthique«, kao što bi rekao Sebastian Roulet. Autor suosjeća sa svojim poraženim likovima i dopušta nam da sagledamo uzroke poraza, ali pri tom ne upada u klopku sentimentalizma, što znači da zna etički trenutak utkati u tijekove života ne suprotstavljanjem likova, nego misaonim kontekstom ostavljenim gledaočevom doživljaju.

ANTUN ŠOLJAN

Šoljan je na televiziji debitirao sa *Sovom,* dramom o sitnom podlacu, nepodložnom uvredama, koji u toku okupacije utire sebi karijeru na račun ljudskih slabosti, ali — parafraziram jedan njegov dramski lik — katarze žrtava, pa i samog Sove, samo su epizode u velikoj igri bezlične i bezdušne vlasti.

U ovoj je naraciji, kako vidite, lako prepoznatljiv književnik Šoljan sa svojim ljudskim preokupacijama. Možda je u *Sovi* htio biti atraktivniji u smislu akcionosti negoli je to u drugim književnim rodovima, pa je tako ova drama djelovala poput dajdžestiranog filma koji smo negdje vidjeli i zatim zaboravili.

Grešku devalviranja vlastite književne mogućnosti ispravio je Šoljan svojom drugom dramom — *Ledenim ljetom,* napisanom ne zato da se umili televizijskoj torcidi, nego zato da iskaže predigru bliskoj i odredljivoj smrti čovjeka kojem je dosadilo besmisleno trajati u životu.

U toj predigri sve što čovjek doživljuje njegove su usputne stanice; prema ljudima, pojavama i stvarima odnosi se kao prema smetnjama na svom putu do konačnog poništenja svijesti o postojanju. Ideja vrijedna autorova truda i naše pažnje, ali ideja koja u svom punom osmišljenju predstave traži ruku punu obzira prema stranputicama do kojih kamenčići-scene mozaika mogu odvesti gledaoca. To su stranputice po kojima nas može odvesti medij nehotičnim došaptavanjem po autoru neželjenih misli. Tako je ovaj put Šoljanov završetak drame mogao biti zamišljen i drugačije negoli je ostvaren predstavom, ali, tek — zamišljen. U samoj predstavi djevojka-ledar djeluje kao jedno od mogućih osmišljenja života, dok joj je sam autor namijenio funkciju simbola smrti u stilu ekspresionizma jednog Cocteaua ili jednog Sartrea.

IVAN KUŠAN

Treći zagrebački književnik koji se javio u isto vrijeme kad i Prica i Šoljan, jest Ivan Kušan, ali dok prvi nije mijenjao sebe zbog medija, i dok se drugi u prvoj drami tek akomodirao mediju, dotle je Kušan televizijskoj drami pristupio kao mediju za masovne potrošače, naravno, ne izvrgavajući opasnosti svoju književnu reputaciju. I da je imao više znanja i iskustva u dramaturškom komponiranju teksta, takav postupak ne bi izazivao potrebu ograde, jer je njegova prva drama *Osuda inženjera Žmeglara* podosta zanimljiva svojim višestrukim obratima. Riječ je o uljezu; on je ucjenjivač ili možda ima neka svoja prava i došao je da ih ostvari ili da u sebi izmiri poremećenu ravnotežu. Alternative su tenzije drame, ali čini se da je Kušanu bilo više stalo do dijabolike odnosa između uljeza i žrtve (Žmeglara) nego do mogućih spoznaja o čovjeku, dok je s druge strane bio preslab da slijedi Hitchcockovu pouku.

Tek u drugoj drami stavio je Ivan Kušan televiziji na raspolaganje svoj književni talent, ali ni ovaj put nije uspio da iskoristi dramaturške prednosti medija. Drugim riječima, odrekao se akcije, a obrate je usmjerio ljudskim odnosima u okvirima svakidašnjeg života. Osjetljiv čovjek ponekad u alkoholu traži ublaženje za bridove na koje nailazi, a ti su bridovi u slučaju drame *Za njegovo dobro,* prijatelji iz redova solidnih malograđana. Osjetljiv čovjek nije izdržao tu vrstu dominantne solidnosti što je osigurava monoton život, pomirenje s prozaičnim navikama i *status quo.* Jednog dana on nestaje. Tada njegovi prijatelji počinju uviđati da je pokojnik bio jedina smislena karika u sivom lancu trajanja. To je prvi obrat. Slijedi drugi: pokojnik je bio samo pretpostavka. Zapravo je živ. Nov obrat: vraća se među prijatelje prepariran za njihov način življenja.

Nečistoće u ideji i dramskoj fakturi nisu dopustile da *Za njegovo dobro* kao drama bude više od jedne savladane stepenice. Slijedeću je stepenicu autor savladao dramom *Sajam na svoj način* u kojoj se odrekao i akcije, i obrata, razlažući modernim dijaloškim prosedeom životne situacije velesajamskih dekoratera, i pronalazeći u suprotstavljanju čovjeka i radnog ambijenta sav književni materijal potreban i dovoljan da se ostvari predstava.

MARIJAN MATKOVIĆ

Za Marijana Matkovića možemo reći da je bio na dva televizijska izleta, oba puta u stanovitom metafizičkom raspoloženju. *Bezimena* (1963) je nešto kao fantazmagorični »Carnet de bal«: Bezimena posjećuje ljude od kojih svaki nosi zakopan u sebi grijeh počinjen nekoj davnoj ženi koju »prepoznaje« u posjetiteljici. Bezimena je dakle savjest.

U sličnim koordinatama odigrava se i druga Matkovićeva televizijska drama, ali u ovom je slučaju prošlost prisutna kao tijek svijesti glumca koji se priprema za premijeru (naziv drame je *Premijera*). Dok se pedantno priprema da što dostojanstvenije nastupi, glumac reminiscira potaknut predmetima, pokretima, odrazima u zrcalu, mrakom, glasovima... svoju prošlost, i prisiljen je da sebe demaskira kao lašca. Jedina je istina njegov nastup na premijeri koja će se odigrati u tom istom scenskom prostoru, jer pripremao se za — smrt.

Od književnika zagrebačkog kruga ili krugova tome bliskih bilo je još televizijskih »gostovanja«, ali bar do sada — čini se — bila su to više slučajna gostovanja nego traženje novog medija, što možemo zaključiti i po tome što su im televizijski doprinosi zaostajali ne samo količinski nego i vrijednosno za onim što su dali na drugim stvaralačkim područjima.

SLOBODAN NOVAK

Slobodan Novak javio se svega jednom. Njegova drama *Dolutali metak* istražuje napetosti među ljudima nastale tijekom rata, a sazrele kasnije da bi poslije rata urodile potrebom obračunavanja: »... kad-tad će mene sigurno dostići jedan od metaka zalutalih u ratu, što povremeno dolijeću kad se sve izvodi na čistac...« Tako zaključuje demobilizirani borac, zapravo »totalno demobilizirani čovjek«, onaj koji iz očaja pokreće pitanja koja će uroditi katarzom.

Drami je nedostajalo psihološko vezivno tkivo, potrebno da je doživimo kao cjelovitu predstavu.

ZVONIMIR MAJDAK

I plodni mladi književnik Zvonimir Majdak autor je dvaju televizijskih tekstova od kojih znatno veću pažnju zaslužuje *Tim koji gubi:* Mladić koji se neuspješno zaljubio u racionalnu, od života umornu djevojku, oženio se — bio je to njegov bijeg — površnom djevojkom u kojoj je nasilno htio vidjeti i doživjeti — liriku. Dijaloški prosede u ovom tekstu je moderan, tj. dramska lica govore simulativno, pa se tako stanja i odnosi razrješuju intelektualnim sudjelovanjem gledalaca. Na žalost, autor je misaonu potku dijaloga svodio na suviše jednostavne formule.

PAVAO ŠEGOTA

Jednom se javio i Pavao Šegota dramom *Bila si dužna da te nađem,* koja posjeduje sve vrijednosti književnog oblikovanja dijaloga, pa nam tako autor kroz temu (senzibilni ljudi u nesenzibilnom svijetu) otkriva istinu o sebi i o nama. Marta, jedno Šegotino lice, kaže: »Nemaš pojma koliko volim male stvari«, i još: »Zašto se čovjek i čovjek ne vole kao stablo i stablo«, a to znači smireno, postojano, bez kompleksa.

FEDOR VIDAS

I pripovjedač Fedor Vidas ogledao se kao televizijski autor. U drami *Gdje je duša mog djetinjstva* omalovažio je jedinstvo ideje i dramaturšku cjelovitost što je podosta obezvrijedilo predstavu, ali već u drugoj drami, u *Ožiljku,* upravo tim je elementima poklonio najveću pažnju. Drama je to o porazu što će ga doživjeti protagonist kad se odrekne karnegijanskog i bon-tonskog »savoir vivre« na što ga sili potrošačko društvo. Bila je to dobra predstava, a mogla je biti još bolja, čak i primjerna, da je autor dijalog lišio eksplicitnosti.

ZVONIMIR BAJSIĆ

Istaknuti radio-režiser i pisac, u posljednje vrijeme i televizijski režiser i pisac Zvonimir Bajsić, javio se kao autor (i režiser) uspješne drame *Prijatelji* u kojoj tri penzionera iskušavaju gorčinu svojih pokušaja da vrijeme vrate natrag, ali ubrzo će spoznati da tek sada, kao starci, imaju sve šanse da žive smireno. Bajsićevo režijsko iskustvo dalo je ovoj drami ono što kao književnost sama po sebi ne bi imala; ali to se ovdje ne spominje da bi se umanjio njegov uspjeh, nego da bi se osjetile prednosti sjedinjenja riječi i predstave u istoj stvaralačkoj ličnosti.

TOMISLAV BAKARIĆ

Put prema televiziji utire i mladi Tomislav Bakarić. Njegov prvenac *Davni miris ljubica* posjeduje dramaturšku zrelost, što je vrlina koju najrjeđe susrećemo. Radi se o mladoj supruzi koja će sanjati svoju prvu, čistu ljubav, okružena banalnostima svakidašnjice u koju je uvlači sredina. Napokon će sanjalica prestati da sanja i prihvatit će pravila igre takve sredine, kao jedini način trajanja.

Od Tomislava Bakarića kao i od Pavla Šegote treba očekivati i više i bolje; oni to i obećavaju.

Bilo je naravno, još pojedinaca koji su tu i tamo, s više ili manje uspjeha pisali za televiziju, a zatim odustajali jer im je nedostajalo vremena, odnosno snage, ili pak zato što ih kritika ili publika nisu podržali.

Bilo bi besmisleno navoditi ih poimenično, jer bi to zvučalo kao oprost nad grobom, a oni će možda ipak steći ili snage da prevladaju nevoljkost, ili volje da poprave mišljenja koja su za sobom ostavili.

VIII

Sudjelovanje drugih književnih krugova[7] u pisanju za televiziju nije tako česta pojava kao što je imamo sa zagrebačkim književnicima, što je zaključak koji se može izvesti iz njihove prisutnosti među autorima televizijskih drama. Ovo potvrđuju i rezultati nedavno održanih natječaja (otvorenih i zatvorenih) zagrebačke televizije koja je tako vrlo obogatila svoj fundus dramskih tekstova.

Dopustimo sebi nadu da će taj fundus vratiti zagrebačkoj televiziji primat, što ga je posljednjih godina primjetljivo gubila, i nastavimo ondje gdje smo prekinuli da bismo predstavili Pricu, Šoljana... itd. kao književnike sa sve češćim i zrelijim doprinosima televizijskoj drami.

Vratimo se, dakle, televizijskim piscima, ali ovaj put iz rakursa zagrebačkog domicila.

IVO ŠTIVIČIĆ

Još u prošlom deceniju zabilježili smo Ivu Štivičića kao adaptatora, po čemu je on u grupi izrazito televizijskih pisaca, autor s najduljim stažom. Uskoro je prešao na pisanje izvornih drama za mali ekran, isprva sa zabavljačkim namjerama, ali već 1963. predstavlja se tekstom kojim skreće pažnju javnosti na sebe. To je drama *Usnuli ratnik* u kojoj tretira bivšeg

[7] Pod pojam »krug« ne misli se ovdje na afinitete, na geografiju, na generacije... Naprosto, trebalo je u ovaj pregled unijeti nešto sustavnosti. Naime, književnici često izvode svoje drame (premijerno) izvan domicila, a i obratno. Sve je to prirodno, ali kako sam se odlučio na autore kao polazišta razmatranja, a ne na predstave (premda su dojmovi oni koje sam stjecao tijekom predstave), morao sam domicilu dati važnost veću nego je zaslužuje.

tvrdog borca NOB-e, kasnije neumornog obnovitelja devastirane industrije, u času kad »usne« od klonuća, zapravo kad ga umrtve protivrječja naglosti njegova životna stila i poslovne domišljatosti (dovitljivosti, kompromisnosti, taktiziranja...) kao novog poslovnog stila tek probuđene tržišne privrede. Zapisao sam u ono vrijeme kako nam je ta drama bila draga usprkos njenih soc-realističkih derivacija, ne samo jer je zanatski vješto ilustrirala jedno stanje, i ne samo zato što je otvorila vrata problemima koji su prije toga bili tabui, nego i zato što je ostvarena u zreloj dramaturškoj formi, i zato što je sadržavala nekoliko istinski uzbudljivih prizora.

Spominjem to ovdje zato što će se Štivičić i dalje razvijati kao vješt manipulator s dramaturškim mogućnostima televizije, ali i dalje će svojim dramskim temama pristupati — kao što je to činio i u *Usnulom ratniku* — mnogo više kao feljtonist nego kao književnik. I u najuspješnijim tekstovima toga žanra, kao što su *Apel, Mokra koža* i *Spasavanje časti,* nije uspijevao da preskoči rampu koja dijeli umijeće od umjetnosti. Ostajao je pri činjenicama, a rekonstruirane činjenice ne mogu a da ne ostave dojam p r i v i d a, što je uvijek više ili manje daleko od same stvarnosti.

Rampu je preskočio tek s *Kokošarima,* ali ta je drama, zapravo tele-film, Štivičićev zaokret. U *Kokošarima* nema teze, nema sociologije, ali zato ima napetosti koju ne pothranjuje proizvoljnost, ima surovosti koja nije sebi sama svrha, ima likova koji se ne služe patriotskim ili kakvim drugim legitimacijama. Radi se o dva vojnika-kokošara koji u sutonu rata moraju provesti zarobljenog partizana do nekog svog pukovnika, ali to njihovo kretanje ometano je nevidljivom prisutnošću zarobljenikovih suboraca. Formula je jednostavna, ali baš zato i jest dobra. Domišljatost u takvom slučaju treba pokazati uzlaznom grafičkom linijom p r i j e t n j i i silaznom grafičkom linijom doživljavanja prijetnji u svijesti protagonista. Uzlazno-silaznu liniju unutar raspona drame, vodio je Štivičić umijećem dobro školovanog autora vesterna.

Mogli bismo zaključiti da je Štivičić prije *Kokošara* pisao tekstove kojih su idejni i tematski zadaci bili iznad njegovih književnih mogućnosti, dok se s *Kokošarima* našao na tračnicama koje bi ga mogle dovesti do značajna uspjeha ako ne podlegne iskušenjima angažiranosti.

IVICA IVANAC

Ivica Ivanac — s jedva nešto malo kraćim stažom od Štivičića — krenuo je sasvim drugim vodama; ne zanima ga drama, ne zanimaju ga »važni« ljudi, ne zanimaju ga ni nastrani, ni mislioci, sav je zauzet prividno bezbojnim čovjekom i njegovim sitnim brigama, sav usmjeren malom svijetu u kojem pokušava da otkrije radosti, bol, liriku... To je, naravno, prihvatljivo kao područje stvaralačkih težnja, ali da se iz malog svijeta i malih briga izvuče gola ljudska duša sa svim njenim tajnama, usponima i padovima (jer i u tom je svijetu duša jednako podvrgnuta uzletima, iskušenjima, suzama radosnicama i jecajima od srama i padova, kao u ma kojem svijetu) nije ga dovoljno iskazati u svakidašnjim konvencionalnim i simuliranim odnosima, k tome još u dijaloškoj fakturi što slijedi uzor magnetofonske bilješke, ali uz lingvističku čistku sračunatu da poštedi profesore lingvistike i tetke-bogomoljke. Služeći se baš takvim dijaloškim postupkom, televizijska drama iz pera Ivice Ivanca uvelike je gubila mogućnost da nas zaokupi, veže, uzdrma od pospanosti. Možemo, dakle, govoriti jedino o čistoći pa i o opravdanosti namjera, kao i o svijetlim trenucima *(Na plesu).* Od tog i takvog stila Ivanac je odustao

jedino u serijalu *Dileme* u kojima je htio da gledaocu na kraju svake epizode ostavi slutnju mogućeg razrješenja iznijetih ljudskih sukoba i nesporazuma. Život zaista postavlja svoje sudionike pred dileme — događa se tako — i pitanja ostaju bez odgovora. Ideja da se autor time pozabavi nije bespredmetna, ali Ivanac nije uspijevao da nas prisili na razmišljanje *post festum,* pa su epizode ostavljale gledaoca hladnim, dakle bez intelektualnog poticaja da dileme sam nadograđuje. Tako razložnost dramaturške metode u *Dilemama* nije do kraja iskorištena. One su ostavljale dojam drama kojih su treći činovi napisani i potom — izgubljeni.

MILAN GRGIĆ

Treći stalno prisutni televizijski pisac ovog kruga je Milan Grgić, novelist malog ekrana. Sa svojim mogućnostima i sklonostima stoji negdje između Štivičića i Ivanca. S prvim ga veže smisao za iskorištavanje medija, a s drugim tematsko područje. Međutim od obojice se razlikuje svjesnom težnjom da u isto vrijeme bude i ugodan i moralan, što samo po sebi ne bi bilo protuslovno uz stanoviti minimum autorova duha i žestine, ali kako je za potrebe izmirenja ukora što ga dijelimo prijetnjom prsta i zala sagledanih u oblicima sitnih, lako-oprostivih navika (serijal *Tu, negdje pokraj nas),* takav minimum podosta iznad minimuma s kojima se može steći glas šarmantnog autora, to je Grgić zatajio, jer takav minimum nije posjedovao, što mu, naravno, nije smetalo da postane popularan među onima kojima je prijetio prstom (u stilu Hrvoja Macanovića).

Popularnost je opasan rekvizit u televizijskom tvoračkom zanimanju, jer ga je vrlo lako steći dijeleći bombone i malinovac.

Negativni poeni ne opravdavaju prostor koji mu ovdje poklanjamo ako je suditi po onome što je sačinio do svog drugog serijala, do *Maratonaca,* ali u ovom drugom serijalu odrekao se prijetnje kažiprstom i krenuo vodama poslijepodnevne novelistike, tj. vodama zanimljivih zapleta, pa mu je uspijevalo da barem svaki drugi put bude zabavan, što je dokaz da mu, uz nešto više probirljivosti i još više poštovanja prema književnosti, može uspjeti da zadovolji ako ne dramski ponedjeljak, a ono razigranu subotu.

Televizijskih pisaca, kao i pisaca drugih rodova na televizijskim izletima, bilo je i još će ih biti, ali ovdje se ne možemo baviti s onima koji su pisali slabo ili malo, pa ili nema razloga da ih spominjemo ili nema građe da ih odredimo. Ovdje bismo se prisjetili samo nekih koji bi u nekom idućem prikazu — za godinu, dvije — mogli zauzeti više prostora nego što će ga ovdje zauzeti imenom i prezimenom. To su: **Zora Dirnbach, Branko Glumac, Duško Roksandić** i... tko zna tko još.

IX

Dok je beogradski krug istaknutih književnika manje sudjelovao na televiziji od zagrebačkog, dotle je beogradska televizija bila širokogrudnija od zagrebačke otvarajući vrata predstave novim imenima ili imenima za koja smo saznavali prije televizijskog debija po drugim intelektualnim zanimanjima, recimo po djelatnosti novinarskoj ili scenarističkoj. Bit će vjerojatno u toj uredničkoj vještini razlog za primat otet Zagrebu. Urednici dramskih emisija moraju biti o r g a n i z a t o r i pisanja, a ne samo biroi za primanje tekstova, kao što je do nedavno bilo uobičajeno u zagrebačkoj kući. I ne samo to: umjesto da sude

tekstove, mnogo je pametnije i umjesnije da sude imena i sagledavaju mogućnosti predstave. Ne postupajući tako, ponavljaju grešku domaće kinematografije koja uporno tvrdi kako je autorska, a u stvari je scenaristička, jer svoj placet daje za štivo, nesposobna da vizualizira film zbrajajući u duhu ideju i realizatora. Kad je Brana Crnčević u rukama Aleksandra Đorđevića, zna se unaprijed da rezultat neće biti ćorak, pa ma što bilo napisano. Do ove spoznaje daleko su i beogradska i zagrebačka televizija, ali — čini se — beogradska je ipak bliža. Nešto malo više povjerenja koje je imala prema imenima autora i realizatora, dalo je znatno više u ukupnosti rezultata nego je to slučaj u Zagrebu. I onamo i ovamo previše se mudruje, ali tamo ipak manje.

X

GORDAN MIHIĆ

Nekoliko je imena za koje je prethodni pasus uvod. Među njima je uspješni i plodni Gordan Mihić iz redova filmskih scenarista, ali dok je kao takav svoje usmjerenje tražio u šoku,[8] kao televizijski pisac (serija *Samci)*, krenuo je vodama neke starinske novelistike, podosta sentimentalne, koja bi bila čitana i bez televizijske prezentacije, što ukazuje na njene tipično književne vrijednosti. I baš ta osobina Mihićeve televizijske proze omogućava režiserima sklonijim interpretaciji autora negoli samoisticanju, da ostvaruju skladne realističke predstave koje će nas ispuniti blagošću i sjetom. Osim toga, ta ista osobina omogućuje glumcima da u Mihićevim predstavama ostvaruju žive, zanimljive i uvjerljive likove, pa nije čudo da je Neda Spasojević u njegovom *Gospodinu Foki* ove godine na Međunarodnom festivalu u Monte Carlu odnijela »Zlatnu nimfu« kao najuspješnija glumica.

Mihićev svijet, to je svijet usamljenika u gradu, svijet tihih bolova i skromnih radosti, svijet koji traje mimo društvene strukture, neprimjećivan, zatvoren, zaboravljen... ali ne i svijet koji zbog toga trpi, koji se buni, koji se trapi da odgonetne zašto živi tako, a ne drugačije. To je svijet penzionera što žive od penzija i »penzionera« što žive od rada, ali rad im je neki drugi život, možda jutarnji, iz kojeg izlaze nedirnuti, da bi ušli u onaj svoj, u kojem će tek početi da budu netko ili nešto, sebi i susjedima. Tu će ih otkriti ili izmisliti Gordan Mihić s notesom u ruci, malko pospan od tišine što ih okružuje, od nedostatka svjetla i vjetra, od nevjerojatnog reda predmeta koji im pripadaju i koji ih određuju. U tim i takvim prostorima prodrijet će — kao kod Trumana Capota u *Harfi trave* ili *Doručka kod Tiffanija* — poneko proračunljivo lice u namjeri da samce zloupotrijebi *(Živka Štrba, Reponja)* ili će pak usamljenici izbjegavati jedan drugog u uzaludnom pokušavanju da osmisle usamljenost *(Gospodin Foka, Bubašvabići)* ili će se ipak nalaziti da između sebe ostvare harmoniju kao spas od praznine *(Imala baba macu, Prava adresa, Jovan i Jovanka)* a dopušteno je pod pojmom »samac« zamisliti i ljude koji to izvana nisu.

Naravno, u slučaju Gordana Mihića mi smo tek na početku, pa kako ovo nije epitaf nego tek fiksiranje njegova ranog trenutka (serija *Samci* godine 1968. i 1969) za koji je zaslužio atribut »čehovljevski«,

[8] Citiram ga: »... da bi scenarij nečemu dao život mora da bude sirov, ružan, nepreraden, na izgled bez završetka, sklon da se ponaša kao hidra, nesavršen, gorak, da ima scena koje jedna drugu isključuju, da obavezno sadrži fantastičnu epizodu iz koje će sve proizaći, ali koja neće ući u film, jer je u stvari suvišna...«

sigurno je da će svojim notesom za bilježenje opažanja zaći i u druga područja ljudskog bivstvovanja.

VASA POPOVIĆ

Stariji i plodniji od Mihića je Vasa Popović, inače poznati novinar-feljtonist. Zapravo, Vasa Popović je i kao televizijski pisac ostao feljtonist ne samo po tome što je svoje pero stavio u službu prepoznatljivih i susretanih ljudskih situacija i odnosa, nego i po tome što je svoje teme smještao u prostorima gdje ih i sami možemo naći.

»Moja će priča biti tužna«, najavio je Vasa Popović jednu epizodu iz svojih serijala (i ostala mu je navika da ih *in personam* najavljuje od epizode do epizode), a one to zaista i jesu premda ih televizija programira u dane i sate kad odmara svoje pretplatnike.

Usud je dobrih ljudi da doživljuju neprilike! To je umjetnički kredo ovog autora u većini njegovih tekstova, posebno u epizodama *Kod suca za prekršaje* kod kojega su se redali sitni izgrednici što su morali — štiteći sebe ili neko svoje osobno pravo — da se ogriješe o zakon jer nema paragrafa koji bi se osvrtao na privatne ljudske potrebe ako bi time narušavao javni red.

»*Ima zakona, nema zakona* — komentira Vasa Popović. — Možda će vam se naslov ove epizode činiti provokativan... Ali ne, ova moja priča ima mnogo skromnije namere. Za neke stvari ne postoje zakoni i neće ni postojati dok je sveta i veka...«

Epizode *Tisuću čvorova* u kojoj se radnik pobunio jer je direktor nekoj uvaženoj dami, poklonio tepih, njegov proizvod, i epizoda *Siledžija* u kojoj radnik postaje agresivan u kavanskom susretu sa »Jeunesse dorée« koja se vozika u tatinim automobilima i troši džeparac veći od njegove zarade, nisu samo najbolje epizode ove serije, nego i najveći domet Vase Popovića.

U drugom po redu serijalu *Volite se, ljudi* Vasa Popović je učinio korak naprijed, dva koraka natrag. Poželio je da se oslobodi granica feljtonizma udaljujući se od lako zamjetljivih pojava, prodirući u intimu ljudskog propadanja. Volite se, ljudi — to je krik koji će se gotovo uzaludno razlijegati ulicama, kavanama, stanovima... Volite se, ljudi — to je opomena. Ambicije su, dakle, bile veće, a s tim i pero slabije ako serijal ocijenimo u sveukupnosti. Međutim, bilo je i ovdje epizoda dostojnih priznanja *(Odgriženi nos,* na primjer, pa onda neke scene *Takmičenja* i *Ljubavi na optuženičkoj klupi)*.

U trećem serijalu, *Maksim našeg doba,* vrijedan autor donekle se vratio neposrednostima života smještajući protagoniste u tipičnije okvire svakidašnjice, ali u ambicijama da se literarizira njegovi su padovi bili uočljivi. Ipak je u dvije epizode *(Neobičan prosjak* i *Ponos jedne profesije)* postigao sklad koji je sebi kao cilj bio postavio; biti više novelist nego feljtonist, ali ne na uštrb melankolične satire koja mu najviše leži.

Mogli bismo na kraju ustvrditi da je Vasa Popović izrazito televizijski autor tek onda kad su njegova opažanja izvučena iz životnih iskustava i određena njegovom vlastitom etikom. Pokušaji da ide dalje od toga obično su bili promašaji *(Ljetovanje u posezoni, Mnogo čudna generacija, Svečani prijem)*, ali ne tako izraziti promašaji koji bi obezvrijedili cjelinu njegova televizijska doprinosa. Tek — *abundatia nocet!* Ovo upozorenje vrijedi za mnoge televizijske pisce koji su medij odabrali jer se tako slučilo, a ne zato što su ga morali odabrati misijom koju su u sebi osjetili. Za Vasu Popovića ovo upozorenje vrijedi tek djelomično.

MOMO KAPOR

Druge je vrste televizijski pisac Momo Kapor, mladi autor iz redova likovnih umjetnika i televizijskih kritičara (»Književne novine«). On je, dakle, gost ili čest gost, češći od Price i Šoljana, s kojim ga možemo usporediti po ozbiljnosti koju poklanja malom ekranu, tj. po književnim pobudama pisanja. Njegovih je do sada sedam televizijskih drama, a među ovima ima ih i primjernih.

Književna obilježja mladog Kapora mogli bismo odrediti i po njegovim televizijskim kritikama, točnije zapisima, jer u njima se ne obraća ni televiziji da bi je poučavao i usmjeravao, ni gledaocima da bi im dao polugu provjeravanja vlastitih stavova i dojmova; on se obraća namjernicima da bi im u povodu televizijskog trenutka otkrio još jedan rakurs sagledavanja svijeta, a iz tih istih pobuda piše i svoje televizijske drame. Nedostaje mu još jedino dramaturške tehnike da bi svoju bogatu senzibilnost i široku gamu interesa uskladio s maštom, ali sigurno je da zna mjeru kojoj treba da teži, jer sve je više i više uspijeva doseći.

U *Banketu* (1965) taj je nedostatak sasvim uočljiv. Drama je to petorice ljudi Kristovih godina koji će se poslije rata naći na okupu da proslave godišnjicu mature, ali trebalo je prihvatiti autorovu polaznicu da su oni već starci da bi se drama doživjela bez misaonih fedinga. Kapor je svakako imao što da nam kaže. »Kad čovjek počne da kupuje korisne stvari, prestao je biti dijete«, govori jedno njegovo lice o rugobi života zbog koje postajemo zli ili ravnodušni na zlo, ali nije uspijevao da nam to opredmeti u dramski koherentnom obliku. Osim toga, završetak je nepotrebno melodramatizirao.

To isto učinio je i u slijedećoj drami, u *Provodu.* Mjesto zbivanja: krčma! Jedna od onih koje se obično nalaze blizu sajmišta ili kolodvora, koja je proscenij za ljudsko razgaljivanje iz bestidnosti ili iz potrebe za prisnošću. U tom je rudniku dobra i zla autor smjestio svoje solilokviste što nalaze slušače, i slušače što traže solilokviste; svoje osobe na prvoj stanici bijega ili na posljednjoj stanici povratka, i svoje osobe što se skupljaju da bi iskušavale razliku između svog »ja« i svih ostalih. »Jeste li čuli za Johanna Sebastiana Bacha?« zapitat će bolnim glasom neshvaćeni glazbenik, i to će pitanje ponukati seljaka da glazbenika zateče protupitanjem: »A znate li vi kako se sadi krumpir?«, dok će poremećeni partizan s ponosom izjaviti kako ga je »sreo na raskršću i ubio«.

I Kaporova drama *Kiše na putu za Ankaran,* drama je beznađa. Skitnica sa sjevera krenuo je u obalni gradić koji kao da ga privlači zvukom svog imena. Tamo ga čeka djevojka da mu priredi bezbrižno zimovanje. Ali na kraju puta neće biti ničega i skitnica će krenuti natrag zadovoljan sâm sa sobom, jer su i sanje jedno od izbavljenja.

Sa *Kišom na putu za Ankaran* dostigao je Momo Kapor onu dramatušku i poetsku čistoću koja je odlika moderne predstave.

Ima i televizijskih pisaca koje rijetko susrećemo, ali ih ipak pamtimo.

DANILO KIŠ

Takav je Danilo Kiš koji je svoju dramu *Noć i magle* zasnovao na premisi da su davna sjećanja varljiva, jer su se tijekom vremena preobrazila u slike podložne kasnijim htijenjima i priželjkivanjima. Premda suviše vezan tezom, dakle suviše uzdržan, Kiš je u ovoj drami ipak ostvario fini ugođaj u kojem potkožni nesporazumi o varljivoj istini prošlih zbivanja dovode do poraza kao razrješenja.

MIĆA POPOVIĆ

Takav je i Mića Popović (slikar, scenograf, sineast) koji se predstavio s *Amerikankom,* jednom od naših najuspješnijih televizijskih drama. Tema: žena se vratila iz Amerike i živi na maloj ružnoj željezničkoj stanici gdje uzaludno pokušava da život osmisli ljepotom. Tema znana, ali Popović je u ovoj drami, pronalazeći nove, avangardne oblike ekspresije, ostvario skladnu mjeru boli koja unutar nezbivanja prerasta u depresiju i katarzu.

FILIP DAVID

Takav je i Filip David. U *Baladi o povratku* riječ je o već oplakanom sinu koji se vraća da prizna ocu kako je preživio rat samo zato što je izdao, a izdao je samo zato što ga otac u mladosti nije pripremio za okrutnost života. Otac ne prima objašnjenje i sin odlazi s teretom krivnje i beznađa.

VUK VUČO

Spomenut ću ovdje i Vuka Vuču, autora *Neutješnog poštara,* jedne fine novelete u stilu Sean O'Caseya.

Poznatiji na drugim književnim područjima, neki su se pripovjedači, kritičari ili pjesnici javljali kadikad i kao televizijski pisci.

SVETA LUKIĆ

Najobilnije je sudjelovao Sveta Lukić (inače poznat kao agresivni književni kritičar). U tri svoje drame *(Poslije odmora, Kalendar Jovana Orlovića* i *Na dan požara)* razrješavao je prošlost u sadašnjosti. Uvijek se radilo o jakim ličnostima kojih su upornost i značaj (u zlu i dobru) bili jači od situacija u kojima su se našli. Na žalost, služeći svojim tezama, Lukić je više ispunjao sebi zadane dramaturške križaljke negoli što je udovoljavao umjetničkim porivima. Odatle su njegove drame — dijaloški eksplicitne, psihološki svedene na poluizrađevine — više poticale na razmišljanje o Lukićevu pogledu na svijet negoli što su emotivno uzbuđivale.

MIROSLAV KARAULAC

Miroslav Karaulac nas je najprije ugodno iznenadio tekstom *Traženje šibica* a zatim neugodno tekstom *Sezona poljubaca.* U prvom od ta dva teksta rješavao je vrlo zanimljiv problem: svaki je početak zasićen poetičnošću što će ga trajanje potrošiti do sasvim prozaičnog završetka; tako će početak ostajati jedini smisao odnosa od kojih se očekivala postojanost. U *Sezoni poljubaca* htio je ideju zamijeniti atmosferom i u tome je potpuno promašio.

MATIJA BEČKOVIĆ

Matija Bečković, subrat Brane Crnčevića po svojoj duhovnoj slobodi i nedisciplini, poigrao se s nama svojim *Honorarnim kraljem,* tekstom koji nema mjere, ali nije lišen šarmantne razuzdanosti one vrste koja se rado sluša i lako zaboravlja.

ALEKSANDAR OBRENOVIĆ

Aleksandar Obrenović je *Novim životom* dokazao da zna ne samo pisati za film i kazalište, nego i za televiziju. *Novi život* drama je čovjeka kojeg bismo mogli nazvati Toto ili Buono, ali Obrenovićev Toto, proizvođač papirnih igračaka, ne razmekšava srca ljudi na koje nailazi, naprotiv, ukazuje se kao povoljna žrtva sitnih lopova i izgrednika, pa kad i sâm uvidi da je s njim tako, odlijeće u nepoznato kao De Sikina lica u *Čudu u Milanu.*

MOMČILO MILANKOV

Momčilo Milankov dao je dva teksta od kojih je prvi (*Svečanost na usputnoj stanici*) nekako u stilu Ive Štivičića, ali drugi (*Bura*) bio je u tom stilu pad do dna.

XI

Za beogradski televizijski krug značajno je što su tekstove pisali mnogi neknjiževnici ili književnici po sili slučaja. Između ovih najčešće susrećemo **Lolu Đukića** i **Novaka-Novaka** (često kao tandem). Usmjereni zabavljanju (katkada uz nešto malo satire), preobilnost su svog djelovanja često plaćali brzopletošću i diletantizmom. Međutim, obilnost je rađala i kvalitetom. U serijalu *Građanin Pokorni* stekli su polugu popularnosti koja im ni poslije mnogih neuspjeha nije odrečena.

Novinar **Dušan Savković** serijalom *Parničari* — u kojem je crtao jednu od smiješnih strana srpskog sela — imao je nadahnutih trenutaka. **Miodrag Đurđević** isto tako sa serijalom *Baksuz* u kojem je glavni lik neka mješavina Chaplina, Don Quijota i Billyja lažljivca. **Slobodan Novaković** pokušao je da na malom ekranu oživi estradno kazalište u stilu Voskovca i Wericha.

Bilo je i bit će još takvih pokušaja. Televizija ne smije da ih se odrekne. Medij za milijune gledalaca mora uvijek iznova pokušavati da pronađe nove pisce i svježe ideje za svoj rekreativni repertoar. Šteta je, međutim, što se još uvijek gradi mačkom koji čeka da miš sam izađe iz rupe natjeran glađu, umjesto da se smjelo upusti u inženjering pothvate s izvidnicima-prospektorima.

Možda će ih ipak vrijeme odučiti od činovnikovanja na šalterima ili od lova u žitu i poučiti o koristima producentske formule.

*

Ma koliko pokušavao biti pravedan u fiksiranju ovog trenutka* televizijskog stvaralaštva i aktivnosti u domeni drame i igara, sigurno je da mi to nije sasvim uspjelo, ali ako i nije, neće ovaj pregled, nadam se, biti suvišan. U najmanju ruku poslužit će kao polazište onima koji će me slijediti da bi otkrili do kuda smo došli i kamo bi trebalo da krenemo dalje.

* Taj je tekst napisan na početku ove godine, pa u njemu nisu uzeta u obzir djela emitirana poslije mjeseca svibnja (Op. ur.).

»GOTOVO SVI MOJI TEKSTOVI SU AUTOBIOGRAFSKI...«

SLOBODAN NOVAK U RAZGOVORU S VLATKOM PAVLETIĆEM

PAVLETIĆ: Kao i mnogi pisci, započeli ste — stihovima. Kritičari su već tada isticali Vašu usredotočenost na bit doživljaja tijesno povezanih s iskustvom, iz čega su proizašle i Vaše najbolje pjesme iskazane izravno ili neizravno. Neki su naslućivali neminovnost prelaska na prozu, ali ne i potpuno napuštanje poezije. Kako biste sami objasnili takvo svoje apsolutno okretanje prozi? Jer mnogi naši pisci — od Krleže i Gorana do Šoljana i Slamniga — paralelno su njegovali i jedno i drugo.

NOVAK: Moj prelazak od poezije na prozu dogodio se nešto postepenije nego što se čini. Prozu sam pokušavao pisati otkako i poeziju, ali je nisam objavljivao jer sam bio u početku krenuo na epske forme i nedostajalo mi je snage da ih svladam. Kada sam »otkrio« novelu, ona me je odmah zaokupila, te sam pjesme prestao objavljivati, a sve što sam dalje u stihu pisao nije me više zadovoljavalo. Danas mi se čini, da sam u svoje »pretprozno« vrijeme napisao nekoliko relativno dobrih stranica proze, i da sam u onom »postpjesničkom« razdoblju napisao nekoliko pjesama boljih nego što su bile one objavljene. Što se proze tiče, to su ipak samo fragmenti utopljeni u veće cjeline, pa su neupotrebljivi, a poezija nije nikakvo dostignuće, i nadam se da pod starost neću doći u iskušenje da je objavim. Ali žao mi je što se ne mogu uspješno izraziti stihom. Prednost onih pisaca koji uspješno pišu i prozu i poeziju smatram vrlo značajnom, jer je to u prvom redu intimna prednost. Zatim, na moje opredjeljenje vjerojatno je utjecala i kritika (kojoj smo inače skloni nijekati svaki utjecaj); ona me je pomalo gurnula na put lakšeg uspjeha, jer ja se ni s poezijom ni s prozom nikada nisam volio mučiti. Živim u potajnoj nadi da će mi se jednoga dana samo od sebe objasniti kako bih morao (ili možda: kako sam morao) pjevati o svojim preokupacijama. Nisam marljivko koji bi cijeli dan tražio, ali katkad mi se čini da bi bio dovoljan jedan cijeli dan da se pronađe sve što je potrebno. To je vjerojatno glas savjesti, prerušen u samopouzdanje; on se sada već počeo služiti i smicalicama ne bi li me pokrenuo.

PAVLETIĆ: U noveli »Badessa Madre Antonia« povezane su uspomene iz djetinjstva s jednom strašnom činjenicom (kosturi djece u zidovima srušenog samostana), a ostalo je ostavljeno

nagađanju čitalaca. Koliko je umjetnička istina ove novele zasnovana na stvarnoj istini?

NOVAK: Bolje da kažemo, kako je jedina stvarna istina na kojoj se može zasnivati umjetničko djelo, — umjetnikovo uvjerenje. Inače, »Badessa« je imala dva predloška u životu. Jedan je onaj lirski dio, koji obuhvaća najveći dio teksta, i koji je destilat niza doživljaja iz mog djetinjstva. Drugi je onaj surovi poentni motiv s kosturčićima novorođenčadi, koji je kao podatak i vijest dopro do mene neposredno nakon rata s jednog srednjedalmatinskog otoka. Iz sudara ta dva ekstremno suprotna motiva — od kojih je još k tome i jedan čisto subjektivan, a drugi objektivan — želio sam izbiti svoju »stvarnu istinu«, to jest moju tadašnju spoznaju koja je ostala uvjerenje, da je život i svijet doduše pakao za djetinje snove, iluzije ili vizije, ali da nikada ne treba do kraja povjerovati kako su one vizije bile prevara. Tako je onda pakao zaslužen (jer nismo revidirali); tako postajemo svjesni mučenici, i tako se muke lakše podnose. To me uvjerenje otad opsesionantno prati, i ako sam ga donekle uspio izvući iz banalnosti, onda to treba zahvaliti njegovoj širini i primjenljivosti.

PAVLETIĆ: Dakako, u vezi s tim se postavlja i prastaro pitanje odnosa umjetnosti i stvarnosti: da li je za Vas umjetnost oblik kontemplacije, ili kompenzacija, ili biste se pak suglasili s jednim mladim latinsko-američkim književnikom koji je prigodom primanja visoke književne nagrade rezolutno ustvrdio da je misija književnosti »agitirati, uznemirivati, alarmirati, zadržavati čovjeka stalno u nezadovoljstvu sa samim sobom«?

NOVAK: Najbolje su, bojim se, općenito definicije, kao recimo: »Transponiranje stvarnosti u irealnost jedne verbalne koncepcije.« Sve drugo ne sviđa mi se. Jer nema smisla jedan od efekata nazivati univerzalnim ciljem, kao u zanosnim govorima prilikom primanja nagrada. Umjetnost je doista i oblik kontemplacije, i — kada bismo se mogli psihoanalitički preispitati — svakako i oblik kompenzacije; ona i agitira i uznemirava i alarmira kad joj se to hoće, ali ona je jednostavno integralni dio životne stvarnosti, i ne može biti s tom stvarnosti dovedena ni u kakav odnos. Zato je traljava i definicija koju sam i ja citirao, jer su njoj *stvarnost i irealnost* posve nedefinirani pojmovi. I traljav mora ostati svaki sličan pokušaj. Sve to može služiti samo uvjetno, ovisno o ukusu i o interpretiranju osnovnih pojmova u privatnoj upotrebi. A može se govoriti jedino o tome, po čemu se ta vrsta čovjekove aktivnosti pismenog saopćavanja razlikuje na primjer od pisanja letaka, reklama, govora, pisama, deklaracija, peticija, tužbi, molitava itd., ali ja o tome ne bih znao reći ništa osobito, jer bitne razlike i ne vidim.

PAVLETIĆ: Mnoge Vaše proze ostavljaju dojam autobiografske autentičnosti; da li s razlogom?

NOVAK: Da. Trebalo bi da takav dojam ostavljaju sve moje proze. Ali sumnjam da drugi vide moj život tako kao ja, jer sa činjenično-pravnog ili historijskog stanovišta to je sve sam falsifikat.

PAVLETIĆ: »Izgubljeni zavičaj« je sukus uspomena, poezija djetinjstva i suptilna psihološka analiza jednog osjećaja, koji Vas — otada pa nadalje — sve više preokupira: gorčina deziluzije. U kojoj se mjeri temelji na stvarnim doživljajima: npr. ribarenje, pa berba i dr.?

NOVAK: Detalji i ambijent o kojima sam pisao nisu izabrani radi egzotičnosti, već je to karakteristična svakodnevnica i doista stvarnost moga djetinjstva. Fabula je, međutim, redovito iskonstruirana. Priča koja povezuje i osmišljava fakta to je plod imaginacije. Smatram da je svejedno kojim se podacima pisac služi, a od bitne je važnosti kako ih osmišljava, u kakvu ih uzajamnu vezu dovodi. Mislim da bi pisac morao čekati tisuću godina, ako bi htio dočekati da se pred njegovim očima odigra u životu njegova priča. Ali i kada bi to dočekao, on bi je sigurno u opisu malo ispremetao, a najvjerojatnije da bi ponešto dodao i oduzeo, i uopće — opet bi stao izmišljati. Zato je najpametnije od već poznatih elemenata stvarnosti sklapati priču bez velikog biranja. Jer, u svemu što je životno leži čovjekov problem i piščeva tema.

PAVLETIĆ: Pretežni dio Vaše novelistike, čini se, neprestani je samoobračun i polemika s nekim nevidljivim oponentom, čak neprijateljem. U kojoj ste se mjeri držali autobiografskih elemenata (u novelama »Na uzvišici«, »Škripa o zalazu«, »Između dvije živice« i dr.), a kada ste polazili za bljeskom ideje i imaginacije (»Deložacija«), za dosjetkom koja služi kao objektivni korelativ jedne duboko potisnute misli (»Treba umrijeti logično«, »Između dvije živice«).

NOVAK: Kada bih o misiji ili o efektu književnosti ipak morao govoriti konkretnije nego što sam maločas govorio, rekao bih otprilike da ona, između ostalog, iznalazi razloge, dokaze ili opravdanja za čovjekov očaj, sreću, naivnost, pogreške itd., i tako mu pomaže da sačuva ravnotežu, uvjeravajući ga ili učvršćujući ga u uvjerenju da nije on jedini glup ili nesretan ili ubojica ili bijednik ili zaljubljen, već da je to sve razumljivo, ljudski i neizbježno. Iz toga možda proizlazi polemičan ton o mojoj prozi: on je okrenut prema izvorima zla, ali i protiv lažnog morala koji nas navodi da se stidimo i odričemo svojih najljudskijih trenutaka. To je, dakako, sve samo dio istine. Glavni neprijatelj s kojim vječno polemiziramo nalazi se u nama samima, ali njega je teško definirati. Iz onoga što sam prije rekao izlazi da su gotovo svi moji tekstovi autobiografski, pa tako i »Deložacija« koja se pričinja samo bljeskom imaginacije, a tako i »Treba umrijeti logično«, koja se pričinja dosjetkom. »Deložacija« se dogodila (smiješno je reći) koncem prosinca godine 1955. u Ilici 28 dvorišna zgrada desno, u mome bivšem stanu, a »Treba umrijeti logično« nastala je u jednoj gnojnoj angini, u ognjici, nadušak, pa je sve prije nego dosjetka. Na sreću, kako vidite, ne umijem mnogo izmišljati. Jedini moj novelistički tekst u kojemu zapravo nema mene (u autobiografskom smislu) to je »U našem gradu živio je car«, i to se na njemu i vidi. Svako pažljivije oko zapazit će da bi se ta proza iz prvog lica jednim zahvatom pera mogla preinačiti u pripovjedačku prozu piščeve posvudašnjosti. Još izrazitiji plod imaginacije su moje prve dvije radio-drame (»Strašno je znati« i »Majstore, kako vam je ime«). Ali uz jedan filmski scenario i jednu dramsku koprodukciju to su, eto, jedina moja tri teksta bez kojih bih mogao ispričati svoj život. Kažu da u biografiji čovjekovoj njegovi snovi i njegove iluzije imaju vrijednost fakta.

Meni moje iskustvo potvrđuje i obrnuti red stvari. Više i ne znam točno kako mi se što u životu dogodilo, jer mi je literarna verzija postala odlučnija. Lažljivcima bi trebalo svakako vjerovati, jer njihove riječi su stvarnost.

PAVLETIĆ: »U trećem otajstvu slavnome razmišljat ćemo« navodi, uistinu, na razmišljanje o složenosti istine i o relativnosti osude. Može li se reći da Vas je uviđanje relativnosti svega dovelo do specifičnog žestokog humanizma ali ujedno i spasilo od patetike, kojoj bi inače moralist najčišćega kova sigurno platio danak?

NOVAK: Svaki put osjetim žalac uvrede kad čujem o sebi da sam humanitet i moralist, makar to bilo i dobronamjerno rečeno kao u Vašem pitanju. Ja to sebi odmah prevodim u: zadrti čistunac. A, uostalom, čuo sam već i to. Jednom sam se prilično surovo pokušao osvetiti čovjeku koji mi je rekao da sam ja dobar čovjek. Srećom, uspio me ganuti svojim siromaštvom, ženom i djecom — inače, sigurno bih se i danas kajao. Draži su mi oni koji misle da sam jezuit. Priznajte, ovo posljednje više se cijeni, gotovo zvuči kao kompliment. Čovjek koji bi od morala i od osjećaja za pravdu i od humanosti načinio stil, profesiju i maniru, bio bi doista jezuit, samo mu se neki ne bi usudili to reći, pa bi mu eufemistički davali do znanja da je njegov humanizam ili poštenje ili njegov moral neočekivano hipertrofiran. Reći čovjeku da hoda na dvije noge, isto je što i reći mu da je magarac. Je li moral i je li humanizam čovjekov specifikum ili magareći? Zar nije ružno čovjeku reći da je biće s izrazito ljudskim svojstvima?! Izvinjavam se, ovo je bilo ipak malo patetično, ali nije upućeno Vama, samo me je Vaše pitanje navelo na stare misli. Inače, na to pitanje mogao bih odgovoriti potvrdno, naravno, ukoliko stoje sve one pretpostavke.

PAVLETIĆ: Vi ne skidate maske, jer ne vjerujete da se ispod njih nešto važnije krije, ali ipak — jedno od Vaših najjačih oružja je satirički zaoštrena kritika u službi demistifikacije. U vezi s tim je i Vaše nastojanje da vjerno prenesete tok misli i asocijacija, ogoljenog ili, još bolje, zatečenog čovjeka (»Južne misli«, »Među apostolima« i dr.). Ne čini li Vam se da pri tom ignorirate iskustva pisaca toka svijesti, jer pribjegavate nerijetko stilističkim egzibicijama?

NOVAK: Mislim da je i takozvana tehnika toka svijesti sama po sebi u izvjesnom smislu stilistička egzibicija. Ali meni ne konvenira ono što bi se u pisaca koji se služe tom tehnikom katkad moglo nazvati jezičnim automatizmom. To rađa nekom plošnošću, i struja svijesti je unatoč svojoj smisaonoj i smislenoj razbarušenosti, vrlo često začešljana, a ja čovjeka vidim uvijek i u trećoj dimenziji, volim da mu se kroz mnogoznačnu riječ naslućuje pokret. Što se ponekad u želji za izražajnošću i za polivalentnošću i smisla i pokreta zalijećem u egzibiciju, to je trenutačna slabost i neuspješnost kojoj ne bih želio pribjegavati, već bih je morao izbjegavati.

PAVLETIĆ: Smije li se na temelju toga zaključiti da je za Vas nevažna slika, ako nije organski srasla s riječima? Vaš ritam je diktiran kvantumom riječi u kojima otkrivate doživljaj, uz pomoć kojih dozivate uspomenu ili raspaljujete ples asocijacija, tako da čitalac često prima poantu neposredno, ne iz događaja već iz jezika u kojem je utisnut trag prohujalog događaja kao školjke u kamenju na dnu davno iščezlog mora? Niste li zbog toga osjetili potrebu za prekidom stvarnosne struje asocijacija — za bijegom u konstrukciju, u čarovitost bajke (»U našem gradu živio je car«).

NOVAK: Vrlo ste precizno izrekli ono o čemu bih ja samo natucao. Taj moj tekst koji spominjate naveo bih i ja kao primjer zastranjenja. Međutim, moje osjećanje jezika, koje ste dobro okarakterizirali, dalo je čini mi se i relativno dobrih rezultata, iako, priznajem, opasnost od konstrukcije i iskliznuća u artizam postoji. Moje pisanje zapravo je neprestano pritiskanje nadutih mješina riječi k zemlji, ne bi li se one barem svojom donjom stranom prilagodile oblicima tla.

PAVLETIĆ: Ili Vam je onostranost bajke bila paravan kao u »Deložaciji« — da kažete i više od dopuštenoga, da plasirate herezu?

NOVAK: Sa »Deložacijom« je drugačije. Ondje je bajka sredstvo (ne bih rekao paravan) da se narugam životu, ili svemu onome što unakazuje život, a nije imanentna izrazu i nije iživljavanje ni koprena kroz koju se gleda svijet.

PAVLETIĆ: Karakteristična dječačka prpošnost i mjestimično infantiliziranje dosjetke ili verbalnog kalambura moglo bi biti također protumačeno kao bijeg od odgovornosti i svojevrsna kamuflaža, zar ne?

NOVAK: Da. Ali nije samo to. Dijete koje živi u svakom čovjeku treba pustiti da iziđe na vidjelo, to jest, treba iskoristiti i tu valnu dužinu za međusobni dodir. Osim toga, nedužan djevičanski pogled često najbolje vidi.

PAVLETIĆ: U romanu »Mirisi, zlato i tamjan« ostavili ste neke kritičare u nedoumici šta znači sve ono što ste uokvirili smrdljivom atmosferom bolesti i raspadanja. Jeste li to uzeli kao simbol, ili kao objektivni korelativ?

NOVAK: Po mom mišljenju u književnom djelu može biti samo veće ili manje korelacije između tzv. objektivne stvarnosti i umjetničkoga simbola. Sa kritičarima koji se pitaju da li su dvije Rodinove sklopljene ruke zaista samo ruke to jest brončani korelativ živim rukama, ili su pak isto što i katedrala ili simbol molitve — nešto valjda nije u redu. Život situacije ne bira, a pisac ih izabire s manje ili više jasnim namjerama, ili uz pomoć intuicije. Ali najvažnije je opet kako pisac izabrano interpretira. Rodin bi možda umio i dvije noge sklopiti na molitvu. Jesam li ja uspio Madonu izdići do kakvog-takvog literarnog simbola, to neka prosude drugi, ali samo ne, zaboga, oni kritičari koji se pitaju što sam htio, umjesto što sam postigao!

PAVLETIĆ: Ta hirovita bolesnica je neka vrsta sudbine glavnoga junaka; u svakom slučaju, on joj služi, pomaže, ne napušta je, usprkos tome što ga opterećuje — samo mu oduzima, a ništa mu ne daje. Zašto on to čini? (On to možda ne zna, ali Vi kao autor...)

NOVAK: Dio odgovora na Vaše prethodno pitanje sadržan je sada u ovom pitanju. Madona je nešto kao sudbina glavnoga lica, to je točno. Ali to je ujedno i odgovor na ovo isto pitanje. Odgovor koji je opet pitanje: zašto se predajemo sudbini? I moj junak i ja to podjednako znamo i ne znamo. Ljutom travom liječimo ljute rane. Mazohizmom iscjelju-

jemo svoje boljke. Ne bi se smjelo čovjeku predbacivati što se prepustio sudbini, jer on drugo i ne može. I neprepuštanje sudbini, ili otimanje od nje, nije ništa drugo nego čovjekova sudbina. Sudbina ne ovisi o volji, nego volja o sudbini. Ali odbacimo na trenutak sve literarne i ostale motive, pa razmotrimo golu činjenicu koja toliko zbunjuje naše humaniste: Čovjek se zatekao kraj osobe koja je pala u krevet, nepokretna, bespomoćna, sama i nezbrinuta. On joj je priskočio u pomoć. Ugrožena osoba umire nadugačko, umjesto da se brzo čisti, kako je isprva izgledalo. Čovjek stražari kraj nje, jer mu ništa drugo ne preostaje. Je li normalnije otići i napustiti je, ili ostati i žrtvovati se? I jedno i drugo može biti abnormanlo, ali ne prihvatiti ovu drugu abnormalnost ravno je ubojstvu. Ne zaboravimo da u malim mjestima nema nikakvih prihvatilišta za umiruće, nikakvih fondova za pomoć razvlašćenim feudalcima. Smiješno je i deplasirano ovo moje obrazlaganje, ali, čini se, potrebno.

PAVLETIĆ: Vaš roman je pravo malo čudo stopljenosti ironije i ekstaze, satiričke žaoke i lirske zagrcnutosti — je li u tome onaj traženi osobeni znak Vaše umjetnosti?

NOVAK: To je, općenito govoreći, moj literarni rukopis, ali mislim da je u tim općim potezima zajednički mnogim piscima.

PAVLETIĆ: U vezi s romanom moramo se vratiti ponovo jeziku: kako gradite strukture u koje ulazi leksika svakodnevnoga govora nepročišćena, a ipak na kraju, efekt je izrazito artistički čist?

NOVAK: Ako je tako kako Vi kažete, onda mogu biti zadovoljan, jer to je jedan od ciljeva kojemu pišući težim. A ni u tome nisam nimalo usamljen. Uostalom, sve je teže zamisliti andrićevski akademiziranu prozu koja bi govorila o čovjeku ove civilizacije i ovoga trenutka. I koliko god piscu može imponirati taj apriorno čisti i uglađeni ritam, dostojanstven kao stil legende ili povijesne znanosti, toliko mu se jezik sadašnjice, a to znači nepročišćen jezik, nameće svojom izražajnošću. Možda se radi samo o tome da se filter s ulaza u roman premjesti i prikrije negdje između redaka i da se izbor vrši na otvorenom prostoru gdje je riziko nešto veći (jer vjetar odmah pokaže što je pljeva), ali gdje mogu na suncu odjednom zabljesnuti zlatna zrna, koja bi u laboratoriju dugo mogla ostati nezapažena.

PAVLETIĆ: Čini se da Vi ljude pamtite više po govoru nego po kretnjama i grimasama, pa ih stoga i oblikujete karakterističnim stilemima i sintagmama. To je osobito vidljivo u Vašim radio-dramama, u kojima nailazimo i na briljantne, autentične dijaloge kakvih inače nema u Vašim prozama. Je li to zbog toga, što su Vaše proze utemeljene monološki?

NOVAK: Kao što sam rekao, ja u govoru vidim i kretnje i grimase. Da li uspijevam ili koliko uspijevam postići da ih vidi čitalac, to bi i mene samog zanimalo. Smatram da bi izražajnost, sintaktička gipkost i sugestivnost izrečene riječi morala biti dovoljna ili gotovo dovoljna da sugerira i sve ono popratno vanjsko, od izražaja očiju do kretnje nogom. I kada se govoru dodaje koja riječ opisa, ona bi morala biti nova, tako reći samostalna vrijednost, koja govorenu riječ mijenja ili barem bitno dopunjuje. To je najčešće nemoguće, i

zato se toga klonim. Ništa toliko ne mrzim kao pisanje didaskalija, to je kao priznavanje vlastite nemoći, i zbog toga me je pokoji režiser radi vlastitog komoditeta znao psovati. Na temu didaskalija mogla bi se napisati burleska u stilu one vojničke anegdote: Diko zasmjejotsa hahaha i uhodjit dvjer na pra-vo! Mislim da ne bi bilo smješnijega teksta nego što bi bio detaljan opis najbolje klasične tragedije izvedene u najeminentnijem teatru. Katkada mi se pitanje didaskalija čini upravo kao doslovno detaljističko slikanje kazališne predstave. Ali to su, razumije se, pretjerivanja. Vi ste mislili na drugo. To je međutim toliko složena tema, da je ja naprosto ne mogu ni načeti na ovom prostoru. Mogu reći samo dva-tri svoja opažanja. U proznom tekstu dijalog mi uglavnom služi da bih izbjegao naraciju i balastne faktografske pasaže. Bernard Shaw je govorio da sve što zamišlja ima oblik dramskog dijaloga. *Si parva licet componere magnis,* moja skromna malenkost također izvanredno voli dijalog, ne toliko dramski koliko deduktivni, volim ga pisati, volim zamišljati duge dijaloške persiflaže. Ali u proznom tekstu dijalog mi je malo potreban, i zato se valjda iskaljujem na radio-valovima. U proznom tekstu, na moju žalost, nekako mi dijalog relativno malo treba, on mi gotovo dođe katkad samo kao odah od kombinatorike zgruvane u bloku punog teksta. Zatim, istina je i ono o monološkoj osnovi mojih tekstova, ali to je istina oko koje bih mogao ratovati. Kad napišem kakav dijaloški tekst osjećam se kao da sam pomalo prevario čitaoca. Pišući, ja vrlo malo križam, ali to što prekrižim najčešće je dijalog. I konačno, svjestan sam da bih u prozi mogao postići zgodne efekte kroz dijalog, ali ja bih svaki efekt rado žrtvovao za malo spoznaje. A spoznaje u dijalogu mogle bi zazvučati patetično.

PAVLETIĆ: Još se jedno zanimljivo uopćavanje javlja u vezi s usporedbom između Vaših novela i radio-drama: dok u prozi ne zazirete od paradoksalnih obrata i gotovo obavezno ih poantirate, radio-drame često ostavljate otvorene, nedorečene ili namjerno zamućene; da li zato da se slušaoci bolje (i dublje) dosjete?

NOVAK: Ne. Vjerojatno od straha da se ne desi ono što sam upravo rekao, to jest da ne zazvuči patetično. To je moj hendikep, i teško da ću ikad napisati dobru dramu.

PAVLETIĆ: Da li zapisujete u bilježnicu riječi i rečenice koje ste uhvatili u prolazu, vlastite i tuđe dosjetke, ili ideje, asocijacije, metafore, usporedbe? Ako ništa ne pohranjujete drugdje osim u nepouzdanom sjećanju, znači li to da sve prepuštate trenutku inspiracije i naknadnom dugotrajnom dograđivanju, dotjerivanju?

NOVAK: Pamćenje mi je doista nepouzdano, ali ono što čujem i što me zainteresira, sve ono što mi na bilo koji način dopre do svijesti i dozrije, sve to kao da programira moju imaginaciju, i ona vrati podatak čim on ustreba a ja onda više ne znam njegovo porijeklo. To je možda ono što zovemo taloženjem iskustva. Zapišem tek tu i tamo neku »važnu« izreku, koja se ne bi drugačije mogla sačuvati. Neki dan je na Opatovini prodavač sredstva za čišćenje mrlja povikao: »Univerzalno sredstvo koje ne pravi pitanje od čega je mrla!«. To sam zapisao. Takve izreke draže su mi i važnije od svega što bih ja umio izmisliti.

PAVLETIĆ: Kako pišete? S mnogo ispravaka, varijanata (kao ilustraciju molio bih Vas da mi pokažete jednu karticu* s ispravcima, ili nekoliko varijanata u sukcesiji, da bi se pratio razvitak ideje)?

NOVAK: Dugotrajnog dograđivanja, mnogih ispravaka i varijanata nema. Prvi tekst je uglavnom konačan. Ali dok pišem, bezbroj puta moram čitati ono što je već napisano; pišem i vraćam se na već napisani tekst, i kad je manja cjelina zaokružena, izmijenim ili dodam još po koju riječ, i onda pišem dalje na isti način, sve dok ne počnem prepisivati mašinom. Što iziđe iz mašine, kao da više nije moje, i ispravci su tada više nego rijetki.

PAVLETIĆ: Kako ste pisali »Mirisi, zlato i tamjan« — iz koje se jezgre, iz kojeg se sjemena razvio?

NOVAK: Jedna bolesnica u mojoj široj obitelji učinila mi se najednom pogodnim objektom da otjelovi moja raspoloženja i mnoge turobne misli. Pomisao na nju sažela se u radnom naslovu »Između dvije stolice«. Kad je sve bilo gotovo, potražio sam drugi naslov, jer me ovaj podsjećao na priručnike za medicinske sestre.

PAVLETIĆ: Čuo sam da su se filmski umjetnici zainteresirali za Vaše tekstove. S obzirom na njihovu osebujnost, teško mogu zamisliti kako se mogu prenijeti u medij slika a da im se ozbiljno ne okrnji asocijativno bogatstvo i ne iznevjere ideje. Da li biste radije sami adaptirali svoje tekstove za film, ili mislite da bi to bolje učinio netko drugi, izraziti sineast sa svojim udjelom vizuelne mašte?

NOVAK: Ja se svakako u to ne bih upuštao. Za svoju temu našao sam jedan oblik i jedan medij. Uspješno ili ne, ja sam je uobličio. Kao što dijete prije nego se rodi ima bezbroj lica i sve moguće boje očiju, pa čak i neodređen spol, tako je možda i ova moja tema mogla biti pogodna da je obradim u obliku filmskog scenarija ili drugačije. Ali sada, kad je dijete već rođeno, ono je za mene nezamjenljivo i najbolje ovakvo kakvo jest. Ono što će uraditi drugi, bit će njihov posao, za koji je od mene došao samo poticaj. Vjerujem da bi Babaja i Violić mogli to obaviti bolje nego ja, ali i drugačije.

PAVLETIĆ: Osim Ranka Marinkovića i Vjekoslava Kaleba, koji su umjetnici riječi ostavili na Vas trajan dojam? Od koga ste najviše naučili »taj prokleti zanat spisateljski«?

NOVAK: Ovo je pitanje najdelikatnije, ne zato što bih se ustručavao priznati da sam učio od drugih (to bi bilo maloumno), nego zato što Marinkovića i Kaleba kao pisce izvanredno cijenim i volim, i zato što su neki kritičari, pa, evo očito i Vi, našli u mene nekih odzvuka njihove riječi ili nekih srodnosti s njihovim svjetovima, dok ja, međutim, intimno to ne mogu prihvatiti, jer nisam svjestan nikakva izravna dodira s njihovim métierom. Jedini direktni utjecaj kojega sam bio potpuno svjestan već u trenutku kada se javio, i kojemu moram zahvaliti što je ubrzao moje formiranje i osamostaljivanje, to je poezija Dragutina Tadijanovića. Prva novela koju sam bio napisao zaokupljen Tadijanovićevom poezijom bila je ujedno i prva moja objavljena novela — »Badessa madre Antonia«. Prije toga objavio sam tu i tamo koji fragment, a poslije toga objavio sam jednu jedinu novelu napisanu prije »Badesse«, i to na Vaš nagovor dok ste bili urednik »Republike« (»Dva konja s opremom«). Mislim da bi lako bilo danas utvrditi kako su tekstovi napisani prije »Badesse« možda nosili u sebi mnoge elemente mog kasnijeg literarnog rukopisa, ali u sirovijem obliku, neizdiferencirane, dok je »Badessa« značila izvjestan kvalitetni skok. Od Tadijanovićeve poezije su se u mojoj svijesti kao pod utjecajem magnetizma, sve čestice munjevito sredile, i meni su postale jasno vidljive silnice koje su vjerojatno i ranije strujile, ali koje sam samo naslućivao. To je eto sve što mogu reći. Svaki čovjek ima vlastitu sliku o sebi, dok svaki pogled sa strane otkriva vjerojatno drugačiji izgled. Ali tu ne može biti mnogo sporazuma, i meni je prilično neugodno što sam toliko o sebi govorio.

* Ovom prilikom, iz tehničkih razloga, ne reproduciram niti analiziram jedan primjerak rukopisa s ispravcima, koji mi je autor stavio na raspolaganje; učinit ću to drugom prilikom, u knjizi »Tajna radne sobe«. (Op. V. P.)

O 300-GODIŠNJICI ZAGREBAČKOG SVEUČILIŠTA

Povodom rasprave Nade Klaić »O postanku zagrebačkog sveučilišta«, Zagreb 1969, izdanje Sveučilišta u Zagrebu

Sveučilište u Zagrebu najavilo je da će povodom proslave 300-godišnjice osnutka i postojanja izdati SPOMENICU, što sva kulturna javnost očekuje s najvećim zanimanjem. U nizu posebnih izdanja izdalo je Sveučilište najprije brošuru Nade Klaić »O postanku zagrebačkog sveučilišta«, da bi se rasvijetlilo pitanje diplome cara Leopolda I od 23. rujna 1669, kojom car daje isusovačkoj akademiji (visokoj školi) u Zagrebu sva prava koja imaju sveučilišta u Rimsko-njemačkom carstvu i austrijskim nasljednim zemljama, kao i pitanje od kada zapravo datira visokoškolska a od kada sveučilišna nastava u Zagrebu.

Diskusija o tim pitanjima vođena je tijekom dugih godina jer diploma cara Leopolda nije bila poznata i nije se znalo za njezin tekst i sadržaj pa se nije mogla ni ocijeniti njezina važnost, iako su u znanstvenim i sveučilišnim krugovima kružili neki prijepisi i izvaci. Ona je, naime, bila zametnuta i nestala valjda negdje oko god. 1773. kad je ukinut isusovački red. U tom času država se našla »u nemaloj neprilici radi brojnih akademija i gimnazija, koje su isusovci dosad uzdržavali i u kojima su oni sami naučavali« (Vjekoslav Klaić: *Sveučilište... u Zagrebu*, Zagreb 1925, str. 9), a bila je dužna da ova učilišta preuzme u svoje ruke. Tom prigodom država je isusovačku akademiju u Zagrebu preuzela pod naslovom »Kr. akademija znanosti«. Profesorski zbor ove akademije još 19. svibnja 1790. u jednoj svojoj predstavci saopćuje Hrvatskom saboru stališa i redova, da žali što ne može ovaj čas pokazati diplomu kojom je akademiji nekad podijeljena povlast univerziteta, jer ta povelja nije nikada bila pohranjena u arhivu zagrebačke školske direkcije... ali nema sumnje, da je diploma opstojala itd. (Vjekoslav Klaić, *Sveučilište... u Zagrebu*, Zagreb 1925, str. 30). Zato od 1868. pa do 1874. kod restauracije sveučilišta nitko i ne spominje diplomu cara Leopolda I, jer je ona — nestala, i počinje igra oko cara i kralja Franje Josipa I, koji nakon mnogih peripetija pristaje da se u Zagrebu »osnuje« sveučilište, koje onda dobiva i njegovo ime.

Ali dileme danas više nema, nakon što sam diplomu cara Leopolda pronašao, izradio fotokopiju, pročitao cijeli latinski tekst i dao točni hrvatski prijevod, te sve to objavio tiskom (naročito u monografiji *Od kada postoji sveučilište u Zagrebu*, Knjižnica prijatelja Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, sv. 5, 1940). Ova, naime, diploma nije uopće bila zametnuta ili nestala. Zato nije niti moja naročita zasluga da sam tu diplomu »otkrio« ili »pronašao« nego sam samo učinio ono, što nije učinio ni odbor koji je preuzimao isusovačke škole u državne ruke, ni profesorski zbor Kr. akademije znanosti ni itko od naših povjesničara, da sam, naime, među različnim carskim diplomama, koje su brižno pohranjene (ne zametnute!) u Hrvatskom državnom arhivu, potražio diplomu cara Leopolda od 23. rujna 1669. i iz nje saznao sve podatke, koji se odnose na postanak sveučilišta u Zagrebu.

Proučivši još i rasprave o povijesti visokoškolske i sveučilišne nastave od F. Fanceva. A. Mažuranića, A. Cuvaja, R. Horvata, Vj. Klaića, M. Vanina i mnogih drugih, utvrdio sam slijedeće:

1. Isusovci su došli u Zagreb 1606. god. i uza svoj samostan (na današnjem Jezuitskom trgu) dobili i dominikanski samostan (na današnjem Trgu Katarine Zrinjske), u kojem su 3. lipnja 1607. otvorili svoju gimnaziju.

2. U svom konviktu (u današnjoj Habdelićevoj ulici) započeli su 1632. god. naučavati *bogoslovsku* nastavu i tim zakročili u visokoškolsku nastavu u Zagrebu. Bogoslovska nastava ne može se, naime, više ubrojiti u gimnazijsku nastavu, nego u visokoškolsku (fakultetsku).

3. Na poticaj Hrvatskoga sabora od 30. lipnja 1660. i nakon stjecanja različnih beneficija i zaklada, naročito zaklade kanonika Nikole Dijaneševića, započela je 6. studenoga 1662, nakon tada uobičajene svečanosti, visokoškolska *filozofska* nastava. Prvo predavanje održao je Stjepan Glavač, profesor matematike i zemljopisa. Predavanje je objavljeno, kao i teze za disertacije. Nikola Dijanešević tom je prilikom od generala isusovačkoga rada u Rimu, Pavla Olive, dobio naslov »utemeljitelj zagrebačke filozofije«. Od toga dana dijeli se isusovačka nastava na nižu (gimnazijsku) i visokoškolsku (akademsku) nastavu. Isusovačka visoka škola (akademija) imala je u to doba dva tada najvažnija fakulteta, odsjeka ili tečaja za visokoškolsku nastavu: bogoslovski i filozofski fakultet.

4. Na molbu i prijedlog rektora isusovačkoga kolegija u Zagrebu, Filipa Kavčića i austrijskoga isusovačkog provincijala Mihajla Sikutena (također Hrvata), izdao je car i kralj Leopold I 23. rujna 1669. carsku diplomu, u kojoj car među ostalim utvrđuje:

a) da Hrvatska zaslužuje da ima sveučilište kao i sve druge zemlje u Carstvu i austrijskim nasljednim zemljama;

b) da u Zagrebu, u isusovačkom kolegiju postoji već sve što je potrebno za uzdržavanje sveučilišta, kao što su zaklade i sl. (a izričito spominje zakladu Dijaneševićevu), postoje prostorije u kojima se drže predavanja i profesori koji nastavu predavaju, te zato on ovoj isusovačkoj akademiji daje sva prava i povlastice sveučilišta u Carstvu i austrijskim nasljednim zemljama, kao što su sveučilišta u Beču, Mainzu, Ingolstadtu, Koelnu, Pragu, Olomucu, Trnavi, Grazu i Košicama i ujedno ovu ustanovu stavlja pod posebnu zaštitu svoju i svojih nasljednika!

Iz svih ovih razloga smatrao sam, a držim i danas, **da se dan 6. studenoga 1662. ima uzeti za početak visokoškolske nastave u Zagrebu,** s dva tada najvažnija fakulteta, tečaja ili kolegija za tadašnju visokoškolsku nastavu, bogoslovskoga i filozofskoga, **a da se dan 23. rujna 1669. ima smatrati danom kad je ova visokoškolska nastava dobila značaj sveučilišne nastave i time je osnovano sveučilište u Zagrebu pod zaštitom i okriljem cara Leopolda I.**

5. Na kraju diplome je dodana klauzula, koja govori, da je dne 3. studenoga 1671. ova carska diploma pročitana, objavljena i prihvaćena u Saboru stališa i redova Hrvatske i Slavonije i potpisana po protonotaru Nikoli Patačiću od Zajezde.

Dalji studij povijesti ovoga sveučilišta pokazuje:

1. Da je ovom sveučilištu 1772. god. dodana Škola za političke i kameralne nauke u Varaždinu kao politički, pravni fakultet.

2. Da je nakon ukinuća isusovačkoga reda 1773. god. ovu ustanovu preuzela država pod naslovom »Kr. akademija znanosti«.

3. Da je od ove ustanove car Josip II oduzeo bogoslovski fakultet i prenesao u bogoslovski seminar na Kaptolu, a odmah poslije smrti cara Josipa II (1790) profesorski zbor ove akademije tražio je povrat toga fakulteta kao i uspostavljanje svih prava, koja je dao car Leopold I 1669. god.

4. Da je od preostalog pravnog i filozofskog fakulteta austrijskom reformom nastave 1850. oduzet filozofski fakultet i pretvoren u 7. i 8. razred gimnazije, a ostao samo pravni fakultet pod naslovom Pravoslovna akademija.

5. Da je zakonom od 5. I. 1874. natrag vraćen bogoslovski i filozofski fakultet, a rektor Pravoslovne akademije Matija Mesić dne 19. listopada 1874. po banu Ivanu Mažuraniću ustoličen kao prvi rektor novoorganiziranog sveučilišta, koje je dobilo ime »Sveučilište Franje Josipa I«.

6. Da je ovom sveučilištu 1917. god. dodan novoosnovani medicinski fakultet i zatim svi ostali nastavni i znanstveni fakulteti, od kojih su neki tijekom vremena ukidani, neki novi dodavani, neki ujedinjavani a neki razjedinjavani, kako je već zahtijevala moderna nastava, tako da je 1963. god, kad je stupio na snagu novi sveučilišni zakon, Zagrebačko sveučilište imalo 25 fakulteta i pridodane 4 visoke škole.

Tim je nepobitno dokazano, da isusovačka visoka škola, akademija, kasnije sveučilište na Gradecu (Griču) u Zagrebu pokazuje trajni kontinuitet vi-

sokoškolske, odnosno sveučilišne nastave, i to visokoškolske nastave od 1662. god., a sveučilišne nastave od 23. rujna 1669, pa zato Zagrebačko sveučilište s pravom dana 23. rujna ove godine 1969. slavi 300-godišnjicu svoga postanka.

Istini za volju treba tom prilikom razjasniti nekoliko pitanja:

1. Da li je isusovačka visoka škola ili akademija bila »akademija znanosti«, kako redovno ja pišem, ili »akademija slobodnih umjetnosti i filozofije« kako hoće Nada Klaić? To je, naime, stvar gledanja na tadašnje prilike. Naši ljudi koji su u ono doba studirali u Padovi i sličnim sveučilištima, polazili su »artistički« fakultet i postali doktori filozofije, teologije (svete filozofije) i čak medicine (jer su i doktori medicine-liječnici morali najprije polagati doktorat filozofije). Naziv »artes liberales« ne mogu uzeti u značenju »slobodne umjetnosti« nego upravo »slobodne znanosti« ili »slobodne nauke«.

2. Početak bogoslovske nauke na isusovačkoj školi 1632. god. može se smatrati početkom visokoškolske nastave, ali je to bio samo jedan fakultet, pa se s pravom pita, da li to već može biti »akademija«, bilo »akademija znanosti«, bilo »akademija umjetnosti«. Izgleda ispravnije početkom visokoškolske nastave smatrati dan 6. studenoga 1662, kad je isusovačka visoka škola dobila i drugi, filozofski fakultet, i time postala »akademija«. Baš toj i takvoj akademiji, u kojoj su isusovci već 6. studenoga 1662, obogaćeni zakladama i darovnicama, *na svoju ruku* započeli visokoškolsku nastavu s dva fakulteta, dao je car Leopold I dne 23. rujna 1669. sva prava sveučilišta, pa se zato baš taj dan 23. rujna 1669. ima smatrati danom zakonskoga postanka zagrebačkog sveučilišta.

3. Nikako se ne mogu složiti s tim, da se diploma cara Leopolda zove »Leopoldov privilegij« ili slično, jer je taj »privilegij« protokoliran u Hrvatskom državnom arhivu pod sign. 111 kao »Diploma regis Leopoldi...«. Ova diploma sadrži nekoliko privilegija, koje car podjeljuje, pa je potpuno netočno i stvara zabunu, ako se jednom o diplomi govori kao o »privilegiju« a drugi se put govori o pojedinim privilegijima, koji su u diplomi sadržani i od kojih su mnogi kasnije dolazili u pitanje, čak i ukidani ili njihovo oživotvorenje odgađano.

4. Više isusovačke vlasti izigrale su diplomu cara Leopolda time, što su »stavile izvan snage jedan dio Leopoldovih privilegija«. Uzrok za taj postupak je posve jasan. Družba Isusova u Zagrebu, naročito rektor Filip Kavčić, nastavljajući rad najvećeg tadašnjeg kulturnog radnika u Hrvatskoj, Jurja Habdelića, a iskoristivši priliku da je isusovački austrijski provincijal u Beču u ono doba bio Hrvat Mihajlo Sikuten, nastojala je od Cara Leopolda za svoju akademiju dobiti sva prava tadašnjih sveučilišta u Carstvu, pa joj je to i uspjelo. Osjeća se u tom i stanovita tendencija oko neke vrste osamostaljenja od Rima, što sigurno nije za osudu. Isusovci u Zagrebu očito su mudro pretpostavili, da general isusovačkoga reda u Rimu, Pavao Oliva, koji je Nikoli Dijaneševiću dao naslov »osnivača zagrebačke filozofije« neće moći protusloviti. Ali nisu računali s tim, da je isusovački general, crni papa u Rimu, vrlo koncilijantan kad se radi o primanju zaklade i ostalih dohodaka, pa se pokazuje darežljiv i podjeljuje časti i naslove darovateljima *zaklada*, ali je vrlo osjetljiv i upravo osvetljiv kad vidi da mu jedan isusovački kolegij i njegove ustanove izmiču iz ruke i predaju se u ruke cara, pod carsku zaštitu, a car prihvaća ovu ponudu i stavlja dotičnu družbu i njezine ustanove »pod svoje okrilje«. Ali tim činom general Oliva nije ukinuo sam fakat da je isusovačka škola dne 23. rujna 1669. dobila sva prava sveučilišta; on je čak primio do znanja samu diplomu, ali je odredio da se neke točke suspendiraju »dok se bolje ne razmisle«. Kako je to posve interna stvar isusovačkoga reda, ne treba je doduše prešućivati ili mimoilaziti, ali joj ne treba davati važnost.

Važnije je to, da je ovaj postupak generala isusovačkoga reda Olive imao za samu ustanovu dalekosežne posljedice.

Prva od njih je ta, da je diploma cara Leopolda nestala i da je pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom »Diploma regis Leopoldi die 23. Mensis Septembris 1669. quo media Accademia triplicis cursus philosophici Zagrabiae fundatur«, kako jasno piše na koricama diplome, kao da se osniva neki srednji ili srednjoškolski trogodišnji filozofski tečaj, a ne sveučilište sa svim pravima sveučilišta u Carstvu i austrijskim nasljednim zemljama. To je učinjeno očito u nastojanju, da se umanji važnost ove diplome. Zato ona nije bila poznata ni profesorskom zboru Kr. akademije znanosti a ni kasnijim istraživačima ili političarima, koji su išli za tim da se Kr. akademiji znanosti priznaju sva prava sveučilišta.

Druga, još dalekosežnija posljedica bila je ta, što država, preuzimajući isusovačku visoku školu, zapravo sveučilište, a nemajući u rukama diplomu cara Leopolda, nije preuzela ovu školu sa svim pravima sveučilišta nego kao »Kraljevsku akademiju znanosti«, iako su postavljanje profesora, habilitacioni postupak, obrada disertacija i sl. bili isti kao na sveučilištu u Trnavi, koje je kasnije preneseno u Budimpeštu. Zašto carica Marija Terezija nije preuzimajući isusovačke škole stala na stajalište prava koja je zagrebačkom sveučilištu podijelio njezin dalji prethodnik nego je njegove »privilegije« umanjila, stvar je koju moraju istražiti naši povjesničari opće i pravne povijesti i političkih nauka. Evo im dosta posla i »zaduženja«!

I sva kasnija nastojanja da se diploma cara Leopolda prizna u cijelosti ostala su dugo vremena bez uspjeha. Profesorski zbor Kr. akademije znanosti »u svojoj predstavci od 19. svibnja 1790. moli od stališa i redova zastupljenih na Hrvatskom saboru da porade, da se već jednom u život privede povelja cara i kralja Leopolda I iz god. 1669, kojom je tadašnjoj ježuvitskoj akademiji podijelio sve povlasti i preimućstva pravoga univerziteta« (Vjekoslav Klaić, *Sveučilište... u Zagrebu*, Zagreb 1925, str. 30). Svojom adresom od 29. XII 1866. Hrvatski sabor izlaže potrebu sveučilišta na jugu monarhije već i stoga što je Austrija nakon rata s Italijom i Pruskom izgubila Veneciju i s njom i Padovu, jedini viši učevni zavod u južnim krajevima, u kojem su dosada ljudi iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije primali i stjecali svoje obrazovanje. Sabor upravo naglašava, da bi za južne krajeve »bilo sveučilište u Zagrebu s nastavnim jezikom hervatskim od velike važnosti, a i velikog domašaja, za cielu monarkiju«. To je sve znak, da su politički, kulturni i znanstveni radnici radili neprestano u intencijama diplome cara Leopolda, a da su se njihova nastojanja lomila na kratkovidnoj bečkoj i austrijskoj politici.

Sve to je ispravljeno 1874. god. i pogotovu 1917. god. i kasnije s popunjavanjem novih fakulteta. Tako je dokazano, da je unutar isusovačke visoke škole ili akademije u Zagrebu već od 6. studenoga 1662. održavana visokoškolska nastava na dva fakulteta, tečaja ili kolegija, filozofskom i bogoslovskom, kako su to organizirali isusovci na svoju ruku u svojoj družbi u Zagrebu s pravom javnosti ili kako kaže Nada Klaić »zagrebačka akademija sa svoja dva tečaja ili fakulteta, filozofskim i teološkim, bila je najviša visokoškolska ustanova javnoga karaktera« i ta ustanova ima sva prava sveučilišta od 23. rujna 1669, iako su joj neka od tih prava od vremena do vremena uskraćivana. U tom pogledu 300-godišnje sveučilište u Zagrebu doživljavalo je istu sudbinu koju su doživljavale i ostale političke, znanstvene, kulturne i sve ostale ustanove diljem Hrvatske. U svakom slučaju diploma cara Leopolda I od 23. rujna 1669. jedan je od najvažnijih dokumenata iz područja hrvatske političke, kulturne, znanstvene i nastavne povijesti.

Vladimir Bazala

NAŠA KNJIŽEVNOST U SVIJETU

Sigurno je da se uspjeh jedne književnosti mjeri i njenim prodorom u svijet. Ali se takav uspjeh mora smatrati većim i značajnijim, ako se radi o književnosti malog ili pak srednjeg naroda. Doduše, taj uspjeh je uvjetovan situacijom unutar svake književnosti koja traži svoj izlaz u svijet. To hoće reći, da joj je književna produkcija dosegla takav stupanj zrelosti i razvoja koji može svojim umjetničkim kvalitetom zadovoljiti i zainteresirati čitaoca na bilo kojem kraju svijeta. Nešto slično se dogodilo i sa našom književnošću. Iako ne u velikim razmjerima, ali u skromnom opsegu naša književnost prevođena je širom svijeta. Negdje više a negdje manje, no i toliko koliko je postigla svojim plasmanom iznad je svakog očekivanja. Da je mogla više i to je sasvim sigurno. Zato možemo kriviti u prvom redu sami sebe. Izvanredno važna propusna moć naše književnosti čiji su jezici gotovo nepoznati u svijetu, ogledala se je u prevodilačkoj djelatnosti za koju smo, u jeku neobičnog zanimanja za naše narode i njihove književnosti, bili potpuno nespremni, a nismo ni danas još bogzna kako spremni. K tome i organizacija i poticaji koji su dolazili ili su trebali dolaziti s naše strane da bi

se zadovoljio makar i informativni uvid u naše stvaralaštvo, nisu još ni dan-danas zadovoljavajući. Osim Jugoslavenske autorske agencije, te Komisije za kulturne veze s inozemstvom, zatim još uvijek nespremnih republičkih servisa, te slavenskih seminara i sličnih skupova koji su u tu svrhu također održavani, ne možemo se pohvaliti da smo u tom pogledu nešto naročito učinili kako bismo strani svijet upoznali s našom knjigom. Pa ipak, uza sve propuste i pomanjkanje većih inicijativa, naša je knjiga u poslijeratnom razdoblju stekla priličnu afirmaciju u svijetu, iako često menadžerstvom i dovitljivošću samih autora. Budući da nismo do sada, valjda opet zbog indolentnosti i nemarnosti, pravili nikakve osvrte i preglede, a pogotovu analize i bilance o tome kako se naša knjiga plasirala izvan domovine, koji je materijalni efekat postigla i dokle je sve doprla, odlučili smo da to učinimo sada.

Sve do oslobođenja naša je knjiga bila malo poznata u svijetu. Nešto malo narodne književnosti bilo je prevedeno (sa »Hasanaginicom« na čelu), zatim nekoliko klasika i tu i tamo poneko djelo iz našeg veoma bogatog književnog razdoblja između dva rata. I to je sve što je gotovo slučajno došlo u ruke stranim čitaocima.

Naša je književnost, da tako kažemo, dijelila sudbinu malih naroda i »malih književnosti«.

Drugi svjetski rat donio je preokret u tom pogledu. Situacija se potpuno izmijenila. Neobično razvijena međunarodna suradnja, ne samo u odnosima velikih nego i malih naroda, uvjetovana političkim događajima i velikim promjenama u svijetu, otvorila je nove prostore i široke mogućnosti kulturnoj suradnji i razmjeni. Naša je zemlja u međunarodnim relacijama stjecala sve veći ugled i svratila na sebe pažnju velikog broja zemalja širom svijeta. To je utrlo putove i našoj knjizi izvan granica naše zemlje.

Međutim, ne treba zaboraviti, da je bitan udio u afirmaciji naše književnosti u svijetu dala i ona sama, svojim umjetničkim kvalitetom i dobrim prijemom kod kritike i čitalačke publike.

Tako je u razdoblju od 1945. do 1958. godine plasman naše knjige u inozemstvu izgledao ovako:

1945.	7	izdanja
1946.	23	„
1947.	28	„
1948.	34	„
1949.	17	„
1950.	4	„
1951.	7	„
1952.	1	„
1953.	12	„
1954.	11	„
1955.	15	„
1956.	47	„
1957.	70	„
1958.	74	„
1959.	68	„
1960.	53	„
1961.	77	„
1962.	91	„
1963.	75	„
1964.	83	„
1965.	104	„
1966.	97	„
1967.	69	„
1968.	(43?)	„

Za prošlu, 1968. godinu, podaci nisu poznati, ali je samo Jugoslavenska autorska agencija sklopila 43 ugovora.

U navedenom razdoblju djela naših pisaca štampana su u inozemstvu u blizu 1100 izdanja. Ako uporedimo razdoblje od 1945—1962. kada je štampano ukupno 600 izdanja, onda ispada da je samo za posljednjih 5—6 godina štampano gotovo 500 izdanja. Najviše izdanja štampano je u Čehoslovačkoj (259), zatim u SSSR-u (175), pa u Zapadnoj Njemačkoj (98), u Madžarskoj (63), u Poljskoj (62), zatim u Italiji (51) i u Francuskoj (zapanjujuće malo, tj. svega 27 u protekle 23 godine!).

Prema tome, najuspješnija godina poslije rata bila je 1948, a odmah zatim 1949, 1950, 1951. i 1952. plasman naše knjige u inozemstvu naglo je opao da bi takav ostao sve do 1956. god. Do toga je došlo zbog pogoršanja i prekida odnosa sa SSSR-om i istočnim zemljama. Zatim se plasman naše knjige počeo naglo širiti u zemljama zapadne Evrope, pa smo tako imali dva različita i karakteristična perioda u afirmaciji naše knjige u svijetu.

Treba spomenuti da je u prvom 5-godišnjem razdoblju (1945—50) među najvećim »potrošačima« naše knjige bio SSSR. Drugo 5-godišnje razdoblje bilo je beznačajno u izvozu naše knjige u inozemstvo, pa bismo ga slobodno mogli i preskočiti. No zanimljivo je spomenuti da se onih 7 izdanja u 1945. godini odnosi na autore: B. Ćopića, R. Čolakovića, M. Lovraka, R. Zogovića i I. Cankara, a prevedeni su na bugarski, slovački, ruski i talijanski. Dok se, na primjer, 1950. god. 4 izdanja odnose na: L. Lazarevića, B. Nušića, B. Stankovića i I. G. Kovačića, a prevedeni su na talijanski, poljski i mađarski. Međutim, najslabija je 1952. godina, kad je izvan naše zemlje štampano samo jedno jedino djelo, i to A. Šenoe »Seljačka buna« u SSSR-u.

Novo razdoblje istinskog prodora naše knjige u svijet počinje 1956/57. i traje, s neprestanim usponom sve do 1965. god. Dodjela Nobelove nagrade Ivi Andriću, 1961. godine, značila je prekretnicu u štampanju djela naših pisaca u inozemstvu. Tako je 1962. godina postala rekordna sa 91 izdanjem (trećina izdanja se odnosi na djela Ive Andrića), da bi reformska 1965. potukla i taj rekord sa 104 izdanja, sada već prodorom većeg broja pisaca mlađe generacije.

Samo 1962. godine, djela Ive Andrića štampana su u inozemstvu u 44 izdanja, M. Bulatovića u 6, Ćopića 4, G. Olujić 3, I. Kušana 3, a E. Koša i M. Krleže u 2 izdanja. Ivo Andrić štampan je te godine u 17 jezika, Bulatović u 5, Ćopić i Olujić u 3, Krleža i Koš u 2 jezika.

Ako bismo malo pobliže zavirili u izdanja samo tri godine (1960—1962) mogli bismo zapaziti dvije vrlo karakteristične pojave. Naime, prijevodi su ravnomjerno raspodijeljeni na veći broj zemalja i na Istoku i na Zapadu, a osim toga sve više jača tendencija širenja naše knjige i u nizu manjih zemalja u kojima je ranije naša knjiga bila potpuno nepoznata. U te tri godine najviše izdanja objavljeno je u Zapadnoj Njemačkoj (39), zatim u SSSR-u (62), te u Poljskoj (20), Čehoslovačkoj (16); u Bugarskoj i Madžarskoj samo 3 izdanja. U Istočnoj Njemačkoj osjetno poboljšanje sa 9 izdanja, dok ih je za prethodnih 15 godina bilo svega 11. U Rumunjskoj i Grčkoj ništa. Niti oni nas prevode, niti mi njih. Osjetan napredak učinjen je u Italiji, gdje je za te tri godine objavljeno 12 izdanja, a za čitavo ranije razdoblje 24. Zapažen uspjeh postignut je u Engleskoj sa 9 izdanja prema 13 za prijašnjih 15 godina, te poseban prodor naše knjige u skandinavske zemlje: Švedska (8), Norveška (6), Danska (5) i Finska (4) za samo tri godine. Tako isto i u Portugalu, Španjolskoj i Švicarskoj po 4 izdanja. Ukupno uzevši u te tri godine, u kojima je naš Nobelovac vodio glavnu riječ, u Zapadnoj Njemačkoj i SAD objavljeno je 105 izdanja, a u istočnoj Evropi 83, dok su ostale zemlje objavile svega 6 izdanja. To je prvi put kad su zapadne zemlje nadmašile svojim izdanjima istočne.

Prema zanimanju čitalaca u tom razdoblju na prvom mjestu je roman (107 izdanja), pripovijetke (38) poezija (10) i dječja literatura (9).

No, slijedećih godina na putu širenja naše knjige pojavljuju se nove zemlje i sve veći broj mlađih autora.

Zanimljivo je spomenuti koji su pisci i gdje najviše štampani. Tako na primjer, u zapadnim zemljama: I. Andrić, M. Bulatović, E. Koš, G. Olujić, I. Kušan, M. Oljača, V. Popa, P. Šegedin i dr. Dok su u istočnim zemljama najviše objavljivani: B. Ćopić, D. Ćosić, M. Lalić, D. Maksimović, M. Božić, V. Kaleb, a njima se pridružuju najčešće pisci naše klasike: I. Cankar, F. Prešern, A. Šenoa, I. Mažuranić, B. Nušić, P.P. Njegoš i dr.

Međutim, jedan je broj pisaca koji se, svejedno u većem ili manjem broju izdanja, prevode jednako na Istoku i Zapadu. To su: M. Krleža, R. Marinković, V. Desnica, O. Davičo i dr. S jednom iznimkom da se Krleža u Italiji nikako ne prevodi.

Andrić je, na primjer, samo u 8 zemalja, objavljen u preko 120 izdanja do 1968. god. Najviše u Zapadnoj Njemačkoj (35), zatim u Italiji (19), pa u SSSR-u (13), Čehoslovačkoj (12), Poljskoj (10), Madžarskoj (7), u SAD (6), a najmanje u Francuskoj (5).

Krleža najviše u Austriji (8), pa u Čehoslovačkoj (6), u Zapadnoj Njemačkoj (5), Poljskoj (4), te u SSSR-u (1).

Prema tome, lista naših pisaca koji su najviše prevođeni u inozemstvu izgleda ovako:

1.	Ivo Andrić	181	izdanje
2.	Miroslav Krleža	54	„
3.	Miodrag Bulatović	34	„
4.	Branko Ćopić	33	„
5.	Dobrica Ćosić	18	„
6.	Mihailo Lalić	15	„
7.	Oskar Davičo	11	„
8.	Gordana Olujić	10	„
9.	Vjekoslav Kaleb	9	„
10.	Marijan Matković	8	„
11.	Erih Koš	7	„
12.	Ranko Marinković	6	„
13.	Mladen Oljača	6	„
14.	Ivan Kušan	5	„
15.	Slavko Kolar	4	„
16.	Mirko Božić	4	„
17.	Vladan Desnica	4	„
18.	Petar Šegedin	2	„

Ukupno naših pisaca prevedeno je u inozemstvu oko 180. Od toga hrvatskih pisaca 49, srpskih 66, slovenskih 44, makedonskih 4, crnogorskih 3 i pisaca iz Bosne i Hercegovine 14. (Andrić i Ćopić tretirani su kao srpski pisci u svim pregledima.)

Njihova djela prevođena su na preko 40 različitih jezika u 36 zemalja: 22 evropske i 14 izvanevropskih. Najviše je djela prevođeno ipak na njemački (Zapadna Njemačka, Istočna Njemačka, Švicarska, Austrija), a zatim na češki, ruski, poljski, talijanski, dok je zapanjujuće malo na francuski, a najmanje na bugarski, grčki i rumunjski. No, izvan dometa naše knjige

ostale su još uvijek afričke i azijske zemlje, te zemlje Južne Amerike. Od azijskih zemalja možemo nabrojiti samo Japan, Indiju, Kinu, te Iran, Tursku i Izrael. Od arapskih: UAR, Siriju i Južnoafričku Uniju. Od Južnoameričkih: Brazil, Mexico i Argentinu.

Kuriozitet je da su naša dva pisca objavila svoja djela u Južnoafričkoj Uniji, i to Bulatović i I. Kušan.

PISCI NA STRANIM JEZICIMA

Ivo Andrić preveden je na preko 30 različitih jezika, *Krleža* na oko 15, *Bulatović*, također oko 15, *G. Olujić* nešto manje, Ćopić u sve jezike istočnih zemalja, *Koš:* engleski, ruski, holandski, njemački; *Kušan:* engleski, poljski; *Kaleb:* češki, poljski, ruski, engleski, njemački; *Kolar:* češki, njemački; *Marinković:* češki, ruski, njemački, švedski; *Matković:* češki, mađarski; *Božić:* bugarski, poljski, ruski, češki; *Lalić:* bugarski, češki, poljski, ruski, danski, mađarski, rumunjski, engleski; *D. Ćosić:* bugarski, češki, ruski, poljski, mađarski, danski, engleski, rumunjski; *M. Oljača:* poljski, njemački, engleski, francuski, talijanski; *Davičo:* bugarski, češki, poljski, engleski, njemački, norveški, talijanski; *Desnica:* češki, poljski, njemački; *Šegedin:* njemački, francuski. *Ujević* tek jedno izdanje na češkom.

DJELA NAJVIŠE PREVOĐENA

Najviše su prevođena djela *Ive Andrića:* »Na Drini ćuprija« (oko 40 izdanja), »Travnička kronika« nešto manje, zatim »Pripovijetke« upola manje, te »Gospođica« i »Prokleta avlija«; *Miroslava Krleže:* »Gospoda Glembajevi«, zatim »Povratak Filipa Latinovicza«, »Hrvatski bog Mars« i »Na rubu pameti«; *Miodraga Bulatovića* objavljeno je blizu 20 izdanja »Crveni pijetao leti prema nebu«, zatim *G. Olujić* »Izlet u nebo« i »Glasam za ljubav«. Slijede: *D. Ćosića* »Daleko je sunce« preko 20 izdanja, *Eriha Koša* »Veliki mak«, *Ivana Kušana* »Uzbuna na zelenom vrhu« 7 izdanja; *Kaleba* »Divota prašine«, *Marinkovićeve* »Ruke«, *Božićevi* »Kurlani«, *Lalićeva* »Lelejska gora«, *Oljačina* »Molitva za moju braću« i dr.

Ne može se reći da to nije najkvalitetniji dio naše literature, sa izuzetkom nekoliko pisaca koji su vjerojatno vlastitom snalažljivošću, poznanstvima i menadžerstvom dospjeli u vrh naše literature koja se prevodi u inozemstvu.

*

Zanimljiv je prodor naše knjige u daleke zemlje (Japan, Kina, Indija, Kanada) i male zemlje: Finska, Island, Sirija, Izrael, te one zemlje s kojima nismo bliski, niti su nam skloni s obzirom na različitost društvenog sistema: Portugal, Južnoafrička Unija, Grčka, Španjolska. Činjenica koja mnogo govori u prilog tome, kako knjiga svladava sve prepreke i posjeduje univerzalni način osvajanja simpatija i duhovne povezanosti među narodima. Zbog toga smo htjeli da prikažemo taj put naše knjige koja se, pogotovu od 1962. okreće ne samo Istoku i Zapadu, nego i tzv. trećem svijetu.

god.	zemlja	izdanja	pisac
1949.	Kanada	1	J. Jurčić
1954.	Grčka	1	J. Jurčić
1955.	Izrael	1	R. Čolaković
	Portugal	1	F. Finžgar
1956.	Grčka	1	J. Jurčić
1957.	Kina	2	I. Cankar
	Kina	1	Č. Minderović
	Kina	1	L. Vojnović
1959.	Izrael	1	Andrić
1960.	Portugal	1	Krleža
1961.	Portugal	1	Krleža
	Indija	1	Nušić
	UAR	1	Andrić
1962.	Grčka	1	Andrić
	Španjolska	1	Andrić
	Iran	1	Andrić
	Portugal	1	Andrić
	Portugal	1	J. Jurčić
1963.	Španjolska	1	Andrić
	Japan	1	Jugosl. narodne priče
	Južnoafrička Unija	1	I. Kušan
	Južnoafrička Unija	1	M. Bulatović
	Island	1	Andrić
	Mexico	1	Andrić
1964.	Izrael	1	M. Bulatović
	Španjolska	1	G. Olujić
	Sirija	1	Andrić
1965.	Kanada	1	J. Jurčić
	Indija	1	Č. Minderović
1966.	Španjolska	2	Andrić
	Japan	1	Andrić
	Japan	2	M. Bulatović
	Portugal	1	M. Bulatović
	Kanada	1	Andrić

Jedan paradoks ipak upada u oči. Naši odnosi s Istokom i Zapadom utjecali su i na plasman naše knjige, zavisno od toga kako su se odvijali međunarodni događaji. Naime, do prekida odnosa sa SSSR-om i istočnim zemljama plasman naše knjige u tim zemljama bio je najbolji, kasnije se okrenuo prema Zapadu, da bi se u trećoj fazi približno izjednačio. Međutim, neprekidno dobri odnosi naše zemlje s afričkim i azijskim zemljama, nisu urodili plodom da se i naša knjiga adekvatno tim odnosima plasira na njihovu području. Da li je tome uzrok u nerazvijenosti i zaostalosti tih zemalja ili u zapostavljanju kulturne suradnje?

NAŠA KNJIŽEVNOST U ANTOLOGIJAMA, ZBIRKAMA I ZBORNICIMA

Kao poseban oblik plasmana naše književnosti u inozemstvu su antologija, zbirke i zbornici, koji se javljaju u specijaliziranim izdanjima, posebno za poeziju, novelu, pripovijetku, narodnu poeziju i pripovijetku, te dramu. Njihov broj nije malen, ali nije ni osobito velik, kakav je inače mogao biti, s obzirom na sve veće zanimanje za našu književnost, na velik broj neiskorištenih mogućnosti takvih izdanja, kao i na propust s naše strane da taj oblik plasmana naše književnosti iskoristimo kao specifičan i propagandni način upoznavanja stranog čitaoca sa što većim brojem autora i što širim izborom djela.

U razdoblju od 1945. do 1958. godine štampana su 102 izdanja na 17 jezika. I to:

Antologije, zbirke

poezije	23
novela	6
pripovijedaka	20
drame	1
narodne poezije	31
narodne pripovijetke	19
ciganska poezija	2
Ukupno	102

1945.	Jugoslavenska poezija	na češkom
1946.	Jugoslavenska poezija	na bugarskom
	Jugoslavenska novela	na talijanskom
	Srpske narodne pjesme	na mađarskom i ruskom
	Srpske narodne pripovijetke	na mađarskom
1947.	Srpske pripovijetke	na njemačkom
	Jugoslavenska narodna poezija	na poljskom
1948.	Jugoslavenska narodna poezija	na češkom
1949.	Jugoslavenska narodna poezija	na talijanskom
1950.	Jugoslavenska narodna poezija	na njemačkom (Švicarska)
1951.	Slovenska poezija	na talijanskom
	Jugoslavenska narodna poezija	na engleskom
	Srpsko-hrvatska narod. poezija	na engleskom

1953.	Jugoslavenska novela	na danskom
	Jugoslavenska narodna poezija	na češkom i engleskom
1954.	Jugoslavenska narodna poezija	na češkom
	Srp.-hrv. junačke nar. pjesme	na engleskom
1955.	Jugoslavenska poezija	na ruskom
	Srpska narodna poezija	na bugarskom
	Jugoslavenska narodna poezija	na ruskom
1956.	Jugoslavenska narodna poezija	na češkom i mađarskom
	Jugosl. narodne pripovijetke	na engleskom
	Srpske narodne pripovijetke	na ruskom
1957.	Slovenska poezija	na engleskom
	Jugoslavenska poezija	na ruskom
	Jugoslavenska narodna poezija	na engleskom
	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na engleskom
1958.	Jugosl. revolucionarna poezija	na njemačkom
	Jugoslavenska pripovijetka	na mađarskom
	Jugoslavenska narodna poezija	na slovačkom
	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na njemač., kirgijskom i azerbejdž.
1959.	Jugoslavenska poezija	na francuskom i talijanskom
	Dalmatinska renesansna poezija	na ruskom
	Jugoslavenske pripovijetke	na njemačkom i ruskom
	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na češkom 2 izdanja
	Hrvatske narodne priče	na talijanskom
	Srpske narodne priče	na talijanskom
1960.	Jugoslavenska poezija	na francuskom i poljskom
	Jugoslavenske pripovijetke	na njemačkom i mađarskom
	Jugoslavenska narodna poezija	na engleskom i mađarskom
	Jugoslavenska narodna poezija	na engleskom i mađarskom
	Srpska narodna poezija	na ruskom
	Jugoslavenska nar. pripovijetka	na njemačkom i engleskom
	Srpska narodna pripovijetka	na mađarskom
	Ciganska poezija	na njemačkom
1961.	Jugoslavenska poezija	na njemačkom
	Jugoslavenske pripovijetke	na njemačkom
	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na mađarskom
1962.	Jugoslavenske pripovijetke	na poljskom i mađarskom
	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na poljskom i ruskom
1963.	Jugoslavenska poezija	na talijan., ruskom i mađarskom
	Jugoslavenske pripovijetke	na njemačkom i talijanskom
	Srpska satirična pripovijetka	na njemačkom
	Srpska narodna poezija	na ruskom i engleskom
	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na engleskom
1964.	Jugoslavenska poezija	na njemačkom
	Srpska poezija	na talijanskom
	Dubrovačka renesansna poezija	na češkom
	Jugoslavenska drama	na njemačkom
	Jugoslavenske pripovijetke	na njemačkom 2 izdanja i češkom
	Jugoslavenske novele	na poljskom
	Srpska narodna poezija	na engleskom
1965.	Jugoslavenska poezija	na bugarskom i ruskom 2 izdanja
	Makedonska poezija	na talijanskom
	Jugoslavenske pripovijetke	na njemačkom, rumunj., te ruskom i engleskom po 2 izdanja
	Makedonske pripovijetke	na ruskom
	Jugoslavenske novele	na ruskom

	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na njemačkom te rumunj. 2 izdanja
1966.	Jugoslavenska poezija	na talijanskom
	Jugoslavenske pripovijetke	na češkom, te njemačkom 2 izdanja
	Jugoslavenske novele	na engleskom 2 izdanja
	Jugoslavenske nar. pripovijetke	na ruskom
	Srpske narodne pripovijetke	na ruskom
	Ciganska poezija	na njemačkom
1967.	Nije objavljeno ništa.	

1968. Ugovoreno samo preko Jugoslavenske autorske agencije 5 antologija (zbirki), i to:

Zbirka maked. poezije	(grupa autora)	na češkom
Zbirka hrvatske poezije	"	na češkom
Zbirka eseja	"	na mađarskom
Antologija jugosl. proze	"	na danskom
Zbirka jugosl. novele	"	na poljskom

Kao što se vidi iz ovog pregleda, najveći interes u svijetu pobuđuje narodna i umjetnička poezija, a zatim narodne i umjetničke pripovijetke. Drama gotovo ništa (samo što se u posljednje vrijeme nešto jače probila radio-drama), a novela tek nešto. Osim toga mogu se zapaziti veoma raznovrsni nazivi antologija, zbirki i zbornika. Većina ih je pod nazivom jugoslavenska poezija, pripovijetka, novela, ali sve češće se javlja i srpska, ciganska, te posebno slovenska umjetnička poezija, dok se hrvatska tiska pod neadekvatnim nazivima, odnosno uopće se ne tiska.

Godine 1952. uopće nema nikakvih izdanja, kao što ih nije bio ni u izdanjima djela (osim »Seljačke bune« A. Šenoe). Zatim nije izdano ništa ni 1967. god., a ni 1968. ne stoji u tome pogledu dobro. Čini se, da jenjava interes za našu književnost u svijetu. U tom pogledu bi se opet mogle iznijeti dvije karakteristike takve pojave. S jedne strane na Zapadu se taj interes svodi sve više na ona djela koja pokazuju izvjesnu senzaciju ili odstupanje od osnovnog toka našeg društvenog i općeg razvitka, a s druge strane na Istoku veoma se rijetko prevode djela koja su postigla nesumnjiv umjetnički kvalitet. Tako smo svjedoci jedne pojave koja zabrtvljuje nesmetan plasman naše knjige na obje strane njene već stečene afirmacije. Nesumnjivo je da su razlozi takvoj pojavi jednim dijelom i u našoj suvremenoj književnoj produkciji, koja još nije učinila ozbiljan napor da naš suvremeni život i stvarnost literarno oblikuje. Svako suvremeno djelo brzo nalazi svoj plasman i u inozemstvu. No, to je već teorijsko i književno pitanje same krize stvaralaštva kod nas, odnosno kritične situacije u kojoj se ono nalazi.

Nezavisno od toga, uočljivi su i drugi neshvatljivo zapostavljeni zadaci koji se odnose na plasman knjige izvan naše zemlje. Među prvima su: slaba ili gotovo nikakva organizacija, bez određenog plana s obzirom na raznovrsnost naših književnosti, te na područja njena plasmana, za koji ne vodimo brigu ni onim što je najosnovnije — propagandnim sredstvima. Dakle, nemamo ni osnovne preglede u smislu izbora sadržaja i njihovih autora, kritičke panorame o našim razdobljima i tokovima, odnosno strujanjima u književnosti, napose izbora iz kritika o djelima i autorima. Naši se izdavači u tome pogledu ponašaju zaista čudno, da ne kažemo bezbrižno, iako su oni prvi obavezni da, kao poslovni partneri, zasnuju određenu politiku ili uspostave odnose suradnje, barem u propagandnom obliku. Što će reći, da povremeno, ako ne mogu stalno, izdaju publikacije koje će sadržavati sve podatke i kratke sadržaje naših djela, te prospekte onih što su ih sami štampali, na stranim jezicima dakako, kako bi ih učinili dostupnim stranim izdavačima.

Nije mnogo učinila centralistička vlast, ali ni otkad je kod nas prije nekoliko godina izvršena decentralizacija poslova koje je inače ranije obavljala Komisija za kulturne veze s inozemstvom, republička književna udruženja i kulturne ustanove vrlo su malo učinili da bi se takvo stanje popravilo. Čini se da je nastupio stagnantni period plasmana naše književnosti na inozemno tržište koji, ako potraje duže, može uroditi neželjenim posljedicama. A imali smo sve uvjete da se naša književnost plasira bolje nego što se plasirala. Materijalni podaci koje ćemo navesti govore još uvjerljivije o tome.

Najprije navodimo podatak o izvozu knjige u staroj Jugoslaviji, i to za 1939. godinu, naravno u ondašnjem novcu i s ondašnjim naznakama:

	kg	vrd. u din.
Knjige na državnom jeziku	2.000	109.985
Knjige na stranim jezicima	1.302	72.761
Svega:	3.302	182.476

Podatke o izvozu za razdoblje od 1945. do 1967. god. uzeli smo iz »Statistike spoljne trgovine SFRJ« za spomenute godine. Kvantum knjiga navodi se u kilogramima zbog toga što su podaci crpljeni iz evidencije carinskih organa, što znači da su navedene količine i iznosi stvarno realizirani.

God.	Knjige na domaćim jezicima		Knjige na stranim jezicima		Knjige dječje ilustrirane		UKUPNO	
							kg	u (000) st. din.
	Knjige, časopisi, novine							
	kg	Din	kg	Din	kg	Din		
1946—49	75.419	9.409	—		—		75.419	9.409
	—		—		—		—	—
1951	181	839	—		—		181	839
1952	13.138	5.185	—		—		13.138	5.185
Svega:	88.738	15.433					88.738	15.433
	KNJIGE							
1953	9.378	3.204	1.907	654	—		11.285	3.858
1954	11.889	4.739	652	423	—		12.541	5.162
1955	4.230	2.539	520	572	—		4.750	3.111
1956	5.372	3.620	517	505	—		5.889	4.125
1957	32.436	22.105	8.107	4.670	—		40.543	26.775
1958	21.996	16.790	101.049	32.272	3.975	3.114	127.020	53.176
1959	8.891	6.638	82.571	26.490	3.294	2.077	94.756	35.205
1960	11.753	7.561	83.610	34.820	2.439	1.842	97.802	44.223
1961	12.111	9.359	134.978	50.813	19.546	9.832	116.635	70.004
1962	17.856	13.617	86.778	45.186	8.191	4.462	112.825	63.265
1963	36.538	21.710	159.426	77.469	30.820	17.218	226.784	116.397
1964	104.223	14.057	396.981	141.992	22.625	13.267	523.829	169.316
1965	22.731	20.860	680.688	262.077	14.061	6.731	717.480	289.668
Svega:	299.404	147.099	1,737.784	678.943	104.951	58.543	2,142.139	884.285
								u novim din
1966	14.509	474.777	971.729	13,510.156	14.836	408.031	1,001.074	14,392.964
1967	8.308	268.320	1,090.335	14,445.219	86.828	816.365	1,185.471	15,529.904
Svega:	22.817	743.097	2,062.064	27,955.375	101.664	1,224.396	2,186.545	29,922.868

Sveukupni izvoz knjiga iz naše zemlje na strano tržište od 1945. do 1967. god. iznosi u starim dinarima:

3,892.004,800

UVOZ KNJIGE U NAŠU ZEMLJU

U staroj Jugoslaviji 1939. god. uvoz je iznosio:

Knjige na državnom jeziku	2.388 kg	118.593 din
Knjige na stranim jezicima	148.687 kg	7,436.996 din
svega:	151.075	7,555.589 din

God.	Knjige na domaćim jezicima		Knjige na stranim jezicima		Knjige dječje ilustrirane		UKUPNO	
							kg	u (000) st. din.
	Knjige, časopisi, novine							
	kg	Din	kg	Din	kg	Din		
1946—49	363.820	30.252	—		—		363.820	30.252
1950	53	704	—		—		53	704
1951	21.875	4.949	—		—		21.875	4.949
1952	85.059	40.322	—		—		85.059	40.322
Svega:	470.807	76.227	—		—		470.807	76.227
	KNJIGE							
1953	965	231	32.504	40.928	596	244	34.065	41.403
1954	—	—	25.777	46.098	—	—	25.777	46.098
1955	655	456	29.226	56.680	—	—	29.881	57.136
1956	164	123	149.575	117.676	18	58	149.757	117.857
1957	—	—	162.141	176.886	—	—	162.141	176.886
1958	—	—	184.380	187.061	86	40	184.466	187.101
1959	—	—	242.075	266.527	145	120	242.220	266.647
1960	—	—	243.498	280.227	—	—	243.498	280.227
1961	—	—	245.299	367.525	—	—	245.299	367.525
1962	—	—	220.217	301.190	—	—	220.217	301.190
1963	—	—	248.745	284.205	21.876	7.620	270.621	291.825
1964	—	—	322.185	343.402	34.351	17.847	356.536	361.249
1965	—	—	382.125	276.034	39.505	15.155	421.630	291.189
Svega:	1.784	810	2,487.747	2,744.439	96.577	41.084	2,586.108	2,786.333
								novih din
1966	11.295	448.053	315.487	9,005.403	137.136	1,856.947	463.918	11,310.403
1967	86.166	3,074.941	388.268	10,014.622	101.355	1,754.773	575.789	14,844.376
Svega:	97.461	3,522.994	703.755	19,020.065	238.491	3,611.720	1,039.707	26,154.779

Sveukupni uvoz knjiga u našu zemlju iznosio je u protekle 23 godine u starim dinarima:

5,478.037.900

Veći uvoz od izvoza je za 1,586.033.100 starih dinara.

A kad bismo sličan pregled sačinili i za novine i časopise od 1953. godine do danas uvoz bi bio za koju milijardu veći.

Očito je, da izvanredno povoljnu šansu u plasmanu naše knjige u inozemstvu nismo iskoristili. Svi su izgledi da nam se takva šansa neće tako brzo ukazati.

Kad bismo pokušali odrediti uzroke takvoj pojavi, ukratko bih ih mogao formulirati ovako:

1) pomanjkanje većih inicijativa, bilo pojedinačno, bilo društvenih;

2) nedostatak smisla za poslovnost izdavačkih i knjižarskih poduzeća;

3) birokratski odnos prema kulturi, a prema knjizi posebno, koji se najprezentnije ogleda u manipuliranju financijskim sredstvima, uglavnom usmjerenim u sasvim pogrešnoj kulturnoj politici.

No, na te probleme osvrnut ću se u posebnim napisima.

Ivo Smoljan

KRITIKA — Časopis za kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja. Urednici: Dalibor Cvitan, Branimir Donat, Vlatko Pavletić (glavni i odgovorni urednik), Danilo Pejović i Petar Selem.

KRITIKA izlazi šest puta godišnje, a svako godište sačinjava jednu knjigu. Cijena pojedinog primjerka je 5 ND za tuzemstvo i 1 $ za inozemstvo. Pretplata za 1969. godinu iznosi ND 30.— za tuzemstvo odnosno 5 USA $ za inozemstvo. Pretplata se šalje Nakladnom zavodu Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2; za tuzemstvo na žiro--račun broj 301-1-7097, a za inozemstvo:

za zapadne devize (zemlje) broj : 301/620-1001-32002-10-149

za istočne devize (zemlje) broj: 301/620-1001-32000-30-149

kritika

Tema 8. broja: DOMOVINA I KULTURA (PROTIV PRESEZANJA ZA TUĐOM BAŠTINOM) • *V. Gotovac: O domovini, o naciji, o Milošu Žanku, o M. Pantiću i J. Tadiću, o Reformi i o svima koji je onemogućavaju* • *I. Bošković: Postoji li »dubrovačka« književnost?* • *D. M. Radojević: Kontinuitet jedne antinacionalne (anticrnogorske) politike* • *V. Nikčević: Jezikoslovna politika Mitra Pešikana* • *D. Jelčić: Glose o Ujeviću (povodom novih mistifikacija i falsifikata)* • *B. Zeljković: Problem zabavne literature — integritet i dezintegritet* • *B. Belan: Zapisi o televizijskoj drami — hrvatskoj i srpskoj* • *S. Novak o svom književnom stvaranju* • *V. Bazala: O 300-godišnjici zagrebačkog sveučilišta* • *I. Smoljan: Naša književnost u svijetu*

Poštarina plaćena u gotovu *Cijena: 5 ND*